ORSZÁGÉPÍTŐ

Építészet Környezet Társadalom
A Kós Károly Egyesülés
negyedéves folyóirata

95/3

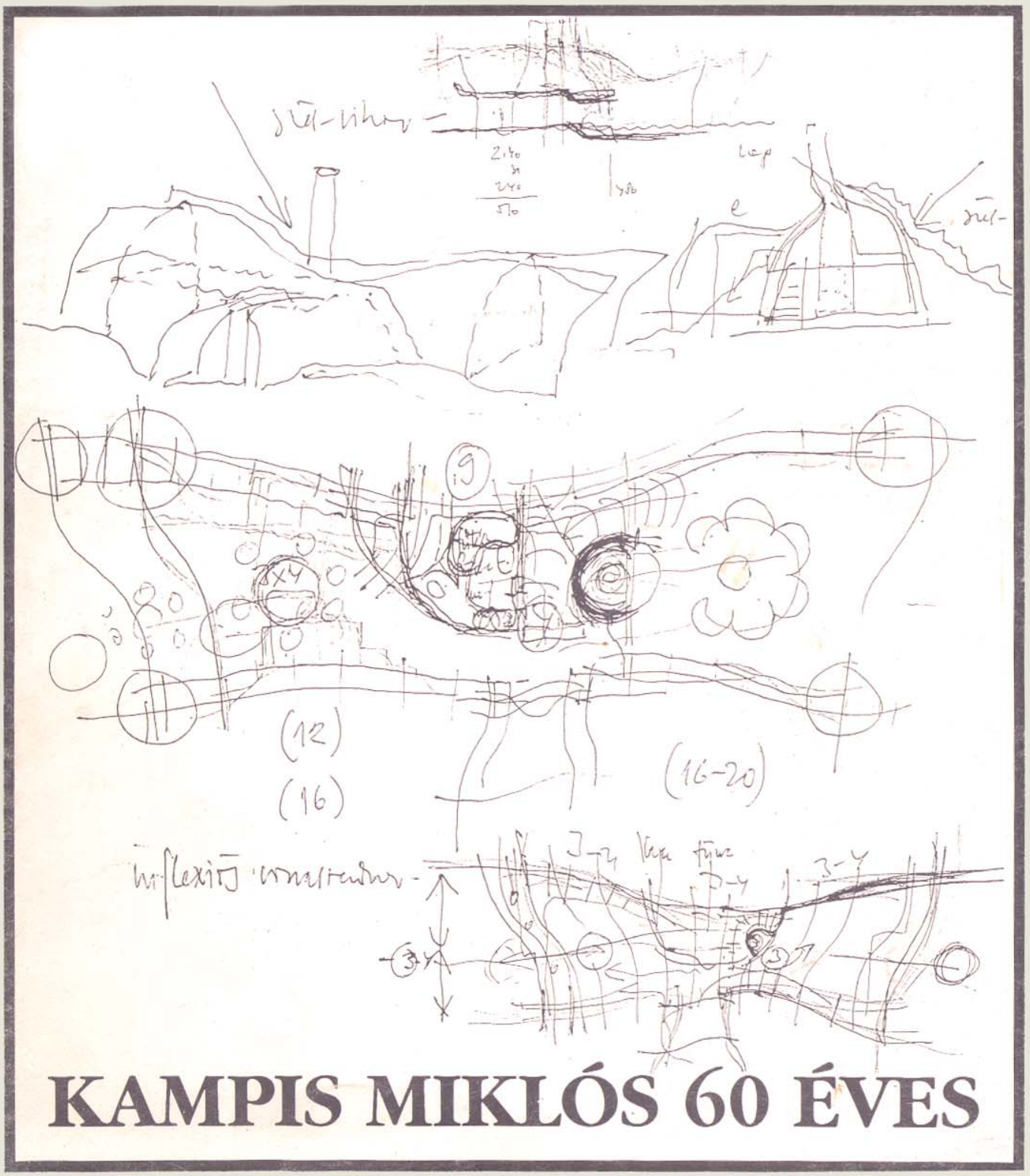

KAMPIS MIKLÓS 60 ÉVES

KAMPIS MIKLÓS HATVANADIK ÉVE

Ha hatvan éves lesz az ember... Mennyien vagyunk vajon, akik hatvan évesek leszünk, s úgy gondoljuk mindannyian: *igen, el kell fogadnunk, ez volt az életünk, nem több, nem kevesebb, nem más, pedig hát...*

Ha még hozzáveszem ehhez azt is, mióta, hány ezer és ezer esztendő óta újra és újra lesznek hatvan évesek, akik mind megálltak, mint mi is, és riadtan, kissé törődötten azt mondták: *ez volt az élet, az én életem volt ez, melynek főszereplője, bírája, áldozata és végrehajtója bizony, én magam voltam. De hát ki is voltam én? És most, rövid és homályos jövőmmel mit is kezdhetnék; mi lesz velem?* Igen: *mi lesz velem?* – ezt kérdezik a hatvan évesek, amikor megérzik maguk előtt a hatalmas falat, amelyen kapu nem látható; az élet végét.

Ha az eltelt hatvan évet nézem, mi lehetett az elmúlt hatvan év valakinek, aki Magyarország összeomlása idején tíz éves volt, aki látta a lángoló királyi várat, akinek az apját az új helytartóság elviteti, aki a kihallgatásokon félvak lesz a lámpázástól, akit kitelepítenek, aki vonaton jár a technikumba naponta, akit elhagy a meggyötört apa, akinek festőművész anyja homlokzatokat és térképeket színez egy értelmetlen tervezőintézetben, hogy jusson zsíroskenyérre, aki testvérével és anyjával a Széher útra költözhet, és újra budapesti lakos lehet, aki csodával határos módon bekerülhet a Műegyetemre, aki évfolyamelső lesz, művelt és okos, a többieknek irigyelt és tisztelt példakép. Megnősül, fiai születnek, ablaktalan szobában lakik, később feltör egy mosókonyhát, onnan karhatalommal kirakják, majd lakik a vállalati étterem és díszterem színpadán a függöny mögött, míg évek múltán jogot nem szerez arra, hogy beköltözhessen egy másfélszobás lakásba.

Testvérét, ki orvos szeretne lenni, nem veszik fel egyetemre. Pécsre, az orvosira szeretne bejutni; fűtő lesz, hogy X-es származása helyett *fizikai munkás* felirat kerüljön a személyi lapjára; így talán sikerül – de nem. Novellákat ír, újságíró lesz, míg a rák fiatalon meg nem öli. Utána nemsokára elmegy a kedves festőművész anya, majd az apa is. Nagyobbik fiát tizenhét éves korában megölik, s a gyász évek múltán elviszi a feleségét, Piroskát. Gáborral, kisebbik fiával marad az addigra megbolydult és átalakuló Magyarországon, immár hatvan évesen.

A fiatal férj és kezdő építész fénye és vezető szelleme lesz a saját romjában ülő, porlepett kaposvári építészeti életnek. A tervezőiroda európai szempontokat, igényességet nyer általa. Személye természetesen szellemi erjedést és konfliktusokat jelent Somogyország veres álmokat álmodó világában. A szabad szellemi életnek baráti összejöveteleket szervez, megszervezi a Dél-dunántúli Stúdiót, kurzusokkal, vendégelőadókkal egy olyan világban, amelyben már kiölték a szellemet az építészeti gondolkodásból. Ebben az embertelen világban európai szellemének és szívének mindig volt adnivalója, figyelme, csöndes baráti szava, jeltelen, sokszor észrevehetetlen igyekezete, szervező ereje arra, hogy a többinek jobb legyen. A jobb időkben, a nyolcvanas években a személyes sorscsapások ellenére alapítója, megfontolt szervezője a Kós Károly Egyesülésnek, a Vándoriskolának, a Szabad Oktatási Fórumnak; egy több, mint ezer fős társaság szellemi motorja, lelkiismeretes igazgatója.

Ha Kampis Miklós hatvan événél megállunk, és fejet hajtunk egy áldozatos és legendás élet előtt, ne szégyelljünk egy könnycseppet letörölni szemünkről, és egyszersmind bátran emeljük fel szívünket a Magasságos Úristenhez, mert elmondhatjuk: nem akárkinek: a hatvan éves Kampis Miklósnak vagyunk kortársai, barátai.

Köszöntöm a barátság minden melegével Kampis Miklós Igazgató Urat. Az Ég adjon erőt emelt fővel rálátni életének elmúlt éveire, és engedjen sürgető kérésünknek: aktívan, a tőle megszokott buzgalommal továbbra is legyen társunk az utolsó napig.

Marton Mike

ORSZÁGÉPÍTŐ

HATODIK ÉVFOLYAM **HARMADIK SZÁM**

		KAMPIS MIKLÓS HATVANADIK ÉVE – Makovecz Imre köszöntője – *Miklós Kampis's sechzigste Lebensjahr- Begrüßung von Imre Makovecz*
2		**NEMZETKÖZI ÖKOLÓGIAI VÁNDORKONFERENCIA** – *Internationales Ökologisches Wanderkonferenz*
		A konferencia előadásaiból – *Vorträge des Konferenzes*
3	Makovecz Imre	**Magyarország Európában** – *Ungarn in Europa*
4	Kálmán István	**Táj és gazdaság** – *Landschaft und Wirtschaft*
6	Kampis Miklós	**Szabadság és szabályozás** – *Freiheit und Regulierung*
11		**Széchenyi-est (Fenyő Ervin dokumentum-összeállítása Széchenyi István műveiből)** *Dokumente aus den Werken István Széchenyi; zusammengestellt von Ervin Fenyő*
20		**KAMPIS MIKLÓS HATVAN ÉVES** – *Miklós Kampis ist 60 Jahre alt* **Írások és rajzok** – *Schriften und Zeichnungen*
20		**Pályamunka az 1974-es Álarc nélküli bálra**– *Projektbeschreibung zum „Ball ohne Masken".*
21		**A Szabad Oktatási Fórum intézményfejlesztési javaslata** – *Vorschlag zur Entwicklung des Freien Schulungsforum der Assoziation Károly Kós*
25		**Pályázati felhívás (A SZOF hallgatóinak kiírása)**– *Wettbewerbsaufruf der Studenten des Freien Schulungsforum*
26	Aknai Tamás	**Csontváry-éjszaka** – *Csontváry-Nacht*
31		**Vándoriskola – felvételi pályázat** – *Projekte der Aufnahmeprüfung an die Wanderschule der Assoziation Károly Kós*
34	Czikéli László	**ARCHIMÁD nemzetközi építésztábor** – *Internationaler Architekturwerkstatt, Mád*
36	Arthur Koestler	**Epilógus az *Alvajárók* című könyvből – (Makovecz Benjamin bevezetőjével és fordításában)** *Epilog des Buches* Die Nachtwandler – *Einleitung und Übersetzung Benjamin Makovecz*
46	Lükő Gábor	**Gyökereink (két tanulmány: *Családfánk, vagy gyökereink, Az Ég sátora*)** – *Unser Stammbaum oder Unsere Wurzel – Das Zelt des Himmels (Studien aus der ungarischenVolkskunde)*
54	Manfred Schmidt-Brabant	**A templomos építészeti impulzus (Nagy Tamásné fordítása)** – *Über den Bauimpuls der Templer- Übersetzung aus der Mitteilungen Mensch und Architektur Nr. 13/14 1995.*
57	Magyar Adorján	**Ősműveltség** – *Urkultur, Fragmente der Einführung der ersten Ausgabe*
58	Kovács József	**Fa haranglábak és harangtornyok, I. rész** – *Hölzerne Glockenfüße und Glockentürme, I. Teil*
62	Marikovszky Andrea Mesterházy Mária	**Kapuk – a Jelenlét Szabad Művészeti Iskola tábora** – *Vorbereitungslager der Freie Kunstschule „Anwesenheit"*
63		**Beszélgetés Németh Lászlóval a FORMA Rt. Nyugdíjpénztáráról** – *Gespräch über die Versicherungskasse der FORMA AG.*
63		**HÍREK** – *Nachrichten*
64		**Beszámoló a pozsonyi Kós-kiállítás megnyitójáról** *Bericht über die Ausstellung Kós in Preßburg/Bratislava*

A címlapon Kampis Miklós vázlatai; a hátsó borítón Makovecz Imre terve: magyar vértanúk kápolnája

A folyóirat rendszeres támogatói az ORSZÁGÉPÍTŐ Alapítvány és a KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS tagszervezetei: AXIS Építésziroda Kft., B+D Belsőépítészeti és Design Kft., BIOKÖR Kft., DÉVÉNYI ÉS TÁRSA Kft., EKLER Építésziroda Kft., É-11 Építész Kft., FARKAS és GUHA Építész Kft., FELÜLETKÉMIA Kft., FORMA Rt., INTERPLAN Kft., KAPOSTERV, KÖR Építész Stúdió Kft., KŐSZEGHY Építészet Bt., KUPOLA Kft., KVADRUM Kft., LOMNICI és Társa Kft., MAKONA Tervező Kft., PAGONY Táj- és Kertépítész Kft., PARALEL Kft., SÁROS és TÁRSA Építésziroda Bt., TRISKELL Kft. UNITEF Kft.

ORSZÁGÉPÍTŐ – A Kós Károly Egyesülés folyóirata. Megjelenik negyedévenként. Kiadja az Egyesülés nevében a Kós Károly Alapítvány, 1074 Budapest, Barát utca 11. Szerkesztőség (a Sáros és Társa Építésziroda címén): 1114 Budapest, Villányi út 8. Tel.: 3710-055 3710-061, Fax: 3710-055 Felelős kiadó Kampis Miklós. Felelős szerkesztő: Gerle János. Nyomás: VEL Kft., Budakeszi. – ISSN 0866-0069 – A lap előfizethető az Alapítványtól igényelt csekken, illetve az Alapítványnál. Egy szám ára hírlapárusoknál és könyvesboltokban 250 Forint, előfizetőinknek 220 Ft.

NEMZETKÖZI ÖKOLÓGIAI VÁNDORKONFERENCIA
TALIÁNDÖRÖGD, 1995. augusztus 11-19.

Jochen Bockemühl a Goetheanum Természettudományi Kutatólaboratóriumának vezetője hét évvel ezelőtt az Intézet kutatásai és a goethei természetszemlélet iránt érdeklődő tájrendezők, ökológusok, természetkutatók és tanárok számára egyhetes nyári találkozót szervezett. Az azóta minden évben megrendezett esemény helyszíne kezdetben Dornach volt, majd 1993 óta egyre keletebbre vándorolva Berlin, Drezda és Magyarország.

A találkozó a vándorlás során is megtartotta eredeti napirendi felépítését:

reggel	közös euritmia,
délelőtt	Jochen Bockemühl főelőadása,
délután	munkacsoportok, terepbejárás,
este	egyéb, kapcsolódó előadások.

Az idei találkozó szervezője, a Pagony Táj- és Kertépítész Iroda – munkáinak évek óta viszszatérő helyszínére – a Dörögdi-medencébe (Kapolcs, Öcs, Pula, Taliándörögd, Vigántpetend) vitte a találkozót. A rendezvény fő témája *„Egy táj individualitása"* volt.

A magyarországi résztvevők döntő többsége előtt nem volt ismert a Goetheanum tevékenysége és szellemisége; jelentkezésüket a meghívó szövegének szokatlan gondolatai nyomán ébredő kíváncsiság inspirálhatta. A 40 hazai jelentkező többsége táj- és kertépítész egyetemi hallgató volt.

Külföldről – német nyelvterületről – Ausztriából, Németországból és Svájcból érkezett az a 35 résztvevő, kiknek többsége a találkozók visszatérő látogatója volt.

A program összeállításánál fontos szempontunk volt, hogy Jochen Bockemühl módszertana által iskolázható természetmegfigyelési gyakorlatokhoz és szemléletalakításhoz a tájban élő emberek megismerése is társuljon.

A házigazdákhoz, a falvakhoz és lakóikhoz való kapcsolódást a nyitó- és záróünnepség, a közös táncház, a bográcsos vacsora, illetve a nyitott esti előadások tették lehetővé. A települések polgármesterei és Taliándörögd gazdái egy-egy estén beszéltek gondjaikról, szándékaikról.

A résztvevők Taliándörögd vendéglátó házainál laktak, sátoroztak, jóltartásukról a gazdasszonyképző szakácsai és a nyugdíjaskör gondoskodott.

A „keleti" és a „nyugati" gondolkodási, élethelyzeti különbségek szemléltetését és megértését, a találkozás lehetőségét segítették Makovecz Imre (*Magyarország Európában*), Kálmán István (*Táj és gazdaság*), Kampis Miklós (*Szabadság-szabályozás*) előadásai és Fenyő Ervin Széchenyi-estje, valamint a Clemens Schleuning vezette euritmia.

A dörögdi táj különböző szempontok szerinti megfigyelése a munkacsoportok feladata volt.

A munkacsoportok témái:

1. Az emberi lélek tükröződése a tájban
2. A Dörögdi-medence falvainak kapcsolata és ennek befolyása a tájra az úthálózat alapján
3. A tájhasználat morfológiai változásai a táj történetében
4. A települések megjelenése a tájban – geomorfológiai, településszerkezeti összefüggések A település jövője
5. A természetvédelem kérdései a privatizáció és a tájtervezés szempontjából.

A munkacsoportok a hely, az emberek és a többiek teljesebb megismerésének érdekében egy gazda birtokán a marhaitatókút, a pihenőként használt forrásvidék és patakmeder, valamint az épülő tó gátjának rendezéséhez fizikai munkájukkal járultak hozzá: gátat követtek, kőtámfalat emeltek, lépcsőt építettek egy-egy délután.

A Balaton-felvidék többi medencéjének megismerését, és így a dörögdivel való összevetését egy egész napos kirándulás tette lehetővé. A konferencia a goethei természetszemlélet és az iskolázott természettudományos gondolkodásmód találkozását és azok konfliktusát hozta magával.

A konferencia esti előadásait az Országépítő jelen számában adjuk közre.

A találkozó eredményéről, a munkacsoportokról, s a fő témáról, a rendezvény hatásáról, továbbéléséről és a jövő feladatairól a következő számokban fogunk beszámolni.

MAKOVECZ IMRE
MAGYARORSZÁG EURÓPÁBAN

Az a feladatom, hogy Magyarország és Európa kapcsolatáról beszéljek. Tekintettel arra, hogy nem csak magyarok vannak itt, ez nem könnyű dolog.

Szeretném a mondanivalómat nagyon rövidre fogni és az lenne a jó, ha beszélgetés alakulna ki.

Nem biztos, hogy egy ilyen bevezető beszélgetés túl sok értelmes mondatot hoz a felszínre, de engem az értelmes mondatok nem nagyon érdekelnek.

Én a létet fontosabbnak tartom, és ezen belül a kapcsolatot. És aztán majd meglátjuk.

A mai napból indulnék el ahelyett, hogy egy ideális történelmi panorámát állítanék fel.

Azok az emberek akik Magyarországon élnek, ma általában nem gondolnak arra, hogy van-e Európa. Nem nagyon gondolnak arra, hogy ők magyarok. Nem nagyon tudják azt, hogy öt évvel ezelőtt mi volt. És nem tudják, hogy mi lesz holnap. Nézik a tv-t, hallgatják a rádiót, számolják a pénzüket, és azt mondják, hogy nagyon kevés.

Nem nagyon születnek gyermekek Magyarországon. A házasságok nem tartósak. Nagyon sok 30 éves, 20 éves, 15 éves ember elvált szülők gyermeke.

A jelenlegi politikai határokon belül körülbelül 10 millió ember él. Ebből 9 millió magyar, de ezeket a magyarokat úgy hívják, hogy Makovecz, és úgy hívják, hogy Schneider, és így tovább, és egymillió cigány él itt.

A jelenlegi kormány az 1919-es és 1947-es kommunista terroristák ivadéka. Ezeket választották meg a szabad választásokon Magyarországon.

És most nyár van, és jó meleg. Ebben a nyárban az amnézia ragyog. Félünk az ukrán maffiától, és nem vesszük észre egy hatalmas kultúra és civilizáció jelenlétét ami bennünk és a környezetünkben benne van. Gondolok az almafákra, körtefákra, búzára és a rozsra, a megszelídített állatokra, a lovakra, tehenekre, juhokra.

És nem vesszük észre saját magunkat, mint egy hatalmas kultúra és civilizáció termékét.

Mondom: nem tudjuk, hogy mi lesz.

Azt tudjuk, hogy ideologikus gondolatokra nincs szükségünk. Nincs szükségünk XIX. századi retorikára, sem kéretlen megváltókra.

Szép nőkre és szép férfiakra van szükségünk. Gyönyörű gyermekekre, barátokra, őszinte szóra.

Nekünk az a mondat nem jelent semmit, hogy *a Pepsi egy érzés*. Nekünk nem jelent semmit, hogy *Világbank*. Nekünk nem jelent semmit az, hogy Magyarország 30 milliárd dollárral tartozik valakiknek, akiket nem is ismerünk.

De szeretnénk tudni, hogy mi lesz velünk ha meghalunk. Szeretnénk tudni, hogy a cselekedeteinknek tényleg van-e következménye. Szeretnénk tudni, hogy a gonoszok elnyerik-e méltó büntetésüket.

Vagy ha ez nem így van, azt is szeretnénk tudni.

Így állunk.

Én nem igyekszem Európába. Nem tudom, hogy az micsoda, és nem is érdekel.

Valószínű, hogy azt a bosnyák asszonyt sem érdekli, aki szerb fiacskát szül és megfojtja.

Tőlünk kétszáz kilométerre.

Én 1957-ben ismerkedtem meg az antropozófiával és hosszú évekig jártam kis csoportokban különféle lakásokba, ahol tanultam az antropozófiát. A tanulás és a tanítás stílusának következtében azt hittem, hogy különb ember lettem mint a többiek.

Csaknem minden fontos információt, ami engem az életben a saját utamon elindított, az antropozófiától tanultam. Többek között erre építettem fel az életemet.

És ma azt mondom, hogy engem nem érdekel az antropozófia. Az antropozófia csak az életemnek egyik szakaszában volt érdekes. Ahogy az ember a jó ételt megeszi, s abból energiát nyer, amit beépít a szervezetébe, így jártam én az antropozófiával. Ha ez nem így volna, ahogy most fogalmaztam, akkor valami másról beszélnék. De megjárva egy spirituális jegyben fogant életet azt mondom, hogy ahhoz, hogy Magyarország, vagy a magyarság Európához való viszonyát megismerjük ahhoz első lépésben nézzünk szembe azzal, hogyan állunk.

Nem tudjuk, hogy a magyarság pontosan mióta él a Kárpát-medencében. Egyes tudósok szerint Kr. u. 600-as években történtek az első letelepedések. Mások szerint az európai és a római civilizációt megelőző időben. Mindenesetre a történelemből azt tudjuk, hogy az első keresztény király 1000-ben hozta létre a magyar államot.

A magyarság történetét azonban a XVII. sz óta a germánok írták. Pontosabban a Habsburg ház és alattvalói.

És a törökök alóli felszabadulás, az 1600-as évek végétől egészen 1920-ig Magyarország nem volt önálló. Az önállóságnak nagy ára volt, mert az első világháború békeszerződése értelmében Magyarország területének 2/3-át és magyar lakosságának 1/3-át elvesztette.

A magyarság nem tudja, hogy mi az önálló polgári élet. Vegyünk egy példát: Amikor a Falkland szigeteket – ahol 200 brit juhokat legeltetett – az argentinok elfoglalták, akkor elindult az angol armada, felszabadítani a szigeteket, és megleckéztetni az argentin hadsereget. És ezt meg is tették.

Képzeljük el hogyha ez nem így történik, hanem az argentinok elfoglalják a Falkland szigeteket és Londonban ettől kezdve a kocsmában angol férfiak és asszonyok a falklandi himnuszt éneklik keserédesen. Gondolom, érzik, hogy ez a kép lehetetlen.

De Magyarországon a férfiak, ha a kocsmában berúgnak, előbb-utóbb a székely himnuszt éneklik. Ez jellemző ránk, és nem az, hogy a magyar hadsereg elindul és visszafoglalja Erdélyt.

Amikor a Dunát, a Trianoni határfolyót elterelik és a Duna megszűnik nemzetközi folyó lenni és szlovák folyó lesz, akkor a magyarok nemzetközi törvényekre és nemzetközi bíróságra hagyatkoznak. Azokhoz a bíróságokhoz fordulunk, amelyeknek elődei az I. Világháború után a trianoni békeszerződést írták.

El tetszenek tudni képzelni, hogy az angolok hasonló helyzetben hogyan reagálnának?

Miután eleget mondtam olyat, aminek következtében azt lehet rám mondani, hogy nacionalista, és soviniszta vagyok, könnyű szívvel folytatom. Igen kérem, nacionalista vagyok és soviniszta vagyok. Nem is lehetek más. Ha egy legyőzött, vesztes nép tagja úgy viselkedik, mintha neki is járna a győztesek természetes joga, az nacionalista. A győztesnél ez természetes.

Egy intelligens hallgató most megkérdezhetné, hogy játékból vagy igaziból vagyok-e nacionalista és soviniszta. Azt válaszolnám, hogy játékból. Mert itt Kelet-Európában a normál dramaturgia ezt kívánja. Mert Kelet-Európában a valódi, természetes, jól bevált dramaturgia nem engedi meg a következőket:

Nemrég Hannoverben voltam, ahol világkiállítást fognak rendezni 2000-ben. Azért hívtak meg, hogy javaslatot tegyek, hogy a meglévő vásárvárost hogy lehet alkalmassá tenni a világkiállítás befogadására.

A vásárváros egy hatalmas város, minden ház szürkére van festve, minden ház acéllemezzel van borítva. Egy számítógépstruktúrára van építve az egész város, tehát ha valahol kilazul egy csavar, egy piros lámpa megjelenik a képernyőn. A fű tökéletes állapotban van, locsolnak, tisztaság van, rend van.

Odafelé már az autóban elhatároztam, hogy amint megérkezünk, a város történetével kezdem, legalább képekben. Úgyhogy amikor odaértünk, könyveket kértem, hogy lássam, hogy a XVII., XVIII., XIX. XX. században hogyan nézett ki ez a város. Nos, Hannover egy nagymúltú, gyönyörű város volt, középkori utcavezetéssel. És 1945 elején angol-amerikai bombázók egy hétig bombázták a várost. Nem maradt ép épület.

A lakosság nagy része elpusztult vagy elmenekült; egy töredéke ott maradt. Azon gondolkodtak, elmenjenek-e vagy maradjanak. Úgy döntöttek, hogy maradnak, mert az utak többé-kevésbé megmaradtak és a csatornák is az utak alatt. Így a régi utcákat meghagyva újjépítették az egész várost.

Látva a régi fényképeket, a régi homlokzatokból a vásárváros területére, a főbejáratnál és másutt kulisszafalakat terveztünk, visszavarázsolva a látogatók számára a város hangulatát. És megmozdítottuk a földet és hatalmas 35 és 40 méteres ragasztott tartókkal a földet fölvittük a jelenlegi szürke 150x120 m-es pavilonok oldalára és tetejére, mert magukhoz a csarnokokhoz nem nyúlhattunk.

Egy fiatal hannoveri építész, aki szervezője volt az egésznek, odajött és nézte a rajzokat. És azt kérdezte tőlem, hogy jártam-e Euro-Disneylandben. Kérdeztem, hogy miért?

Mert őt ez arra emlékezteti.

Válaszul elmeséltem neki a következőket:

Én 1945 februárjában Budapesten a Kis-Svábhegyen laktam. Tíz éves voltam akkor. A ház lakóival és szüleimmel álltunk a kerítés mellett és néztük a királyi várat, amely akkor már lángolt. A győztesek felgyújtották. Csattogva hasadtak szét a márványlapok, ami hozzánk is elhallatszott. Tudtuk, hogy a koronaőrök az utolsó emberig védik a várat

Tudják, hogy mi az a Vécsey-gránát? Akkora, hogy elfér az ember tenyerében, a fején van egy U-szög. Ha azt az ember kihúzza, el kell hajítani a gránátot, mert robban. Amikor a koronaőröknek elfogyott a lőszerük, az utolsó gránátot kibiztosították és a szájukba vették.

Én ezt az élményt, míg élek, nem felejtem el, és nem bocsájtom meg.

Ezt a fiatalember végighallgatta, és elment. És többé nem beszéltünk.

Nem lesz náci attól az ember, hogy a szíve szerint ítél.

Úgy gondolom, hogy ha nekünk, magyaroknak más célunk is van, mint az Európába való eljutás, akkor két kötelességünk van. Nehéz szívvel ugyan, de kötelességünk emlékezni, és nehéz szívvel ugyan, de kötelességünk boldognak lenni.

Boldogan élni – azt jelenti a számomra, hogy Magyarországon, magyar emberként, szabadon akarok élni. S ebből a kettőből egy jottányit engedni nem lehet.

Nem kell törődni a Világbank Shylockjaival.

Nem kell törődni az oroszországi maffiával.

Nem kell törődni azzal, hogy mit hazudnak rólunk.

Mert nem vagyunk alábbvalóak senkinél.

KÁLMÁN ISTVÁN
TÁJ ÉS GAZDASÁG

A tájépítő kollégáktól megtanultam, hogy a természet maga még nem táj, vagyis a táj a természet és az ember kapcsolatából keletkezik. A táj tehát olyan organizmus, melyben a természet és az ember fejlődése egymástól elválaszthatatlan. A táj változásait, fejlődését, individualitását három tényező határozza meg:

- a természet (kultúra)
- a természetet átalakító emberi munka (gazdaság)
- a településeken az emberek szociális-antiszociális együttélése (jog-közigazgatás)

Ma a gazdaság és a gazdaságot kiszolgáló politika dominál a táj alakításában.

Ha a tájat nem komplex, összefüggő rendszernek, hanem élő organizmusnak tekintjük, akkor megvizsgálhatjuk, hogy milyen befolyások tették beteggé ezt az organizmust, és milyen cselekedeteknek van gyógyító hatásuk.

Ha a Bakony – melynek a Dörögdi medence a középpontjában fekszik – és a Balaton-felvidék történetét a helytörténeti leírásokban tanulmányozzuk, akkor sokkal konkrétabb képet kaphatunk e táj biográfiájáról, mint a történelmünket átfogó könyvekből, melyek nagy része nem más, mint a mindenkori hatalom érdekeit szolgáló hamisítás.

Ebből a történetből most azt szeretném kiemelni, hogy milyen szerepe volt, és van ma is a földtulajdonnak, a föld birtoklásáért folytatott közdelemnek.

Ismernünk kell az Imperium Romanum társadalmi-civilizációs befolyását Pannónia tájaira. Ebben a kultúrában született meg a privát tulajdon ideája (privare – /latin/ rabolni; a privát tulajdon eredendően rablott tulajdon volt), mellyel a mai napig nem tudtunk dűlőre jutni. A germán törzsek (gótok, longobárdok), akik a VI. században nyomultak be erre a területre, eredetileg nem ismerték a föld magántulajdonát – azaz a vagyonjogi tulajdont – és az ezzel összefüggő, vérségi kötelékeken alapuló uralmat. Választott fejedelmeik voltak, akiknek gondoskodniuk kellett a törzsi

csoportok igazságos együttéléséről és védelméről.

Eredetileg a szláv törzseknek is ugyanilyen kapcsolatuk volt a földdel, mint isteni eredetű, teremtett világgal.

A később jövő frankok alapították meg a *birodalmat*, azt az „életteret", melyben az európai történelem során az egyes nép-individualitások saját kultúrájukat kibontakoztathatták.

Az egykori Pannónia a birodalom határőr-grófsága (Ostmark) lett. Határ, ami az itt élő magyarság számára a hovatartozás bizonytalanságát jelenti. (Ady – *komp-ország*).

A *hont foglaló* magyar törzsek Árpád fejedelem vezetésével a X. század elején telepedtek le Pannóniában. Foglalkozásuk állattenyésztés, földművelés és kalandozás volt. Szálláshelyeket létesítettek, törzsi-nemzetségi struktúrát alakítottak ki, melyben harmóniában voltak a kozmikus és a földi törvények. Árpád utódai, Géza fejedelem és István herceg a nemzetségi körzetek helyett a keresztényi gondolatot magába fogaló vármegyerendszert építik ki. A vármegyerendszer hármas tagozódású, organikus struktúra:

- Az egyes körzetekben kolostorok, *kultúrcentrumok* épülnek, melyek az ország keresztény-szellemi forrásává válnak.
- Az ország a *legfőbb hűbéres*, a király kezében van, aki *birtokokat ad hű kézbe*. A hűbérurak feladata, hogy a hozzájuk tartozó településeken megteremtsék a közigazgatást, gondoskodjanak az igazságszolgáltatásról és a védelemről. A védelem erősítésére a birtokokon várak épülnek.
- A földeken folytatott gazdálkodás összefüggésben áll a szellemi centrummal és a közigazgatással.

A magyar táj tehát az árpádházi királyok idejében a szellemi centrum, az önkormányzati közigazgatás és a természetben folytatott gazdálkodás organikus egysége volt.

A romlás az Anjou-ház befolyásával kezdődik, és – rövid megszakításokkal – a mai napig tart. Harc a föld birtoklásáért, a hatalomért. A hűbéri rendszer felszámolásában, a feudalizmus visszaállításában, a központi hatalomra való törekvésben, imperialista hódításokban Róma kísértetetei élnek tovább. Nagy Lajos hódító háborúinak pénzügyi feltételeit Károly Róbert erőszakos centralizálása teremtette meg. A belső viszályok, a török hódítások, a Habsburgok tévedései évszázadokon át népirtást végeztek ezen a területen is. Állandó birtokcserék, elnéptelenedés, bevándorlások; mindezek következményeként elszegényedés, elmaradottság, a közigazgatás és a gazdálkodás területén.

Ezt követi a bolsevizmus erőszakos szocializálása, amely felülmúlta minden korábbi háború pusztításait.

Így érkezünk el az úgynevezett *rendszerváltáshoz*. A földtulajdon kérdése – *mi történjen a nép vagyonával?* – a mai napig megoldatlan maradt.

A bolsevik nehéziparosítás, téeszesítés, körzetesítés ideológiai terror, stb. következményeit Önök közvetlenül vagy közvetve megélték, és jól ismerik. Szeretném azonban felhívni a figyelmüket arra a nyugati befolyásra, amit ma nálunk nagyon sokan – különösen liberális vagy szocioliberális nézetű, vagy ezek által befolyásolt emberek – a jövő reménységének tekintenek. Ez a hatalom ideológiája, és úgy nevezik, hogy *piacgazdaság*. Vezérelve pedig a *szabadpiaci verseny*.

A liberálisoknak igazuk van abban, hogy a piac törvényeit adminisztratív eszközökkel tartósan korlátozni nem lehet. Azt azonban képtelenek felismerni, hogy a piaci verseny a jelenlegi formájában – azaz egyenlőtlen felek közt – azt jelenti, hogy a gazdaságilag erős tönkreteszi, vagy kiszolgáltatott helyzetbe hozza a gazdaságilag gyengét, míg maga korlátlan profithoz juthat a korlátok nélküli piacon.

A konzervatív gazdaságpolitika régiókban gondolkodik. Sokan felismerik, hogy népek, népcsoportok kultúráját nem lehet elválasztani a táj mindenkori állapotától, még akkor sem, ha a településhez, mezőgazdasághoz való viszonyunk gyökeresen megváltozott.

A mezőgazdasági politika nemzeti ügy, és a földművelés, állattenyésztés, településfejlesztés számára ennek megfelelő megoldásokat kell keresnünk. Internacionalista kultúra nem létezik!

A konzervatív gondolkodók nagy része azonban a hagyományokhoz való erős kötődése miatt nem ismeri föl, hogy a gazdasági integrációra való törekvésben egy korszerű, aktuális gondolkodás érvényesül. A gazdaság nem tűri az államhatárokat; világgazdasággá akar összekapcsolódni.

Ez a tendencia a mezőgazdasági politikára is kényszert gyakorol. Az Európai Közösség országai létrehozták a Közös Piacot, melybe most integrálni akarják a mezőgazdaságot is.

A GATT (Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény) ellenére a mezőgazdasági termékek mindeddig nem kerültek be a szabadkereskedelembe, hanem minden ország védte a maga mezőgazdaságát. Ennek következtében a mezőgazdaságban egyre növekvő állami befolyás érvényesült, órási adminisztratív és financiális ráfordítással. A GATT célja, hogy a nemzeti protekciót, vámokat, szubvenciókat, stb. leépítse, s így az agrártermékek szabadpiaci forgalma létrejöhessen. Az 1995-ben életbe lépett Uruguay-i egyezmény szerint a GATT hatálya kiterjed a mezőgazdasági termékekre, és ennek fokozatosan meg kell történnie. Ebben a törekvésben már világosan felismerhető a modern integrációs törekvések elirányítása, hatalmi érdekek szolgálatába állítása.

Az elmúlt öt esztendő alatt a magyar politikai vezetés egyik legfőbb céljának tekintette – és tekinti ma is – az Európai Unióhoz való csatlakozást. Ez azt jelenti, hogy Magyarország az Unió összes egyezményét magára nézve kötelezőnek ismeri el. Ez azonban magába foglalja minden eddigi nemzeti mezőgazdasági politika felszámolását.

Ha a gazdaságilag ma hátrányos helyzetben lévő kelet-közép-európai országok elfogadják a nyugat piacgazdasági ideológiáját – ami a szociális darwinizmus elméletének megvalósítása lenne, amiként a bolsevizmus a marxista szociális elmélet konzekvens megvalósítása volt – akkor következményeiben nem kisebb tragédiát készítenek elő, mint amit a Párizs környéki békeszerződések hoztak az európai népek számára.

A gazdaság világgazdasággá való integrációja minden nemzeti ellenállás ellenére meg fog valósulni. Nem egy absztrakt, manipulált világgazdaságnak kell azonban létrejönnie, mely a „szabad" versennyel szétrombolja az egyes régiókat. Éppen ellenkezőleg: olyannak, mely ezeket a régiókat összekapcsolja.

A piacgazdaság a valóságban nem lehet mechanizmus, hanem a gazdaságban részt vevő emberek – termelők, for-

galmazók, és a javakat, értékeket felhasználók – együttműködése, társulása.

A gazdálkodók nagyon is jól tudják, hogy a mezőgazdaság földhöz, természethez kötöttsége azt jelenti, hogy – szemben más gazdasági ágakkal – a mezőgazdaság regionális karakterű. Ez természetesen érvényes a természetre (ökológia), az emberi együttélésre (közigazgatás, településfejlesztés), és a gazdálkodásra – vagyis a tájra, mint ezek egységére. Ezenkívül a mezőgazdaság részben önellátásra van utalva, és az iparosításnak is korlátokat kell szabnunk, ha egészséges élelmiszereket akarunk fogyasztani.

A nyugati gazdaságpolitika nincs tekintettel a mezőgazdaság sajátosságára; a protekcionizmust a legnagyobb ellenségének tekinti. A protekció pedig védelmet jelent, és a régióknak – mint minden élő organizmusnak – védelemre van szükségük, hogy fejlődni tudjanak.

Jövőbeni sorsunk Kelet-Európában nagy mértékben függ attól, vajon felismerjük-e azokat a tendenciákat, amelyek a világgazdasági integrációt gazdasági hatalmi érdekcsoportok szolgálatába akarják állítani, meg tudjuk-e akadályozni, hogy a liberális agrárpolitika ezeket a törekvéseket kiszolgálja.

A konferencia feladata lehet, hogy segítse ennek megértését, és a cselekvéshez szükséges bátorság megteremtését.

KAMPIS MIKLÓS
SZABADSÁG ÉS SZABÁLYOZÁS

A mai előadás alapgondolata úgy született, hogy közös munkát végeztünk a Pagonnyal, és a munka kapcsán felmerült bennem egy probléma, egy megoldhatatlan probléma. Ennélfogva most nem tehetek mást, mint hogy idecipelem elibétek ezeket a gondolatokat azzal a reménnyel, hogy közületek valaki esetleg ezt a problémát majd valaha meg tudja oldani.

Az előadás egy idézettel kezdődik:

Én rajtam jutsz a kínnal telt hazába,
én rajtam át oda, hol nincs vigasság,
rajtam a kárhozott nép városába.

Nagy Alkotóm vezette az igazság;
Isten Hatalma emelt égi kénnyel,
az ős Szeretet és a fő Okosság.

Én nem vagyok egykoru semmi lénnyel,
csupán örökkel; s én örökkön állok.
Ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel!

Ez a pokol kapujának a felirata Dante szerint. Itt állunk a kapu előtt; én megpróbálom a társaságot ezen a kapun átvezetni.

Akik hallottak már engem, tudják, hogy az előadás három részből fog állni.

Az első rész egy hangulati felvezetés. Ehhez hét emlékképet mondok el, amelyek az elmúlt években történtek velem.

Az első kép: egy Boeing fedélzetén vagyunk kora hajnalban; kinézünk az ablakon és látunk egy furcsa napfelkeltét. Normális körülmények között ilyet nem lehet látni. Máskor egy bonyolult horizontot látunk, elég magasan; hegyek között kel fel a Nap. Mikor az ember ezt tízezer méter magasból nézi, a horizont rettenetesen messze van és lapos. Halvány derengés kezdődik, melynek közepe van. Aki ezt látja, azonnal a közepére figyel. Az egyre fényesebb, pontszerűbb lesz, egyre jobban lehet látni, hogy ott kel fel majd a Nap. Ez be is következik, tévedhetetlen biztonsággal.

A másik kép egy konkrét helyhez, Krétához kötődik, Phaisztosznál. A rommező körül egy köralakú ciprusligetet ültettek a derék görögök. Ha az ember leül a rommező közepére, ez a liget elkezd énekelni. Ugyanis tele van kabócákkal; ezek üdvözlik a Napot, harsog az egész. Fantasztikus élmény, hajnalban mentünk oda, nem értettem; miért ültették a ligetet a romok közé, amíg fel nem kelt a Nap és a kabócák el nem kezdtek zenélni. A cipruserdő hangja a második kép.

A harmadik egy hajó fedélzete a Földközi-tenger közepén. Egy alkonyatot figyeltünk meg; ketten voltunk a fiammal a fedélzeten, a többiek tévét néztek. Fordított élménye annak, amit a repülőről elmondtam. A láthatáron éles kontúrral süllyedt el a Nap. Az a fajta derengés, amelyről az előbb beszéltem, fordítva, vöröses árnyalattal játszódott le.

A negyedik kép sokkal prózaibb. Kirostáltam a nehéz szavakat, amelyeket az ember olyan szívesen alkalmaz egy ilyen előadás alatt. A lakás, ahol lakom, forgalmas út mellett van. Éppen, amikor a kabócák zümmögését idéztem fel, két kamion és egy autóbusz jelent meg az ablakom alatt; ez volt a muzsika, miközben a kabócákról akartam értekezni.

Az ötödik kép Egyiptomból származik. A régi egyiptomiaknak a napisten nevére három kifejezésük volt: Heper, Atum és Ré. A Felkelő, a Lenyugvó és a Ragyogó Nap. Nem véletlen, prózaian is meg lehet magyarázni. Ez a Ré, ez egy gyilkos valami. Minimum 40 fok van árnyékban. A Ré alatt létezni – az borzalmas élmény. Elmondhatatlanul nagy hatalom, amit sugároz.

A hatodik, hogy itt ülünk. Be kell vallanom, hogy másként képzeltem el. Úgy, hogy rakunk egy nagy tüzet és körülüljük. Arra kértem volna az embereket, hogy maradjunk csöndben, hogy meghalljuk a tücsök hangját.

A hetedik furcsa, se nem fény, se nem hang, hanem nyugalom. Kréta szigetén a kis szállodának az erkélyéről pontosan le lehetett látni a régi kikötőbe. A 15. században velenceiek építették, nyilván hadikikötő volt. Mögötte. a láthatárig csodálatosan nyugodt, kék tenger. Ahogy Plinius írja: ekkor szállt meg *a nyári tenger kék színű békéje*. Ez a hetedik kép. A képeket próbáljátok magatokban megőrizni.

A második rész kezdeteként ismét verset mondok; az egészből csak néhány versszakot:

Weöres Sándor: Le journal

Kanca futott az udvaron
egy cédrus ötlött a szemébe
mindkettő szűz phaenomenon
„lelkes lelkem kinek a képe"

ó bár tudnék lóul dalolni
zablát kantárt rám Múzsa fonna
abrakom hymni odi psalmi
nyeregbe Orpheus pattanna

emelkednék napvilágba
hullnék holdharmatba le
édes gyümölccsel tele
csontvázam hieroglifája

sok anthropoid mennylakó
lóságomtól tisztulna lóvá
s Xenophanés hite valóvá
ha énekelnék én a ló

rossz üst a majom feje
benne égi szikra pattan
s hamuvá hull az agyagban
mire kép lesz és zene

Helena bátyjai az égen hellén
le nem köphetően messzi láng
nemzőgörcsöd mennyei fényben
ennyid van domestique oráng

kezednek minden alkotása
egy ránc csak Diotima leplén
s ha ujja igazítja keblén
innen van némi ragyogása

ha olykor felkelek korán
nézek gyomorva kézve lábva
szerelmes Garufáliám
szerelmes Garufáliába

nézlek ó Garufália
te vagy lényem tükörfala
saját pofámat látom végül
minden azonosságba békül

verssorok közti résbe fér
angyalok és próféták népe
minden betűnél többet ér
a papír pőrén maradt része

legszebb alkotás a séta
bár a földön nem hagy jelet
ám a piramis rossz tréfa
teng percnyi ezeréveket

szem héber látomás
egymást pocsékul elrontotta,
menny-gyümölcs és pokol-tojás
lett paradicsomos rántotta

Engem nem egy gondolat bántott, mint Petőfit, hanem hét.

Az első gondolat Arisztotelésztől származik. A Topos, a térbeli hely, valami szörnyű, valami rettentő dolog, amit nehéz is megragadni. Ezt Arisztotelész a *Fizika* című munkájában írja. Az ember a helyet semlegesnek véli, miért beszél Arisztotelész rettenetesről? Nem valószínű, hogy tévedett. Sokkal valószínűbb, hogy mi tévedünk, amikor semlegesnek gondoljuk. Nem vagyunk voltaképp jelen ezeken a helyeken, mert ha ott lennénk, mi is éreznénk a hely rettentő voltát. Itt Taliándörögdön is. Herakleitoszról mesélik, hogy meglátogatta néhány ember, akik a híres filozófussal akartak beszélni. Amikor beléptek az udvarába, látták, hogy a híres filozófus egy kemencénél melengeti magát. Meghökkentek, annyira prózai volt a jelenet, de akkor Herakleitosz hozzájuk fordult és azt mondta, nyugodjatok meg, itt is jelen vannak az istenek. Valószínűleg az a hely, ahol az istenek jelen vannak, az az a rettentő hely, amelyet olyan nehéz megfogni. De Herakleitosztól tudjuk, hogy minden hely ilyen. Ez nyugtalanít engem.

A következő gondolat magáról a térről szól. Martin Heideggert hívom segítségül, aki nagyon érdekes módon ragadja meg a tér mibenlétét. „Hogyan találhatjuk meg azt, ami a térnek a sajátja?" Itt van egy kis segítség, azt mondja, hogy „Próbáljunk meg a nyelv segítségével eligazodni ebben. Miről beszél a nyelv a tér szóban? A térnyerésről, a szabaddá tételről." A dolognak az a lényege, hogy a teret, amely statikus fogalom, Heidegger elkezdi dinamikussá varázsolni, tehát azt mondja, hogy növekedés, tágulás az eredet, dinamikus faktora van tulajdonképpen. „A térnyerés hozza el az ember letelepülése, lakozása számára a szabadot, a nyíltat." „A tér a helyek szabaddá tétele, ahol a lakozó ember sorsa, az otthon üdve vagy az üdvöt nélkülöző otthontalanság vagy akár a kettővel szembeni közömbösség irányába fordulhat." Tehát három: az otthon, az otthontalanság és a közömbösség. Nagyképűségnek látszik, de megpróbálok Heideggernek segíteni. Ugyanis van nekünk egy Tamási Áronunk, akit Heidegger természetesen nem ismer. Ő azt mondja: „azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne." A tér a második számú probléma, amivel itt küszködöm, ami annál is szemtelenebb dolog, mert az építészet a terek művészete, úgy gondolom, nekünk, építészeknek nem ártana ha tudnánk, hogy miről is van szó.

Két olyan gondolatot próbálok most megfogalmazni a saját szavaimmal, amit szintén Heidegger vet föl a *Lét és idő* című munkájában. Ez nem idézet lesz; hanem azt mutatja, hogy én mit értettem belőle. Azt mondja, hogy létezni, azaz egzisztálni annyit tesz, mint *időben* létezni. A létezést, magát az emberi egzisztenciát úgy definiálja, mint az időben levést. Jelenlétként definiálja, azt mondja, létezni annyi, mint jelen lenni, otthonra lelni, lakozni, művelni, építeni. A lét maga nem valami statikus dolog, az dinamikus. Egy készséggel függ össze. A jelenlétben jelenidő és állandóság van. Tartam van. Az emberi létet az időben levéssel azonosítja; aki nincs jelen, nem létezik.

A következő gondolat az idő definíciója. Heidegger szerint az idő a lét igazságának a neve. Ezt nehéz megérteni. A mi számunkra e szavak már nem jelentenek semmit. Gondoljunk el egy emberi elmét, aki megpróbál megragadni egy fogalmat, s ha megragadta, nevet ad neki. Gondoljunk a derék egyiptomiakra, akik egyszerre ragadták meg a fenomént és a nevét és ebből hieroglifákat készítettek. Ennek a problémának a megértéséhez mindent el kéne takarítani a fejekből, valami sötét dologgal kellene szembeállni és megpróbálni megnevezni. A név a mi fogalomrendszerünkben statikus, egynemű, közömbös valami. Csakhogy miközben az idő definíciójáról van szó, érezzük, hogy a jelenlét élménye dinamikus, teljességgel teli, felkavaró.

Visszatérek a térhez, a tér problémájának más aspektusához. „Az elhelyezés egyszer csak megenged valamit a térnyerés után. Működni engedi a nyíltat, amely hagyja a jelenlévő dolgok feltűnését, amiben az emberi otthon létezik. A hely mindenkor egy tájékot nyit meg, miközben a dolgokat, mint összetartozókat, egybegyűjti. A tájék szó ősi alakja (Gegnet = Gegend) szabad távlatot jelent. Ennek folytán a nyíltság, tágasság arra szorítkozik, hogy hagyjon minden dolgot kiömleni önnön nyugvásából. Meg kellene tanulnunk felismerni, hogy maguk a dolgok a helyek, s nemcsak odatartoznak egy helyhez. Éppen hogy egy tájék helyeinek működéséből bontakozik ki a tér." Ez Heidegger további elemzése, amely a térfogalom kitágítását, tájjá, tájékká emelését eredményezi.

Mivel tájtervezési-ökológiai konferencián vagyunk, engedjék meg, hogy a táj-tájék-hely térproblémájához Heidegger egy szép esszéjét csatoljam, amely a földútról szól, s elképesztően precíz, pontos és aktuális.

„A kastély udvarának kapujától Ehnried felé tart. A kastélypark vén hársfái a fal fölött tekintenek utána, amint húsvét idején a sarjadó vetés és az ébredező rét között világosan fénylik, vagy amint karácsonykor, hófúvás közben a legközelebbi domb mögött eltűnik. Az útmenti feszülettől az erdő felé fordul. Az erdő szegélye mentén haladva egy sudár tölgyet köszönt A fa alatt egy durván ácsolt pad áll. Nagy

gondolkodók egyik vagy másik írása hevert rajta időnként, melyeket az ifjúkor kezdeti járatlansága igyekezett megfejteni. Ha rejtélyek feszültek egymásnak, és senmilyen kiút sem mutatkozott, segítségre sietett a földút, csendben vezetve a lábakat a kanyargós ösvényen a kopár földek tágasságán át.

A gondolkodás ugyanezekben az írásokben vagy a saját kísérleteknél olykor-olykor azon az ösvényen halad, melyet a földút húz a mezőn keresztül. Ez olyan közelségben marad a gondolkodó lépéséhez, akár a földmíveséhez, aki kora reggel kaszálni indul.

Az évek múlásával az útmenti tölgy mind gyakrabban idézi az emlékezetbe az ifjúi játékokat és az első választást. Ha azokban az időkben az erdő mélyén egy tölgy a fejsze csapásai alatt a földre rogyott, az apa hamarosan fölkerekedett, hogy a bokrokon és napsütötte irtásokon át összeszedje tulajdonrészét műhelye számára. Itt foglalatoskodott ráérősen a toronyóra és a harang melletti szolgálatának szüneteiben, melyek mindketten sajátos viszonyt tartanak fenn az idővel és az időbeliséggel.

A gyerekek a tölgyfakéregből hajókat faragtak, melyek aztán evezőspaddal és kormánnyal felszerelve a Metten-patakon vagy az iskolai kút medencéjében úsztak. A játék során a hajók világkörüli útjai még könnyen célhoz értek és újból visszatértek a parthoz. Az ilyen utak álomszerűsége az egykoron még alig látható ragyogásban rejtekezett, mely minden dolgot bevont. A dolgok birodalmát az anya szeme és keze határolta körül, Úgy tűnt, mintha az ő kimondatlan gondja őrizné ezt a világot. A játék ama útjai még semmit sem tudtak azokról a vándorlásokról, amelyeknél minden part elmarad. Eközben a tölgyfa keménysége és illata mind észlelhetőbben kezdett beszélni arról a lassúságról és állandóságról, amivel a fa növekszik. Maga a tölgy mondta, hogy egyedül ilyen növekedésben alapozódik meg az, ami tartós és gyümölcsöző; hogy növekedni annyit tesz: megnyílni az égbolt tágasságának és ugyanakkor a föld sötétjébe gyökerezni; hogy minden tenyészet csak akkor gyarapodik, ha az ember megfelel a tágas ég elvárásainak és ugyanakkor megmarad a hordozó föld oltalmában.

Még mindig ezt mondja a tölgy a földútnak, mely ősi nyugalommal halad el mellette. Ami az út körül a létezéséhez tartozik, azt begyűjti, és felkínálja a sajátját annak, aki rajta halad. Ugyanazon a szántóföldek és legelők kísérik a földutat évszakonként más és más közelségben. Ha az Alpok vonulata az erdők felett az alkonyatba süllyed, ha ott, ahol a földút a domb hátán lebukik, a pacsirta egy nyári reggelen felrebben, ha ama táj felől, ahol az anya szülőfaluja fekszik, a keleti szél átsüvít, ha egy favágó éjszakára rőzsenyalábját a tűzrakáshoz hordja, ha a terméssel megrakott szekér a földút bordái között hazafelé dülöngél, ha a gyermekek a rét szegélyén az első kankalinokat szedik, ha a köd naphosszat teregeti homályát és súlyát a mező fölött, mindig és mindenfelől körülveszi a földutat annak biztatása, ami Ugyanaz.

Az egyszerű megőrzi a maradandónak és nagynak a rejtélyét. Közvetlenül betér az emberekhez, és mégis hosszantartó gyarapodást igényel. A mindig Ugyanannak a láthatatlanságába rejti áldásosságát. Minden növekvő dolog tágassága, mely a földút körül időzik, világot adományoz. Csak ami a világ nyelvében kimondatlanul maradt, abban Isten az Isten, ahogy azt a betű és az eleven élet egykori mestere, Eckhart mondta.

A földút biztatása azonban csak addig szól, amíg vannak emberek, akik levegőjébe beleszületvén, őt hallani képesek. Ők meghallói eredetüknek, de nem szolgái a mesterkedéseknek. Az ember hasztalan próbálja tervei által a földgolyót rendszerbe foglalni, ha nem rendeli alá magát a földút biztatásának. Az a veszély fenyeget, hogy a ma élő emberek mind nehezebben hallják meg a beszédét. Már csak a készülékek lármája jut el fülükig, amit majdhogynem Isten hangjának tartanak. Így válik az ember szétszórttá és úttalanná. A szétszórtak számára az egyszerű egyhangúnak tűnik. Az egyhangú untat. Az egykedvűek már csak a közömböst találják. Az egyszerű elmenekül; csendes ereje kimerült.

Egyre csökken azoknak a száma, akik az egyszerűt még megszerzett javukként ismerik. Ám e kevesek lesznek mindenütt a maradandók. Csak őt képesek a földút szelíd hatalmánál fogva túlélni az atomenergia óriási erejét, mely az emberi számítást mesterségesen kisajátította magának és azt a tulajdonképpeni cselekvés béklyójává tette.

A földút biztatása egy olyan lelkületet ébreszt, mely szereti a szabadságot, és a megfelelő helyen még a szomorúságból is átlendül egy végső derűbe. A derű ellenáll a puszta munkában rejlő megtévesztésnek, amely ha csak önmagáért végzik, egyedül a semmit állítja elő.

A földút évszakonként változó levegőjében gyarapszik a bölcs derű, melynek arculata gyakorta búskomornak tűnik. Ez a derűs bölcsesség a kedély. Ezt senki sem szerezheti meg, aki nem rendelkezik vele. Akinek van, az a földúttól kapta. A földút ösvényén találkozik a téli vihar és az aratás napja, itt talál egymásra a tavasz élénk izgatottsága és az ősz elhagyatott pusztulása, itt pillantja meg egymást az ifjúság játékossága és az öregkor érettsége. De egyetlen harmóniában, melynek visszhangját a földút hallgatagon oda és vissza hordja, minden derűvel itatódik át.

A bölcs derű kapu ahhoz, ami örökkévaló. Ajtaja azon a pánton forog, amelyet egykor a jelenvaló lét titkaiból egy rátermett kovácsnál kovácsoltak ki.

Ehnriedtől visszafordul az út a kastély udvarának kapuja felé. Keskeny szalagja átvezet az utolsó dombon, s a lapályon keresztülvágva jut egészen a városfalig. Tompán fénylik a csillagok világánál. A kastély mögött a Szent Márton templom tornya magasodik. Lassan, szinte tétovázva üt el a tizenegy óraütés az éjszakában. Az öreg harang, melynek kötelein gyakran forróra dörzsölődtek a gyermeki kezek, remeg a kalapács ütései alatt, melynek furcsa-komor kinézetét senki sem felejtheti.

Az utolsó ütéssel a csend még csendesebbé válik. Elér mindazokhoz, akik két világháború során időnek előtte áldozattá lettek. Az egyszerű még egyszerűbbé vált. A mindig Ugyanaz megütköztet és felold. A földút biztatása most teljesen világos. A lélek szól ? A világ szól? Az Isten szól?

Minden ezt mondja: lemondani abba, ami Ugyanaz. A lemondás nem vesz el. A lemondás ad. A lemondás az egyszerű kimeríthetetlen erejét adja. A biztatás otthonossá tesz egy hosszantartó eredetben."

Most érkeztünk el az előadás központi kérdéséhez, a problémához, amely a közös munka alatt merült fel bennem, s aminek sem téri, sem időbeli jellege nincs. Ez a törvényszerűség és a szabadság problémája. Tudjuk, hogy az időszak, amelyben élünk, az emberi szabadság kora. Közel

100 évvel ezelőtt született meg az a könyv, amiből tanultunk, – Rudolf Steiner: *A szabadság filozófiája* – tudjuk, hogy amikor korszakot említünk, 4-500 évről van szó. Miközben ezt tudjuk és próbáljuk megragadni, azt tapasztaljuk, hogy a körülöttünk lévő világ egyre inkább a törvény világa. A jelenség úgy fest, hogy mondjuk a szabadság filozófiájáról tartok előadást, és utána egy szabályozási előírást alkotok egy városrendezési tervhez. Ez vagy vakság, vagy skizofrénia. Láttam magamat munka közben. Szinte láttam az emberi lélek megkeményedését, ami eközben óhatatlanul bekövetkezik. Nyilvánvaló, hogy egyik felünkkel igyekszünk megragadni a szabadság birodalmát és csak másik felünkkel csinálunk szabályokat. Arról van szó, hogy mi magunk is erőfeszítéseket kellene tegyünk abban az irányban, hogy megteremtsük a magunk szabadságát. De eközben törvényeket csinálunk! Ez azt jelenti, hogy voltaképpen nem tudunk minden energiát a saját szabadságunk megragadására fordítani. Miközben magunk is ellentmondásokkal küszködünk, a szabályokat persze mások számára teremtjük, de ezáltal magunkat is szabályok közé szorítjuk. Munkánk során mások által meghatározott szabályokat követünk és az embereket is ezek követésére késztetjük. Ez tehát egy átmeneti állapot, amely küzdelem. Aggódásomat fejezem ki a harc kimenetelével kapcsolatban. A dolog nem olyan egyszerű, hogy *vesszen a törvény, éljen a szabadság*; mert ugye előbb meg kéne vizsgálnunk, mi a törvény, mi a szabadság. De ez hosszú lenne; csak tömören, aforisztikusan utalok rá.

A törvény Mózes által vagyon. A törvénynek mindig szakrális eredete és tartalma van. Amelyiknek nincs, az nem törvény. Nem tudjuk, mi az, úgy néz ki, mint törvény, de nem az. Valaki beszél belőle, de nem az, aki Mózesnek a Sinai hegyen beszélt.

A szabadság nem azt jelenti, hogy azt csinálhatok, amit akarok. A szabadság nem statikus állapot. A szabadság nem létezik. Azt nekünk meg kell teremtenünk. Ez az emberi létezés gyermeke. Ha nem teremtődik meg, nem lesz. Ezért aggódom, természetesen.

Most itt be kell iktatni egy idézetet *A szabadság filozófiája* című munkából, annak is a második feléből, ahol Steiner igen pontosan kifejti ezt a kérdést.

Sokan lesznek majd, akik azt mondják: a szabad ember itt vázolt fogalma csak ábránd, amely nem valósult meg sehol. Nekünk azonban valóságos emberekkel van dolgunk, akiknél erkölcsiséget csak akkor remélhetünk, ha erkölcsi törvényeknek engedelmeskednek, ha erkölcsi missziójukat kötelességüknek tartják, és nem követik szabadon hajlamaikat és azt, amit szeretnek. Ezt egyáltalán nem vonom kétségbe. Ahhoz vaknak kellene lennem. De ha ez a végső *igazság, akkor hagyjunk fel minden erkölcsi képmutatással és mondjuk ki egyszerűen: az embert mindaddig, amíg nem szabad, cselekvéséhez kényszeríteni kell. Hogy azután a szabadságnélküliségben a kényszert fizikai eszközök jelentik-e, vagy erkölcsi törvények, hogy azért nem szabad-e az ember, mert mértéktelen nemi ösztönét követi, vagy azért, mert a konvencionális erkölcsiség béklyóit viseli magán, az bizonyos szempontból egészen mindegy. Viszont ne állítsuk, hogy az ilyen ember jogosan nevezi sajátjának azt a cselekedetét, amelyre valamilyen külső erő kényszeríti. A kényszer által létrehozott rendből azonban kiemelkednek azok az emberek, azok a* szabad szellemek, *akik a szokások, kényszerítő törvények, vallásgyakorlás stb. tömkelegében megtalálják önmagukat. Ezek* szabadok, *amennyiben csak önmagukat követik;* nem szabadok, *amennyiben alávetik magukat valaminek. Ki mondhatja közülünk magáról, hogy minden cselekvésében igazán szabad? De mindnyájunkban lakik egy mélyebb lény is, akiben a szabad ember megnyilatkozik.*

Életünk a szabad és nem szabad cselekedetek láncolata. Az ember fogalmát azonban nem gondolhatjuk végig anélkül, hogy ne jutnánk el a szabad szellemhez, mint az emberi minőség legtisztább kifejeződéséhez. Igazán emberek csak annyiban vagyunk, amennyiben szabadok vagyunk.

Aki képtelen arra; hogy az erkölcsi eszméket intuíció révén hozza létre, annak másoktól kell azokat kapnia. Amennyiben az ember erkölcsi princípiumait kívülről kapja, valóban nem szabad. De a monizmus az észlelet mellett ugyanolyan jelentőséget tulajdonít az eszmének is. Az eszme azonban megjelenhet az emberi individuumban. És ha az ember ezt az eszmei indítékot követi, szabadnak érzi magát. A monizmus azonben a pusztán következtető metafizika minden jogosultságát tagadja, következésképpen tagadja a cselekvésnek az úgynevezett magánvaló létező-*től származó indítékait is. Monista felfogás szerint az ember nem szabadon cselekszik, ha valamilyen észlelhető külső kényszernek engedelmeskedik, szabadon cselekszik, ha csak saját magának engedelmeskedik. Valamilyen nemtudatos, az észlelet és a fogalom mögött rejtőző kényszert a monizmus nem ismerhet el. Ha valaki embertársa cselekvéséről azt állítja, hogy azt* nem szabadon *hajtotta végre, akkor ki kell mutatnia, hogy az észleleti világon belül lévő valamilyen dolog, ember vagy intézmény késztette az illetőt a cselekvésre, ha azonban a cselekvést nem szabadnak állító valaki a fizikai és szellemi valóság világán kívüli okokra hivatkozik, ezt a monizmus nem tudja elfogadni.*

A monista felfogás szerint az ember részben nem szabadon, részben szabadon cselekszik. Az észleletek világában mint nem szabad lény létezik, és megvalósítja magában a szabad szellemet.

Ennek az idézetnek a tartalmáról beszéltem én, és próbáltam értelmezni ezt úgy, ahogy ezt mi valóságosan, tervezési munkánk közben átéljük. Problémaként, vívódásként, saját belső lényünk megteremtéséért folytatott küzdelemként éljük meg, s élek a gyanúperrel, hogy a mások által ránk kényszerített szabályok sem az intuíció termékei. És mert mi magyarok rá szoktunk tenni egy-két lapáttal az általános borúlátásra, így nehéz helyzet előtt állunk, a feladat számomra megoldhatatlan. Igyekeztem viszont olyan pontosan megfogalmazni, ahogy csak tudtam.

Az utolsó rész a pokoljárás helyett a felemelkedés lehetőségéről próbál szólni.

Hét garádics, hét képzelgés következik, amelyek megoldást nem, de feladatot és értelmezést nyújthatnak.

Ady versének egy részét idézem bevezetésképpen:

Ha ki király, sorsának a királya
Mit bánom én, hogy Goethe hogy csinálja
Hogy tempóz Arany, s Petőfi hogy istenül.

Hét tudatállapot a hét garádics. Az ember felnőttkori tudatállapotát kemény munkával éri el, 10-12, az iskolában

töltött év kemény munkájával. A végeredmény olyan tudat, mely a legjobb esetben éles és pontos fogalmakkal képes közlekedni a világban. A körülötte lévő tárgyak és dolgok természetével tisztában van, megtanulta, hogy az ajtón ki lehet menni, az ablakon nem, ezt tárgyi tudatnak lehet nevezni. Ebben a tudatban, amelyről az előbb beszéltem, a dolgok természetesnek tűnnek. Értelmes, egyetemet végzett ember nem kérdez olyasmit, hogy mit jelent a tér. Megtanulta a geometriát. Ezzel kész. Az ilyen ember azt se kérdi, mi az idő. Tudja, hogy a karján van egy kvarcóra, megnézi és tudja, hogy ideje befejezni az előadást. Nem kérdezi meg, mi a fény vagy a hang. Ezzel szemben tapasztalhatjuk, hogy fel lehet tenni ilyen kérdéseket, és valójában nem könnyű felelni rájuk.

Ha elérkezünk a kérdésfeltevés zónájába, elhagyjuk azt a biztosnak tűnő világot, amelyben élünk. Ebben a zónában nagyon sok ember mozgott már. Az egyikről írt Heidegger, Eckhart mester, a másik Aquinói Szent Tamás. Eckhart prédikációi a krakkói plébániatemplomban hangzottak el normális, hétköznapi emberek számára, mi pedig már egy kukkot sem értünk belőlük. Ha sok ilyen szöveget olvasunk, szerényebbek leszünk a saját képességeink megítélésében. Nem is biztos, hogy olyan biztonságos a világ, amelyben élünk. Ezért mondtam, hogy hét képzelgésről lesz most szó, hiszen a mi biztos világunkban minden egyértelmű. E világokban pedig a dolgoknak több értelmük van. Ezért nehéz itt mozogni vagy akár egyetlen fogalmat tökéletesen birtokolni.

Ha csak kicsit is elrugaszkodunk a tárgyi világtól, amelyben élünk és megkísérlünk egy olyan fogalomcsoportot megragadni, amely nem a mai tudatunk tartalma, akkor felértünk az első olyan garádicsra, amely garádics legszebb reményeink szerint fölfelé vezet. Dante hét bugyorról beszél. Képzeljük el ezt a hét bugyrot felfelé vezető lépcsőként. Mert jelenleg legalul vagyunk. E garádicson az észleletek nem fogalmi tartalmúak. Meglepődve láthatjuk, hogy ez a világ a képek világa, ügyetlenül és képességeimnek megfelelően 7 képpel vezettem be az előadást, ha még emlékeznek rá.

Nagyon nehéz megtartani ezeket a képeket. A vizuális benyomásnak ugyanis első lépésben nincs értelme, és mindnyájan értelmileg vagyunk a végsőkig kiképezve.

A következő garádics, ha ezeknek a képeknek a neve megjelenik. Meg lehet fejteni az értelmét, bár ez ostobaság, nem jó a kifejezés; mert az értelem a tárgyakra vonatkozik, de kénytelen vagyok így beszélni, mert a nyelvünk is a tárgyi világra vonatkozik. Visszakanyarodom az első, tárgyinak nevezett tudathoz, hogy világossá tegyem, hogy ezt a világot, a tárgyi tudat világát a mindennapi szinten mi abszolút értelemben valóságnak tartjuk.

A következő lépcsőfok ugyanis az, amikor ezt a képvilágot és a képek neveit, ezt a kicsit bizonytalan képzetalkotási területet – amikor kiderül, hogy az képekből áll, amelyeknek nevük is van – ugyanolyan valóságnak észlelem, mint a tárgyi világot.

Még három garádics. Az egyik, amikor megjelenik egy felismerés (önmagunk ismeretéről, önmagunkra eszmélésről van szó), felismerjük, hogy az emberi lény kicsinyített mása a nagyvilágnak. Görög eredetű szavakkal mikro- és makrokozmosznak nevezik ezt a két világot. Ezen a szinten csak a kettőnek az összefüggését észlelem.

Az utolsó előtti garádicson a mikro- és makrokozmosz azonosságát élem át. Észlelem, hogy a két terület azonos szubsztanciák, azonos tartalmak halmaza, strukturálisan is azonosak, s ezen tartalmak jellege erőként észlelhető.

A legutolsó: a képek, összefüggések, jelentések, erők összeségének, egységének képzete, s az ezek fölötti uralom. Ennek a fokozatnak a régies megnevezése: *a király*. Ha ezt tekintetbe vesszük, az Ady verséből vett idézet már egészen másként hangzik, valami nagyon fontosat közöl.

Nem vitás, hogy ez a jelenlét ideje, amiről Heidegger beszélt. Ezen a ponton ismereteim szerint megszűnik a világ és az én kettőssége. Én ezt csak elképzelni tudom, de tessék végiggondolni, mi történik, ha magamat azonosnak észlelem a környezetemmel. Én vagyok a ló, a kecske, a virág. Ha lehajolok egy-egy virágért, hogy leszakítsam, mit is csinálok? Elég nehéz elgondolni, hogyan tudnám saját magamat felfalni, metélni, pusztítani. Ez a tudat egészen biztosan megváltoztatja a világhoz való viszonyomat, már ez a kifejezés is paradox.

Ez a tudatfok, a király foka, elérhető. Ez a szabadság pillanata. Pál apostol kifejezésével *nem én, hanem Krisztus énbennem*. Vagy egy másik idézet tőle: *Az Úr lelke legyen veletek, mert az Úr bizony lélek és ahol az Úrnak lelke van, ott a szabadság.*

Jó messzire elkanyarodtunk a kezdettől – látszólag á probléma közepétől is. Azt mondtam, hogy a kor, amiben élünk, az emberi szabadság kora. Ezt próbáltam meg körüljárni, ahogyan csak tudtam.

Befejezésképpen ismét egy költőhöz fordulok:

József Attila: A hetedik

E világon ha ütsz tanyát,
hétszer szüljön meg az anyád!
Egyszer szüljön égő házban,
egyszer jeges áradásban,
egyszer bolondok házában,
egyszer hajló, szép búzában,
egyszer kongó kolostorban,
egyszer disznók közt az ólban.
Fölsír a hat, de mire mégy?
A hetedik te magad légy!

Szerető után ha járnál,
hét legyen, ki lány után jár.
Egy, ki szívet ad szaváért,
egy, ki megfizet magáért,
egy, ki a merengőt adja,
egy, ki a szoknyát kutatja,
egy, ki tudja, hol a kapocs,
egy, ki kendőcskére tapos, –
dongják körül, mint húst a légy!
A hetedik te magad légy.

Ellenség ha elődbe áll,
hét legyen, kit előtalál.
Egy, ki kezdi szabad napját,
egy, ki végzi szolgálatját,
egy, ki népet ingyen oktat,
egy, kit úszni vízbe dobtak,
egy, ki magva erdőségnek
egy, kit őse bőgve védett,
csellel, gáncscsal mind nem elég, –
a hetedik te magad légy!

Ha költenél s van rá költség,
azt a verset heten költsék.
Egy, ki márványból rak falut,
egy, ki mikor szülték, aludt,
egy, ki eget mér és bólint,
egy, kit a szó nevén szólít,
egy, ki lelkét üti nyélbe,
egy, ki patkányt boncol élve.
Kettő vitéz és tudós négy, –
A hetedik te magad légy.

S ha mindez volt, ahogy írva,
hét emberként szállj a sírba.
Egy, kit tejes kebel ringat,
egy, ki kemény mell után kap,
egy, ki elvet üres edényt,
egy, ki győzni segít szegényt,
egy, ki dolgozik bomolva,
egy, aki csak néz a Holdra:
Világ sírköve alatt mégy!
A hetedik te magad légy.

SZÉCHENYI-EST

Hölgyeim és Uraim!

Ma este Széchenyi István írásaiból hallanak összeállítást hat tételben. A tételek között részleteket hallanak Bach, Händel és Mozart szerzeményeiből. Közreműködik Galina Danyilova hegedűművész és Bartos Balázs brácsaművész.

Széchenyi István eredeti szövegei a mai hallgató számára meglehetősen nehezen felfoghatók. Ezért – félretéve filológusi aggályaimat – ezeket a szövegeket mai magyarra ültettem át, és az élő beszédhez igazítottam. Ugyanez okból sok helyütt módosítottam a szövegek latin kifejezéseit és a régies szófordulatokat. Így lett a Magyar Tudós Társaságból Magyar Tudományos Akadémia; a fedelén álló-ból feje tetejére állított, stb. Az előadás alkalmi jellege miatt sem a szövegmódosításokat, sem az egy-egy szöveg-egységen belüli kihagyásokat nem jelöltem.

Széchenyi István az Intelmek-*et gróf Széchenyi Bélának, a* Világ-*ot gróf Dessewffy Józsefnek írta. Az ez alkalommal teljesen felesleges magyarázatok elkerülése végett az egyes szám második személyben írott kifejezéseket többes szám első személyűvé módosítottam. Így a szöveg értelme nem sérült, csupán általánosabb érvényűvé vált. Bízom abban, hogy a változtatásokat a szerző szellemének megfelelően siekrült végrehajtanom.*

Valamennyiüknek viharos, ébresztő töprengést kívánok!

Fenyő Ervin

I.

Néhány évvel ezelőtt a pesti kereskedőség épületének második emeletén laktam. Ott látogatásával csekély személyemet megbecsülendő P. úr ablakomból Vác felé tekintett. Alkony tája volt. A nemrégiben bőven esett eső különös elevenséggel ruházta fel a budai hegyeknek ormait, és a legszebb zöld fű nőtt a pesti és a budai szigetekről a Dunának tiszta tükrébe.

P., mint ki örülni mer barátjának, gyermekének, hazájának, büszke elragadtatással így kiáltott az egekbe: „Már ennél gyönyörűbb vidék, szebb fekvés nem létezhet!"

Több hónappal később, mikor napról napra szárazabb lett a táj, és az egykori esőnek legcsekélyebb jelei is eltűntek, a véletlen H.-val hozott össze. Történetesen éppen kocsin jöttem be a városba a Kerepesi úton, és oly erős széllel és még vastagabb porral szemben, hogy H. hozzám, szorosan mellette ülőhöz enyelegve „Isten hozzád, míg ismét látjuk egymást!" kiált, és mi egy darabig nem mint ködben lévők, mert ez kevés volna!, hanem mint lavinával befödöttek, betű szerint egy cseppet sem látjuk egymást, és végre, midőn lankadni kezdett a porvész, H. így kezdte beszédét: „Ennél kutyább helyet az Úristen még haragjában sem alkotott!"

Tüstént P. úr jutott eszembe, és később nem ritkán fordult meg fejemben e két antitézis. Ím az emberiség évrajzainak öröki és legfőbb témája! Alvás, majd elragadtatás; néha földhöztapadás, olykor légben nyargalás. Tüstént elhatároztam magam, hogy megpróbálok összeszedni valamit, amelynek célja, hogy Budának és Pestnek fejlődési lehetőségeiről alkossak némi képet, éspedig úgy, hogy P. és H. urakat közelebb hozzam a mostanában oly nevetségessé tett, ám valójában mégis az egyetlen elfogadható középúthoz.

(Buda-pesti por és sár)

Porunk Budán és Pesten néha annyi van, annyival élünk, hogy abból, melyet egy öregember életén keresztül nyelt, Mr. Ranger találmánya, a műkő szerint kétségen kívül egy malomkő nagyságú mesterséges kő készítését lehetne ígérni. Mily rettenetes és iszonyú szem- és melltisztító!

Kérdem: nincsenek-e sokan Pesten és Budán, akik nemcsak észrevették porainkat, sarainkat és egyéb hátramaradásinkat; nem vált-e már sokaknak tűrhetetlenné a némelykor valóban késsel metszhető por vagy azon sár, amellyel néha téli időben küszködünk, vagy azon kövezet, melyeken kivált budai külvárosokban nyomorgunk. Bizonyára sokan bosszankodtak velem együtt piszkainkon, mocskainkon, sokan pirultak is, kivált idegen előtt! és mégis – alig találni a világ keresztény országai közt oly nagy embersokadalmat egy ponton, egy rakáson, kik oly nagy béketűréssel nyelnék a port és gázolnának a sárban, mint hazánk közepén, honunk egyesítőpontjában!

Mi lehet e közömbösségnek valódi oka?

Legelső oka ítéletem szerint az, hogy aki e tűrést megszokta, oly édes illúzióban ringatja magát néha-néha, hogy nem érzi oly tűrhetetlennek azt, amit irtani kellene; nem érzi oly mértékben, mely mértékben szükséges volna, hogy felébredjék por- és sárittaságából és nekilátna győzni a bajon. Ez olyan illúzió, amelyből nem felébredni lehetetlen. Oly illúzió, melyet álbölcsek módján fenntartani és hosszan életben tartani nem egyéb, mint embertársunkat meghagyni képzeleti tévelygéseiben, csalfa kacsálmaiból őtet fel nem ébreszteni. Mindez azt jelenti: megmenteni pillanatnyi kellemetlenségtől és hosszantartó kínokba buktatni.

Sokan azt mondják: Berlinben, Ogyesszában még több a por. Bukarestben nincs kövezet. Sár pedig télen mindenütt van. Node hol látni szebb házakat? Nincs város, mely nagyobb fejlődésnek indult, mint Buda és Pest! Budai és pesti por és sár emberi létünkhöz vannak szorosan ragasztva! – Így tehát nyelnünk és gázolnunk, tűrnünk és bírnunk kell!

Másik oka tespedtségünknek, hogy nem tudjuk, hogyan segítsünk bajainkon!

Mostani botránkozásainknak egyébiránt más okai is vannak. Megváltoztak az idők, és sok tekintetben változánk mi is. Szükségeink szaporodtak, nézeteink józanultak. Világossá vált, hála az égnek a legszabadabb nemzetek példája által, hogy a durvaság és mindenben való szűkölködés sem erénynek, sem erőnek jele; hogy az isten ajándékozta kellemekért a természettel megvívni, a természetet engedelemre bírni nem okoz elkorcsosulást, hanem éppen a közmunkásság, melynél fogva valamely nemzet tagja létét javítni, nemzete állását felemelni iparkodik az a közerény, melyet szolganemzetek közt, zsarnokok járma alatt soha eddig nem tapasztalhattunk. Nincs tehát ok álbölcsek oktatásaitól magunkat régi századok sötétségébe taszítva hagyni, de jó lelkiismerettel nekiláthatunk Buda és Pest csinosításának.

Ülj most Pegazusra, felhőkben nyargaló poéta! Fesd szivárványi színekkel a szebbnél szebb folyópartokat, nézd, mint vegyül ünnepélyes bájba a pesti baromvásár, az élet virágzó tömkelege görögdinnye és vereshagyma koszorúkkal övezve, emeld hárfádat, énekeljed, milyen nemes öröm gerjeszt, mikor a bajnokként szárnyaló gödi homoktól szomszéd szomszédját szem elől veszti, majd szemét törölve egyik ismét látja a mást!

Állj elő inkább te, józan hazafi! Tekints a jövendőbe.

Dicsőítsd azon nemzeti egyetértést és áldozatot, munkássági erőt, mely homoklapályokat hasznos vízcsatornákkal és utakkal ékesített kertekké képes alakítani. Nem tudom, nem akarom elhinni, hogy ne virradna fel a nap, mely a honunk javát szomjuzó ifjúságot szebb világba nem állítaná. Pest gyökeres csinosítása érdekében egész vidékét kell tekintetbe venni. És szükséges, hogy földjei ne fákkal, ne fasorokkal, de úgyszólván erdőkkel ültettessenek bé. Csak anyai gond és szorgalom nevelhet fát. És a saját birtok tudása, varázsa. Nem tesz, nem ír rendeléseket, nem parancsol, de maga forgatja az eke szarvát; ásót, kapát.

(Buda-pesti por és sár)

Gyakran mondják: Isten segítségével! Én azt hiszem, semmi nem megy Isten kegyelme nélkül. De segítséget előzetesen adott az embernek a józan ésszel, melyet neki kiosztott, A gépész, a gazdálkodó, aki Isten segítségére vár, a gazdálkodó csupán esőre és napsütésre, már eleve elveszett ember. Mert Isten azt mondja: kalkulálj jobban, és ne misztifikáld magad és másokat! Vagy visszaveszem józan belátókészségedet, és adok helyette szénát!

(Széchenyi István levele Béla fiának, 1857 augusztus 6. – Soltész Gáspár fordítása)

Volt nekem sok esztendő előtt Pesten átutaztomban egy különös álmom. Ha szabad, elmondom. Messze távolban számos nagy tekintetű, vénebbnél vénebb urak, kiken hószín szakáll rengett, az akkor élőknek egy vasládát látszottak kijelölni, és őket kérőleg és fenyegetőleg arra bírni, hogy az abban elrejtett kincset egész elszánással, férfiúi állhatatossággal védjék. Hosszú időkig állottak a hűséges szó és tanácsfogadók a láda mellett, és bajnokok módjára védelmezték. Sok el is veszett miatta. Rozsda kezdte marni a ládát, az őrtállók éheztek, fáztak, sokat szenvedtek, nélkülöztek mellette. Szívszorongva szántam szegényeket, és amennyire álmomban okoskodni tudtam, úgy emlékszem, meg akartam szólítani őket: vegyék ki a ládában heverő kincset és adják kamatra...! Ekkor egy mennyei fény mindent elolvasztott a számban, szent rettegést ébresztett bennem, és ragyogó méltósággal megjelent az idők Szelleme, s gondoljátok csak el, magyar ruhában... a kincset őrizők közé lépett, felnyitotta a vasládát, amelyben semmi nem volt – egy kis kéziraton kívül, és ezt mondá: „Akik benneteket annyi sanyarúság elviselésére kárhoztattak – a régi tudatlanság és megőszült előítéletek atyái, nagyatyái, szépapái, harmad- negyed ősapái voltak. Tekintsetek már valódi kincsetekre!" – és olvasá: „A magyar egy gyermek nép. Most semmi, de minden lehet, mert lelki és testi erő rejtezik fiatal keblében. Minden lehet, ha át akarja látni, hogy semmi. Csak két ellensége van: az előítélet és az elbizottság. Szép jövendő várja, ha ... " És itt a magyar fővárosban ablakom előtt egy sárban elakadt német kocsis tüdejét fárasztó lovaira kiáltozásával felébresztett, és én akaratom ellenére is napestig feudális alkotmányunkon töprengtem.

(Világ)

II.

Konstantinápolyban vagy tíz év előtt letelepedett egy gazdag, idegen úr. Fényes háztartásához szükséges borokat részben Francia- részben Magyarországról rendelte. Franciaországból három-négy hónap alatt megérkezett a szállítmány. A palackok nagy ládákba voltak rakva. Egy sem törött; mind jól ledugaszolva, minden palackban egyenlő mennyiség, egy sem romlott, mind tiszta, mind kellemes. Ez az úrra és háza népére kimondhatatlan jó benyomást tett. Az úr örült, mert jóra fordította pénzét, vendégeit jó borral tarthatta; de örültek cselédei is, mert a házigazdát a jó és olcsó bor víg kedélyben tartotta, csinos lett a pince, a borokkal semmi fáradság. Egy hosszú év leforgása után megérkezett végre a magyar bor is. A ládákat azonnal kinyitották. Mit találtak? A sok széna és szalma közt egy-egy rosszul dugaszolt palackocskát, egy részük összetört, más részük kifolyt, megint egy részük elromlott. A benyomás kellemetlen volt! Ez a hozzám igen szívélyes úr később is próbált magyar borokkal szerencsét – hasztalan.

A mostani szultán, a török Mahmud, vagy négy évvel ezelőtt hallotta a tokajinak hírét. Valakinek volt hat palackja – gondoljuk meg, egész Konstantinápolyban hat palack! – neki hármat átengedett. A szultánnak nagyon megtetszett a magyar bor, és égő vággyal megkívánta. Többen szerezni próbáltak neki. Végül az oly igen várt szállítmány megérkezett, de a bor valamennyi palackban romlott volt. Ezek után a szultán többé hallani sem akart a tokajiról. Ha legalább kóstolót küldhetnék neki! Több századi vízivás után nekilátna a magyar borivásnak! És ez kezünkben volt, de elhibáztuk!

Tizenkét évvel ezelőtt, amikor először voltam Konstantinápolyban, egy ismerősöm kétszáz champagne-it nem tudott eladni; Oroszországba küldte. Tavaly ott jártamban tapasztalhattam: kétszázezer palackkal is el lehetett adni, ily mértékben megváltozott a helyzet Törökországban. Mi azt prédikáljuk: a magyar bor a legjobb a világon, de nincs piaca a vám miatt, meg a... És itt jönnek a kifogások! Pedig: elaludt a magyar! Holott ha Pesten ezer palackot a Dunába vetnénk tán ötszáz elérkezne Konstantinápolyba, hiszen a víz sodra a Dunán, a Fekete-tengeren elég nagy dél felé!... És mit tettek a franciák? A térképre néztek. És látták, hogy Magyarország nincs oly messze Törökországtól, mint az ő hazájuk, féltek, hogy a magyarok elorozzák előlük a pályadíjt! Nem tömjénezték, nem dicsérték boraikat siker előtt, hanem minden figyelmüket, szorgalmukat arra fordították, hogy boraikat kellemesebbé készítsék és egészen alkalmazkodjanak megrendelőjük elvárásainak! Most évente ötven millió frank értékű bort visznek, és vihetnek ki külföldre!

De bár volna egyedül borunk rossz hírben! Azonban egyedül csak tőlünk függ, hogy e helyzetböl kilábaljunk, és mindenben jobb hírre tegyünk szert! És én kész vagyok inkább hazánk fiai gyűlöletétől szenvedni, mint hogy gyáván dicsérjem ami arra nem méltó, vagy palástoljam azt, amire legnagyobb szükségünk van, és ez nem egyéb, mint a VALÓ!

(Világ)

Nekünk, magyaroknak, ha szabadságról vagy Pegazusra ülésről van szó, mindegyikünkben hevül a vér, noha alig

tudja bárki is közülünk, mi is valójában a szabadság; ha pedig légbenyargalás javasoltatik, mindjárt készen állunk, mert szeretünk ábrándozgatni egy kissé, és az istenek között az Olimposzon tartózkodni. Ennek következtében, fájdalom, gyakran ebédünk és vacsoránk nem áll egyébből, mint képzeletből! És elsőségeinkről vallott hiedelmeink is csak agyvelőnkön szelíden átfutott álmok. Ezekben tehát a buzdítás szükségtelen, hanem amiben szükséges, a pénz és vagyon körüli dolog, mert valójában – meg nem szűnöm mondani – ott van a mínusz más nemzetekhez képest. Vajon miért nem tesz akkor e pontra nézve a nevelés semmit, hiszen ha valahol, a nevelésben lépnünk kellene? Mert a legtöbben alig gyanítják, mi egy nemzeti gazdaság, és így az oktatást, nevelést eleve hamis elvekre állítják.

(Világ)

Hányat ismerek, kik mindenben, amit tudni kellene, járatlanok, és egész életükben nem tettek semmi olyat, mely magas álláshoz illő. S miért? „Mert nálunk a kormány mindent elnyom vagy hátráltat, mindennek bomlani kell..." – így fecsegnek, azt akarnák elhitetni velünk, hogy a kormány az oka szűk eszüknek, bárdolatlan viselkedésüknek, vagyon körüli tékozlásaiknak és egész emberhez nem méltó állati létüknek... holott nincs olyan erő az istenin kívül, mely egy egészséges és szabad ember szellemi és testi erejének kifejlesztését meggátolhatná, ha annak kifejlesztését ő igazán akarja! Hanem az a dolog veleje, hogy sokszor dehogy is akarja! Nem akarja! És inkább másra keni a hibát!

(Világ)

Birtokosaink legnagyobb része nem is gyanítja léte ürességének okát, holott ez egyedül abból származik, hogy csak parányi körben forgolódik, keveset teremt, még kevesebb hasznot arat, amit ki is állít, csak múlandó, amit nyer, jobbára nemtelen! S hogy ennek mi az oka? Semmi egyéb, mint azon szerencsétlen és sok generáción keresztül átokul ránk hagyott, s tán még mindig terjedő idea, miszerint magunk által magunkban nem boldogulhatunk, hanem idegen kéztől kell várnunk s remélnünk segítséget". Aminek természetes következményeként ma éppen annyi a kérő és esengő, mint jobb rendszerek után az önállók és függetlenek száma lenne.

(Világ)

A legmélyebb okoskodók, a leghiggadtabb bölcsek minden időben, a költői hajdankor óta a mai napig, az önismeretnek helyes létét, talpraesett voltát azon diadalnak ismerték el, s nyilváníták, melynél nagyobbat, hasznosbat és következetesbet a halandó ember e világon nem ünnepelhet. S ha azon sok ezer meg ezer bölcs, ki e földtekén élt, sok egyébben ezer meg ezer véleményekre el is szakadozott, egyben mégis mindannyian szorosan egyetértettek; abban tudniillik, hogy az önismeret minden emberi bölcsességnek legmélyebb sarkalata!

S vajon miért? Mert bár akarva, bár nem, mindenki tudja, érzi, vagy legalább sejti, hogy e földön minden élőlénynek, s eképp az embernek is van valami hivatása, bizonyos rendeltetése. Vagy más szavakkal: hogy minden élőlénynek, és eképp az embernek számára is létez bizonyos cél, bizonyos foglalatosság, mely hozzá leginkább illik, melynek legjobban megfelelhet, sőt melyen kívül soha és sehol nem gyakorolhatja Istentől nyert erejét, sajátságát, tökélyét egész mértékben, egész kiterjedésben.

(Önismeret)

III.

Legyen szabad itt néhány szót a Magyar Tudományos Akadémiáról szólnom. Midőn ezen intézet azáltal kapott lábra, hogy néhányan közülünk egy kis áldozatot vittünk honunk oltárára, több jeles és magas fokon álló férfiú e tárgy körüli részvétem miatt dicsért, de egyszersmind néhányan ilyen jellegű megjegyzéseket is tettek: „Kár volt olyan nagy összegeket nyelvművelésre adni, oly nagy összeget, mellyel sokkal okosabb és hasznosabb dolgokat lehetett volna beindítani, például vasutakat, vízcsatornákat, hidakat, manufaktúrákat, szókoholó úgyis több van, mint amennyi kell, hanem mechanikai része honunk mibenlétének hiányos, annak javítására kellene inkább ügyelni, mert lenne csak elevenebb a kereskedés, ebből nagyobb az ipar akkor lenne mindenre, tudós és egyéb társaságokra is elég pénz, idő..." A mechanikai javításoktól remélik az értelmi súly nagyobbodását, a könnyebb kereseti módból az elevenebb kereskedést, ettől a nagyobb szorgalmat, pénzt, időt, tudós társaságokat és más efféléket állítani. Már vajon nincs-e tökéletesen felfordítva ezen egymásra halmozás? Én azt hiszem, hogy tökéletesen a feje tetején áll. Mert nem az út csinálja az embert, hanem az ember az utat; és nem a vadember, hanem a már némileg kifejlett ember; és a nemzetiségre bízott közönséges értelmi súly fejleszti nem egyet, nem kettőt, hanem a sokaságot arra az emberi méltóságra, amely a henyélést és a cél nélküli tevékenységet a nemzetből lassacskán kiirtja, mindenkit megismertet magával és körülményeivel, és a nagyobb részt arról győzi meg, hogy minél többen vesznek részt az alkotmány bátorságot és hasznot hajtó vázában, annál nagyobb az erkölcsi tehetség, több a munkavágy, általánosabb a szorgalom, biztosabb a kereskedési szükség, és legbiztosabbak nem csupán az emberi kapcsolatok, de a nemzeti nagyság és szerencse is!

(Világ)

Én már régen megfigyeltem, hogy minden emberi tehetség, akár testi, akár lelki, csak szüntelen gyakorlással, tréninggel érheti el legmagasasbb fokát, legnagyobb fényességét. Egy balett-táncosnő még föllépésének estéjén is többet táncol a kulisszák mögött, mint a közönség előtt, nehogy egy pillanatra is kiessen a szükséges gyakorlatból.

Liszt Ferencnek van egy piciny, másfél oktáv széles zongorája, amelyen utazás közben elvégezheti ujjgyakorlatait, és mint már sok embernek mondotta, soha nem lenne játéka olyan gyors és pontos, ha kezét csak egy napig is pihentetné. A legjobb versenyló is sokat veszít győzelmi esélyéből, ha csak huszonnégy órára is félbeszakítja tréningjét.

Gyakran elcsodálkoztam, ha látnom és tapasztalnom kellett, hogy gyakorlás tekintetében minden gondolkodó ember teljesen egyetért, különösen Angliában, és hogy eddig mégis – legalábbis az én tudomásom szerint – oly keveseknek jutott eszébe nemcsak a testet, hanem a szellemet is trenírozni, mert ha már énünk egy részét e tekintetben elhanyagoljuk, logikusabb lenne, ha inkább testünkkel bánnánk

mostohán, róla feledkeznénk meg, semmint nemesebbik részünkről, tudniillik szellemünkről.

Bölcs és jó dolognak tartom testünket mértékkel és célszerűen edzeni, egészségessé tenni és egészségében megtartani, de azért a testi erőt nem tekintem olyan nagy kincsnek, mint a testi ügyességet. És ha már egyszer az ember hitványabb részéről ily megértően vélekedem, kérdem: vajon miért bánjunk fukarul és kegyetlenül énünk jobbik részével, miért nem trenírozzuk szellemünket is, hogy erejét megsokszorozzuk és ragyogó magasságokba emeljük? Vagy talán úgy véljük, hogy e tekintetben elértük már a tetőpontot? Többre becsülnénk hasunkat, csontunkat, a port, amelyből testünk van, mint azt a láthatatlan anyagot, amely élteti? Nem, ezt nem hihetem. Ne sajnálják a fáradságot, és gondolkozzanak a dologról előítélet nélkül!

Sokat töprengtem ezen. Az emberek száz és százféle vallást követnek, gyakran ellenségesen, sőt nekikeseredetten állnak egymással szemben. Pedig az erény valamennyi ember számára ugyanegy! Nem más a zsidónak, mint a kereszténynek, nem más a mohamedánnak, mint a kínainak, és az emberek dőre vakságukban mégis áthághatatlan falakat emelnek, amelyek elválasztják egyik emberfiát a másiktól. Gyakran fájdalommal gondoltam át ezt jelenséget és nem ritkán ötlött eszembe: vajon miért nem létesültek szellem- vagy inkább erkölcsgyakorló intézetek, ahol – vallásra való tekintet nélkül – mindenki gyakorolhatná a kötelességteljesítést, a helyes cselekvést, stb., szóval minden erényt, hiszen annyi uszoda, lovagló-, vívó-, akrobata-, torna és testnevelő-iskola és intézet van, melyek által kétségtelenül ügyesedik az ember, de attól még nem válik egymagában jobbá! Még ortopéd-intézetek is vannak, ahol kiegyenesítik az elferdült testűeket; ilyenféle *lélekgyógyító intézet* nincs sehol. Holott bizonyára több szellemileg, mint testileg elferdült és sérült emberfia népesíti be a világot – és erre a magasztos célra sem az iskola, sem a fegyház, sőt még a katolikus egyház sem elegendő!

(Intelmei Béla fiához – Váradi József fordítása)

Engem soha nem ijesztett csekély számunk, de fennmaradhatásunkért annál erősebben rettegtem amiatt – és ezt végre ki kell mondanom – hogy fajtánk anyagi és szellemi léte oly felette könnyű. Itt a baj. És essünk át végre az önismeretnek ezen a legkeserűbb szakaszán, mert csak ezután javulhatunk teljes egészségre: nem a mennyiség, hanem a minőség a szellemi erőnek sarkalatja, és eszerint éppen nem azért forog veszélyben létünk, mert kevesen vagyunk, hanem mert súlyunk oly parányi.

(A Magyar Académia körül)

A tudományos emberfők mennyisége a nemzet igazi hatalma.

Ezek statisztikája az ország leginkább figyelemreméltó része. Nem termékeny lapály, hegyek, ásványok, éghajlat és a többi teszik a közerőt, hanem az ész, mely azokat józanul használni tudja. Igazibb súly és erő az emberi agyvelőnél nincs. Ennek több vagy kevesebb léte a nemzetnek több vagy kevesebb szerencséje. Nem a sok katona vívja meg a csatát diadallal, hanem a tábornok által jól felkészített és bölcsességgel vezetett bajnok.

(Hitel)

Tőlünk függ minden, csak akarjuk. Nem lelki, testi, s országunkbeli javaink dicsérete emelheti fel hazánkat, hanem hátramaradásaink és hibáink nagylelkű elismerése és azoknak férfias orvoslása. Annyi jó és nemes van bennünk, hogy a jónak mértéke könnyen levonja annak kicsiny súlyát, ami még hátra van.

(Hitel)

Csak mindenoldalú vizsgálat által lelhetni fel az igazságot, és ez csak a gondolatok legszabadabb közlése által valósulhat meg. Ahol a beszédnek korlátja van, ott rab a nyelv, és így rabként szól.

(Hitel)

Amit az ember átlátni és megismerni fáradság nélkül nem tud, annak általában az a következménye, hogy egy-egy axióma vagy vélt igazság apáról fiúra megy át. Az ilyet az ember egészséges önerejével át nem vizsgálja, inkább tovább izzad a régi megszokás útján – élete fogytáig. Teszi mindezt ahelyett, hogy eszét fárasztaná jobb szisztéma és simább út felismerése érdekében. Úgy látom, hogy sokakat a szellemi erőfeszítés jobban fáraszt, mint általában a testi dolgok. Miképpen az elefánt is jobban izzad, ha észbeli tevékenységre akarjuk kényszeríteni, ahelyett, hogy a legnagyobb terheket raknánk a hátára, de a kutya és a ló is sokkal inkább retteg az értelmes tevékenységtől, mint bármi egyéb munkától. Pedig az ész erő, és így az ész boldogság.

(Hitel)

Az erénynek, amely szó az erőből származik, legnagyobb fénye az, hogy az erős nem egyedül akar megelégedett lenni, örvendeni, szerencsésnek érezni magát – magányosan nem is érezne így – hanem másokon törekszik segíteni, jobblétükre segítő kezet nyújt, és többeket kíván boldogságra juttatni. Csak a gyenge szereti önmagát, az erős egész nemzeteket hordoz szívében!

(Hitel)

A teremtő erő határozza meg egy nemzetnek a többiek közötti feljebb vagy alantabb létét. A gazdák kisebb vagy nagyobb tudománya mérlege az ország földművelési erejének, a vezérek több vagy kevesebb józan tanultsága és ügyessége a nemzet támadó és védő erejének fokmérője. Szóval az értelmesség az a jel, melynél fogva a bölcs a nemzeteket mázsálja. És az mennél nagyobb, annál kevésbé szorul másokra, annál függetlenebb, szabadabb, erősebb a nemzet.

(Hitel)

A múlt elesett hatalmunkból, a jövendőnek urai vagyunk. Ne bajlódjunk hát hiábavaló visszaemlékezésekkel! Sokan azt gondolják: Magyarország *volt*; én azt szeretném hinni: *lesz*!

(Hitel)

IV.

Jóformán minden, amit kezdeményeztem, áll és él még! S vajon miért? A véletlen vagy a jó szerencse folytán? Nem, nem azért, hanem azért, mert mélyen átgondoltam minden körülményt, minden lehetséges akadályt mérlegeltem és

számításba vettem, s így vagy elhárítottam, vagy legyőztem őket, s nem feledkeztem meg semmiről, amire a siker érdekében szükség volt.

(Intelmei Béla fiához – Váradi József fordítása)

A legtöbb ember olyan helyzetben van, hogy ha azt kérdezzük tőle: *Miért van itt? Miért teszi ezt?* – azt kell felelnie: *Azért vagyok itt, mert a vihar, az áradat ide sodort, s azért teszem ezt-azt, mert rákényszerít a véletlen, meg a körülmények is így kívánják.* Az embereket annyiféle benyomás űzi-hajtja, hogy nagy részüket többnyire a körülmények áradata sodorja magával. De hogy élettelen tuskóként ragadjanak magukkal a hullámok, s mi még annyira se szabhassuk meg irányunkat, hogy saját akaratunkból érjük el életünk jobb vagy bal partját, ily passzívan, ily tehetetlenül mégsem lenne szabad sodortatnia magát egy olyan lélekkel bíró lénynek, amilyen az ember – különösen akkor nem, ha születésénél és vagyonánál fogva a függetlenek közé tartozik. Csodaképpen hangzik, ha egy férfi ezt mondhatja magáról: *azért állok itt, mert így akartam, azért csinálom ezt, mert ez az akaratom!*

(Intelmei Béla fiához – Váradi József fordítása)

A szegénység kirekeszti az értelem kifejtését, mert a szegény nemcsak utazás által nem képes összehasonlításokat tenni, s így csupán keveset tapasztalhat, de még a legszükségesebb tudományok elsajátítására is tehetetlen. Az értelmi fejletlenség pedig előbb-utóbb, de minden bizonnyal függésbe hoz. Mert az értelmi súly, ha csupán egy kis időre is tekintünk vissza, egyedüli és valódi felsőbbség a világon. S így a szegénység, legalábbis a mostani világban, szolgasággal párosul. Ez az állításom nem teória, mert az emberiségnek újabbkori történelme – ha a múltról hallgatunk is – napnál világosabban bizonyítja, hogy az elszegényedésnek legbiztosabb következménye az elaljasulás, az elaljasulásnak pedig a szolgaság. Ezért úgy hiszem, hogy a pénz és vagyon körüli gond és rend, bármily szűkkeblűnek láttassék is és bármily unalmas, sőt gúny és nevetség tárgya lenne is, egyenesen lelkünkre van kötve, ha semmi egyéb okból nem is, legalább azért, hogy – az Istenért! – el ne aljasodjunk és szolgaságba ne törpüljünk! A mondottakat pedig mindenkinek szíves és jóakaratú fontolgatásába ajánlom, mert valóban e kicsinységnek látszó tengely körül forog – főképp hazánkra nézve – a lenni és nem lenni közötti kérdés!

(Világ)

A hitel hiányát tartom azon oknak, hogy a magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene, hogy magát nem bírja olyan jól, mint körülményei engednék, hogy mezőit a jó gazda nem engedi a lehető legmagasabb virágzásra, s végül, hogy Magyarországnak kereskedése nincs. És így a hitelt, a váltó-kereskedési törvényt gondolom és hiszem azon talpkőnek, melyen földművelési és kereskedési gyarapodásunk, egyszóval felemelkedésünk és boldogulásunk alapulhat. Ezen hitelnél pedig még mélyebben fekszik: a hitel tágasabb értelemben. Tudniillik: hinni és hihetni egymásnak. A Hit az a lánc, mellyel az emberiség össze van kapcsolva a Mindenhatóval. A Szó szentsége köti az uralkodót elválhatatlanul hű jobbágyaihoz, és ezek tántoríthatatlan hűsége alkotja a trónus rendíthetetlen erejét. Az igaz szó kútfeje a házassági boldogságnak, a valódi becsületnek, a cselekedetek egyenességének és így minden szerencsének.

(Hitel)

Az itt következő szövegegység a Stadium *Hitel című fejezete alapján készült. Részben a régies magyar és a sűrűn használt latin kifejezések, részben az eredeti szöveg bonyolultsága, hosszadalmassága és matematikai készséget igénylő részletei rendkívül megnehezítették volna a szerző gondolatainak élőszóban történő közvetítését. Ezért itt a lehető legbátrabban nyúltam az eredeti szöveghez. Az olvasó nem fogja egybefüggően és pontosan megtalálni Széchenyi könyvében az itt közölt mondatok eredetijét, de gondolatait – hitem szerint – igen. (F.E.)*

A hitel világszerte elfogadott dolog. Ennek következtében azt lehetne gondolni, hogy egy olyan országban, amilyen a mienk, ahol annyi a hitelben szűkölködő, annyi a hitel hiánya miatt szinte a semminél is kevesebbel bíró, hogy a többség hálásan fogadna minden hitelt érintő javaslatot. Lássuk indulattalan hideg vérrel az egész dolgot még egyszer.

Ha rövid lejáratú lenne a hitel, és három-négy százalékra is elegendő pénzt lehetne felvenni, persze jó jelzálog ellenében, mi következne ebből? A gazdák könnyebben fizetnék vissza tartozásaikat, vagy legalábbis kevesebb gonddal a felvett tőke utáni kamatokat. Jószágaik után pedig olcsóbb tőkével sokkal nagyobb nyereség elérésére lennének képesek. Most a kisbirtokosok tőke hiányában korántsem érhetik el földjeiken azt a nyereséget, amelyre mezőik természeti adottságai alapján könnyen emeltethetnének. A szorgalom ezáltal felette csökken, sem a privát, sem a nemzeti tőke nem emelkedhet, nem növekedhet.

Most nem négy, de hat százalék a tőke után fizetendő kamat. Szállítsuk le négy százalékra, és mennyit nyer mindkét oldal! Miért vajon? Mert gyorsabb lenne a pénzforgás, és nagyobb a vállalkozói bátorság!

Ahol a kamat magas, ott a kölcsönző semmit sem téve hat százalék kamatot húz, és az egész munkája, amit a közösségért tesz, kamatainak olvasásában merül ki – már akkor, ha azok, akik hitelt vesznek fel, képesek rendesen fizetni; ha pedig erre képtelenek, akkor a kölcsönadó minden idejét pörei vitelére kénytelen fordítani, és mindezt ahelyett, hogy a hazáért fáradna. Eközben a mezei gazda, a gyáros, a kereskedő egész tevékenységét csupán nyomorult kis körben meri űzni, mert drága tőke után csak kicsi lehet a nyereség, vagy éppen lehetetlen, ha a hitelre rászoruló képtelen visszafizetni adósságát a magas kamatláb miatt. Az elbukás ez esetben egészen bizonyos.

Manapság nálunk a hitel kérdése nem egyéb, mint bosszantó gúny tárgya. Csak annak van hitele, akinek az szigorúan véve nem kell, és épp annak nincs, akinek a legnagyobb szüksége van rá. Hazánk sok részében egy-egy határ pénz hiánya miatt nem virágozhatik, midőn a szomszéd határban, megint hitel híja miatt, kamatatlanul fekszik a pénz.

Ezt látja az elfogulatlan gondolkodó. Miért van ez így? Mert a sokaság makacsul ragaszkodik egy olyan rendszerhez, mely nemcsak azáltal tartja bilincsben a közszorgalmat, hogy a pénz körforgáson kívül vesztegel – főképp a honiak, sőt a szomszédok egymás elleni bizalmatlansága

miatt. Így a pénz is hever, a gazdaság is hever, az ember is hever, a közjó is hever, minden hever, és az élet helyett halál arat anyaföldünkön. Ezt kénytelen tanúsítani a valódi gondolkodó, és így kiált fel az egekbe: Uram, bocsáss meg nekik, mert nem tudják, hogy mit cselekszenek!

A hitelt gátolni nem egyéb, mint a test ereiben a vért megakasztani! Vajon mely testrésznek lenne ez hasznos? Egyiknek sem! Mi lesz a következménye? Sínylődés és végül gutaütés!

Ha nem akarunk belesüppedni a múltba, Werbőczibe és Anonymusba, de az eleven tényeket tekintjük, akkor tudomásul kell vennünk, hogy nincs Európában olyan ország, mely pénz dolgában oly nyomorultul állna, mint Magyarország, ahol annyi nagy és kisbirtokos ül nyakig az adósságban! Vajon miért? A múlt idők viszontagságai miatt? Azt közösen vittük más nemzetekkel. Igaz ugyan, hogy sokan adóssággal vették át jószágaikat, és bár annak terhét a napóleoni háborúk alatt könnyen bírták, mert a háború sok jövedelmet hozott, de azután szűkült a pénz, és búcsút kellett mondani a fényes életnek – de hát ez mindenütt így volt.

Földbirtokosaink pénz körüli gyávasága okozná a hibát? Ezt nem állíthatni, mert van olyan ugyan, akinek szótárában a *rend* szó nem találtatik, de nem mondhatni, hogy takarékos, józan, értelmes gazdákban hazánk szűkölködnék.

Talán politikai összeköttetéseink sújtották le a nagybirtokosokat? A nagy többség ezt hiszi. Nagy szerencsétlenségünkre. Mert ez a téveszme mindig másban keresteti a hibát! Holott meggyőződésem szerint ez egyedül és kizárólag bennünk rejlik.

Hol vélem tehát az igazi okot, az igazi hibát? Ott, hogy hitelbeli törvényeink nem egyenlőek az ország valamennyi lakosa számára. A rossz gazdát legyezik, a jót lesújtják.

Mit akarnak azok elérni, akik szüntelen a vámmal hozakodnak elő? Csak erre koncentrálnak! Nyerni akarnak! Semmi mást! Ám ha a nyereség a cél – állítsuk lábra hiteltörvényeinket. Ne magas, hanem visszafizethető alacsony kamatra, és ne hosszú, hanem rövid lejáratú kölcsönre.nem elég tág a mező honunkban? Miért tekintünk folyton a vámok által kifelé? Megmondom: mert a befelé tekintés fáradságos, és csak az eszest boldogítja, míg a második olyan, mint aki folyton csak a sültgalambot várja, miáltal a tudatlan is fénydegélhet!

Ismerjétek meg a nemzeti gazdagság valódi kútfejét! Ennek legfőbbike, legbiztosabbja, leggazdagabbja – a belső fogyasztás. Miért hiszi a legtöbb, hogy Nagy-Britannia gazdagságát népesedésének, fekvése utáni kereskedésének, Indiának, és gyarmatainak köszönheti? Pedig a többség ebben a téveszmében él! Holott sem a népesedés, sem a fekvés, sem India, sem a gyarmatok nem alkotják Britannia csodálatra méltó gazdagságának talpkövét, hanem az értelmi súly, az ebből szükségképpen következő közszabadság, az ebből elmúlhatatlanul fakadó bátorság, szorgalom és gazdagság, és a mindezekből bizonyosan eredő belső fogyasztás!

Csak magunkban a hiba, de egyszersmind magunkban a feltámadási erő is! A nemzet nagysága, boldogsága mindig csak magában a nemzetben rejlik. És hol már nemzet van, ott annak belső kifejtése mindennek sarkalatja, ahol pedig még nemzet nincs, egy része privilegizált, más része pór – ott legelső a nemzetiesítés, azaz minden lakosnak az emberiség közös sorsába juttatása, vagyis mindenkinek politikai léte.

Ne fárasszuk magunkat hát hasztalan lamentációkkal! Nincs tengerünk, nincs elég népünk, nincs Indiánk, nincsenek gyarmataink, nincs elég pénzünk – és még sok más egyebünk nincs; és ez tán némiképp igaz. De férfias elszánással esküdjük magunkban azt: hogy Magyarországnak minden mesterkélt akadályai, természeti viszontagságai mellett, sőt ellenére is nagynak kell lennie, vagy minekünk vesznünk kell!

V.

Mennyire emelkedett Anglia, midőn nem fa-tűzzel él, hanem a kőszénnek mindent meggyőző tüzével eszközli házi szükségleteit! És az angol föld felszíne is ahelyett, hogy rútult volna, csak azóta fejlett igazi bájra, mióta a kőszén véget vetett annak az irgalmatlan fagyilkolásnak, amely azelőtt Anglia erdőségeit éppúgy tönkretette, mint manapság leálázza azokat a vidékeket, ahol nagyobb számban telepedik le ember. Mintha magasabb civilizációt csak keserű áldozatokkal lehetne megvásárolni! Mintha vagy le kellene mondanunk a civilizáció áldásairól, ha százados tölgyek között kívánunk járni, honnan még távol van a polgárosodás, vagy civilizált világunkban bágyadt hamuszínben ölelhetjük a megbénított természetnek maradványait! És valóban, Anglián kívül, mely mióta kőszént használ fa helyett, sehol sem találni Európában oly vidéket, ahol az emberek a civilizációval és a nagy természettel egyaránt harmóniában élnének! Mily lecke nemzeteknek! Senki nem akarta a kőszént elfogadni, kivált a korabeli angol arisztokrácia tiltakozott ellene! Szaga, egészségtelennek vélt kipárolgása, fekete füstje, a vele járó mocsok, ezek voltak azok az okok, melyek egyik fát döntötték a másik után. Így történt, hogy a szegényebb sorsúak fahiánytól kényszeritve kőszént kezdtek használni, és ez napról napra elfogadottabbá válván lassanként még a címeresebb előítéletek helyébe is belépett. S ha vele okosan bánnak, nem kellemetlenebb, mint más éghető anyag, füstje csak a restet ingerli, a tisztát még nagyobb tisztaságra ébreszti. Most Angliában az egészséges, vén fát ereklye gyanánt tisztelik, és senki nem tudja elképzelni, hogy korábban miként gázolhattak egy kis előítélet miatt barbár kezek annyi életet sírba. Ha csak egy pillanatig tekintünk is a mindenségbe, hol múlt és jelen, legkisebb és legnagyobb szorosan összefügg, lehetetlen, hogy a természetnek csodáit kárhozatra ítéljük, és hogy a legkisebb vágyat ne érezzük utódaink számára nem többet, legalább egy fát ültetni. Nem közömbös a természet barátja előtt az a gyengéd érzés, mellyel keleti népek viseltetnek a legkisebb növény iránt is, és azt naggyá ápolni szorgoskodnak. Minden, mi szebbíti földünket, bármily kicsiny legyen is az, a mindenséget tökéletesíti, és szerencsés, aki ezt tiszta lélekkel teljesíti, mert emberi céljához közelebb jut általa.

Magyarország felszíne alatt tudomásom szerint szinte mindenütt van kőszén, és oly mennyiségben, hogy csak oly hosszú életet kívánnék a magyarnak, mint ameddig szükségleteinket fedezheti. Ezért Magyarország legtöbb részén élő fát kivágni, legyen fiatal, legyen vén, valódi gyilkosság. Aki a Tisza vidékét ismeri és veleje nem forr poétai lázban, tudhatja, hogy mennyire szebbítheti emberi kéz a legsivárabb

rónaságot is, az meg nem foghatja, miképpen gyűlölheti az ottani lakos az élő fát, merthogy gyűlöli, ahhoz nem férhet kétség, mert másképpen legalább a növendéket ápolná, és eszébe jutna, hogy ahol a fákat már serdülő korukban kivágják, ott százados lombos fa nem lehet. Ezért aki rideg alföldi róna és mocsárvilág közt tökéletesen elégedettnek érzi magát, és a legkisebb ösztönt sem érez, hogy szebb színekkel ruházza fel honának tájékát, annak ereiben lehetetlen, hogy ne lappanjon néhány száz daru-, farkas- vagy kacsavér. Értsük egymást: tudom jól, milyen könnyen felejthetjük a szabadság szent érzései közt helyzetünk mostohaságait, mily kimondhatatlan vonzódással ragaszkodunk anyaföldünkhöz akkor is, ha az szélhordta homok csupán, de tudom azt is, mennyivel szerencsésebb helyzet előítélet nélküli társaságban szíves emberek közt élni kellemetlen éghajlat alatt, mint a legmosolygóbb tájon, hol az emberek rabjai a tudatlanságnak s balítéleteiknek. És el kell ismernünk, hogy nagyobb boldogságra emelkedhetik az édes szerelem ott, hol a természet örökkön édes álmokba ringatja a halandót, mint ott, hol a táj a végtelen sivár enyészetnek viseli bélyegét. De miképpen jobb ízű a kenyér, melyet munkálva szereztünk, mint az, melyet napestig henyélve vártunk és más tett elébünk, és boldogítóbb az a vagyon, amely állhatatos fáradozásnak és becsületes szorgalomnak következménye, mint az, amelyet készen találunk, úgy a honszeretet is mindinkább tágul és férfias gerjedelemre nemesül, minél több gond és hűség ápolja a hazát, és minél több becsületesen izzadott veríték szebbíti azt. Ezért kötelessége a magyarnak felruházni hazáját a növényvilág ékessegeivel ott, hol százados lombosok zöldelnek még, meggondolni – és most, most, míg nem késő – hogy az időnek semmi sem parancsol, és bár nadirtul zenitig törjön csillagán keresztül utat az emberiség, emelje egekbe Bábel tornyát, az időn diadalt nem arat, minek következtében százados csert ledöntvén azt csak századok adhatják ismét vissza!

Ez okból éljenek tehát a fák, jöjjön napvilágra a kőszén, és kimondhatatlanul olcsón, és jusson el a szén Magyarország lakosaihoz vízcsatornákon keresztül, hiszen erre alkalmasabb táj alig van a földtekén, és így egy-egy vidék elszigetelt kincse az egész sajátja lehetne. Mert a körül forog a kérdés: mi kellemesebb és emberhez illőbb, napról napra ridegebb hazában élni, hol nincs gyár, sem eleven ipar szalma és pipafüst között, vagy néha-néha tűrni a kőszén füstjének alkalmatlankodását pezsgő szorgalom, fejlődő gyárak, százados lombosok és közönséges gyarapodás közepett – pedig e kettő közt Magyarország erdőtlen vidékét tekintve középút nincs.

(Buda-pesti por és sár)

Kosztolányi Dezső: Lenni vagy nem lenni

Széchenyi István egy kora tavaszi napon délután öt órára palotájába kérette barátait. 1848-ban történt ez – közvetlenül a forradalom kitörése előtt, március 12-én. Az alábbi ívet köröztette: „Miután hazánk és kivált nemzetiségünk könnyen veszélynek indulhat, s előttünk azon állapot áll, hogy fajtánk vagy egy dicső aerába lépjen, vagy a legnagyobb veszedelembe keveredjék; felszólítom különösen – mert mindenkit szívesen látok – az alul feljegyzetteket: méltóztássanak barátságos tanácskozmányra lakásomon engem szerencséltetni: Széchenyi István."

Az ív mögött a meghívottak hosszú lajstroma található, vagy hetven politikus neve. Közte Kossuthé is.

Vendégei egymás után érkeztek: Inasai – az egyik bécsi, a másik szakállas, öreg cseh – lesegítették az urakat hintójukból. Bevezették őket a társalgóba.

Elmúlt öt óra, negyed hat, fél hat. A házigazda nem mutatkozott. Türelmetlenkedni kezdtek, nem is annyira udvariatlansága, mint inkább nemtörődömsége miatt. A társaság fölállt, cihelődött. Ekkor – háromnegyed hat felé – jelent meg a szárnyas ajtóban Széchenyi István. Izgatott volt, sápadt. Senkivel se fogott kezet. Megállt a szárnyas ajtó közelében, melyet közben becsuktak az inasok. Tekintete végigcikázott a jelenlevőkön. Először is azt vette észre, hogy Kossuth nem jött el. Természetesen, természetesen. Már hetek óta leveleket kap mindenünnen, vidéki kúriákról, az „erdélyi hon magyar fiai"-tól, melyekben figyelmeztetik, mire készül ez az izzó népvezér. Nem is várta, hogy eljöjjön. De hogy nem jött el, az szinte önkívületbe hozta.

A hetven meghívott közül ebben a sorsdöntő órában körülbelül húszan jelentek meg. Ott látta Andrássy Györgyöt, Cziráky Jánost, Károlyi Györgyöt, Keglevich Károlyt, Lonovics Józsefet, Majláth Györgyöt, Majtényi Antalt, Pálffy Móricot, Perényi Zsigmondot, Szapáry Józsefet, Széchényi Antalt, Ürményi Józsefet és másokat. Az idők forradalmas árja Wesselényi Miklóst, az erdélyi mágnást is felsodorta ide Zsibóról. Aztán még ott állt – oldalt – két mostohafia: Zichy Félix és Zichy Henrik.

Ez a részvétlenség elcsüggesztette. Ha előbb lobogni kezdett a vére Kossuth távolmaradása miatt, a többiek közönye lehűtötte. Fáradtan tartotta bal kezében a papírlapot, melyre följegyezte beszéde jelszavait. A papírlap remegett ujjai között.

Lefelé nézett a földre, mereven, mint mikor beszélni készült.

Bocsássatok meg, uraim – mondotta – hogy megvárakoztattalak benneteket. Nem hivatalos elfoglaltság, nem, nem. Valami merőben más. Kevesebb annál, több annál. Minekelőtte beléptem ide, dolgozószobámban tépelődtem. Kebelemben iszonyú vihar dúlt – és itt elnémult, ujjait szokása szerint begombolt kabátja szárnyába akasztva. – Lassan gyülemlett bennem ez a vihar, kétség kétségre, felleg fellegre, de történetesen most robbant ki. Én pedig döntöttem – megint szünetet tartott. – Évek óta azon tűnődöm, érdemes-e még folytatni építőmunkánkat? Kezdetben felcsillana egy-két pisla reménysugár. Azóta a láthatár teljesen elborult. A politikai helyzetet ismeritek, szükségtelen részletezni. Vérről álmodunk, beszélünk mindannyian. Itt állunk Európa közepén mint Európa szégyene. Népünk tunya, bárdolatlan, úrhatnám, az igazság iránt érzéketlen, kötelességre renyhe, pallérozásra nem fogékony. Talán távol keleten, termő talajában virágozhatott is volna, de ideplántálva a nyugatra, elkorcsosult, alacsonyságba süllyedt, megvénhedett. Hiába ojtjuk be a míveltség nemesebb ágával ezt az agg törzset. Ha nyugativá válik, akkor elveszti eredendő sajátosságát és egyéniségét, idegenné lesz, ha pedig elhanyagoljuk, akkor kiszárad, elcsenevészedik. Így se nyugati, se keleti, se európai, se magyar. Mi is az értelme annak, hogy valaki magyar? – kérdezte, és felvetette ideges fejét hetykén, majdnem kihívóan. Mi az értelme annak, hogy olyan nyel-

vet beszélünk, melyet már egy kőhajításnyira sem értenek? Mi az értelme, hogy egy maroknyi népecske ilyen idea fixával él, s ragaszkodik ősei őrületéhez? Nem, uraim – mondotta, és zilált haját homlokára csapta – nem, uraim, mondotta még egyszer emelt hangon, csaknem kiabálva – ennek semmi értelme sincsen. Semmi értelme sincs annak, hogy kirekesztessünk a mívelt népek közösségéből. Semmi értelme, hogy itt, a világmappa egy parányi pontján nemzetesdit játsszunk. Semmi értelme annak, hogy fiainknak és azok fiainak átadjuk nyelvünket, mint valami örökletes nyavalyát: El kell hát felejtenünk – szólt növekvő hévvel – mielőbb bele kell olvadnunk a németségbe, a monarchiába. Az ausztriai örökös tartományok kifejlődése, nemzetiségünk, nyelvünk végleges megszűnte áldás és jótétemény leend nekünk is, az egész emberiségnek is. Csak az első nemzedéknek fog ez fájni. Az utána következő áldandja érte emlékünket. Meg kell semmisülnie a magyarnak, le kell tennie minden revolúcióról, izgágaságról. Nekünk pedig csak egy kötelességünk van: szabad folyást engedni a világhistória könyörtelen eseményeinek. Más út nincs. A biztos megsemmisülés vár ránk. Kétféle halál között választhatunk: az egyik fájdalmas, a másik fájdalmatlan. Higgyétek el, nem csekély lelki tusák, hosszú napok, hosszú éjszakák után az utóbbit választottam szerencsétlen népem számára. Ilyetén-képpén legalább nem érzi az elkorcsosulás bűntudatát, nem sejti, hogy rövidesen szemfedél borul rá és koporsó. Másíthatatlan elhatározásom tehát, hogy munkámat ezennel egyszer s mindenkorra megszakítom. Majd belepi a por. Csak az fáj; hogy az alvót felriasztottam. Majd elalszik újra – legyintett, és már gyorsabban beszélt, szinte hadart. – Metternich herceggel mindezt közöltem. Ő baráti békét ajánlott. Biztosította a fájdalmatlan halált. Hogy mit míveltek ti, az kizárólag tőletek függ. Sajnálom, hogy idefárasztottalak. Csak ezt óhajtottam értéstekre adni. Más mondanivalóm nincs.

Még egy lépést hátrált, az ajtó felé, úgyhogy a közte és vendégei között való távolság nagyobbodott az óriási teremben. A szónok elhallgatott. Úgy álltott, egyedül, távol mindenkitől, elszigetelve komorságába és fekete ruhájába, akár Shakespeare mélakóros alakja, a dán királyfi. Egy pontra bámult, eszelősen. Reszketett a fölindulástól. Hallgatói is reszkettek. Némán hallgatták végig, anélkül, hogy félbeszakították vagy csak egy pisszel is tiltakoztak volna. A némaság most növekedett. Ez a temetés csöndje volt. Döbbenten álltak, gyökeret vert lábbal. Az urak halk eszmecserét folytattak, s közben rá-rásandítottak vendéglátójukra, aki még mindig önmagába süppedve töprengett. Egyesek – félénken – helyeselték az alapgondolatot, csak a kivitel módját kifogásolták. Ismét elnémultak. Hosszú csönd lett.

– Gazember – ordította egyszerre valaki – te gazember – és Széchenyi felé mutogatott – gazember vagy!

Ki volt ez? Wesselényi Miklós volt. Hatalmas öklével úgy rácsapott egy barokk asztalkára, hogy az reccsent. Talpra is ugrott, rohanni kezdett, de feldöntött egy széket. Vak volt. Tapogatódzva botorkált előre, örökre ki- aludt, világtalan szemeivel, az el nem múló éjszakában, odafelé igyekezve, hol a házigazdát sejtette, hogy nekitámadjon. A többiek lefogták, és csitítgatták. – Gazember – lihegte magánkívül Wesselényi – gazember. – Honáruló – sipította egy vékony hang. – Fia annak a Ferenc grófinak, aki a Nemzeti Múzeumot alapította?

– It's a perfect disgrace – méltatlankodtak a hazafias mágnások.

– I can't realise it.

– Ist der Stefi verrückt geworden?

– C'est très fort.

– Mais il est fou.

Mindenki összevissza beszélt, feléje és egymás felé, a levegőnek és önmagának.

– Megtagadta a princípiumait.

– Hiába, Bécsben született, főhadnagy korában még magyarul sem tudott; könyvből tanulta.

– Kibújik belőle a német.

– Crescence grófnő ma sem beszél magyarul.

– Hát a kamarillának egy nemzetet akarsz szállítani, te spion – ordított megint az, aki előbb, az ifjúkori barát, akivel hajdan Franciaországot és Angliát is beutazta. – Csak abban hihetek, hogy elméd megháborodott. Vagy szemfényvesztés volt az egész? Nem te írtad, hogy a nemzet feldicsőülését hordozod minden csepp véredben? Most pedig a nemzetet arra buzdítod, hogy adja fel jogát, önállóságát, kiszolgáltátod a reakciónak. Hol a te helyed ezután, aki üdvleldébe akartad helyezni nagyjaink hamvát? Nem, nem, ez a kisded nép nem tunya, csak elhanyagolt, nem élemedett, inkább gyermek még, gyámolításra, istápolásra szorul. Kelet népének egyformán kell küzdeni kelet ellen és keletért, nyugat ellen és nyugatért, akkor feljut a csillagokig. Mi tovább is dolgozunk érette, megyünk elrendeltetett utunkon, ha nélküled, ellened is. Szent reformtörekvéseinket azonban nem adjuk fel soha. Az a hitünk – lásd, ezt te is írtad – hogy aki néhány gyümölcsfát ültetett életében, az nyugodtabban alszik majd a földben. Isten minket úgy segéljen.

– A bitóig és golyóig – mondotta csöndesen, inkább magának valaki: Batthyány Lajos. Percekig morajlott a gyülekezet, majd helyeselve, majd fölháborodva, majd tárgyilagosan vitázva, majd szikrázó gyűlölettel, farkasszemet nézve azzal, aki ott állt az ajtónál, csökönyösen, lemosolyogva az érveket, vállát vonogatva, egyformán rendületlenül. Szeme izzott a bozontos szemöldök alatt, mint csipkebokorban a tűz. Csontos, sárga koponyáján kopogott a szitkok jégesője. Szakadatlan ennen szavait hallotta ezektől a vezérférfiaktól, akikkel évtizedek óta együtt küzdött. A Hitel, Világ és Stadium mondatait fegyverül szögezték ellene.

– Ernyedetlenség, türelem, keménység – lángolt Wesselényi, az ékesszólás lendületében. – Nem borzadsz-e, hogy én, a szegény vak ember, ki a budai börtönben vesztettem el szemem világát, látom az utat, és te, te, aki hajdan fényt gyújtottál nekünk a sötétségben, már nem látod?

Széchenyi szája ekkor megvonaglott. Most azt hitték, hogy azonnal sírva fakad. De nem ez történt. Könnyedén, világfiasan a terem közepére sietett, és elkacagta magát. Sokáig kacagott. Aztán kijelentette, hogy az egész csak tréfa volt. Próbára akarta tenni őket. Egy előre kitervezett komédiát játszott és játszatott el barátaival, s ebből azt a meggyőződést szerezte, hogy érdemes újult erővel dolgoznia ennyi nemes hazafival. Arca kigyulladt a boldogságtól. Inasaival behozatta az ezüst karos gyertyatartókat, mert már sötétedett, s zárt ajtók mögött elkezdődött a tárgyalás, a komoly „barátságos tanácskozmány", mely a késő esti órákba nyúlt bele. Ennek a történelmi mozzanatnak lefolytát a bécsi

titkos levéltárban őrzött kémjelentés örökítette meg, melyet még aznap, március 12-én beterjesztettek a kamarillának (3852-3853. iktatószám alatt), de a viharos világpolitikai események miatt csak március 27-én került Ausztria akkori ifjú császára, Ferenc József elé. Tulajdon szememmel láttam a meghívót, Széchenyi aláírásával, s egy penészes, málladozó papírlapon beszédének irónnal odavetett vázlatát is. Miért mondtam el mindezt ily részletesen? Azért, mert nem tudok nála tömörebbet, megrázóbbat, drámaibbat. Színpadon se játszottak ilyen drámát. De ezt a drámát a történelem színpadán játszották. Nem is játszották, hanem átélték. Mind a két fél egyformán élte át. Amelyiket ugrattak, éppúgy, mint az ugrató. Hogy az ugrató valóban ugrató volt-e, annak eldöntésére nem vállalkozhatom, ennélfogva ezt nem firtatom. Ha nem volt ugrató, akkor annál tiszteletreméltóbb a hite, hogy ennyi kétség közepette hinni, alkotni tudott. Ha valóban ugrató volt és ezúttal csakugyan színészkedett, akkor élménye éppoly élmény, mint ellenkező esetben. Minden tréfa a gondolatunk, az érzésünk lepattanó szilánkja; mely szervesen hozzátartozik. Minden játék egy elvetélt cselekedet. Bármiként is van; ez a jelenet oly mély, oly megindító, mint Hamlet monológja, a „lenni vagy nem lenni". Nem egy ember nevében mondották el, hanem milliók és milliók nevében. Az, aki elmondotta, az saját kétségeit jelenetezte. Nem is magánbeszéd ez, hanem valami csodálatos, sok szólamú dallam, szeszélyesen, gazdagon, végzetesen hangszerelve. Ez a magyar „lenni vagy nem lenni".

Az itt közölt szöveg Kosztolányi Dezső írásának csupán első fele, mely valóban megtörtént esetet dolgoz föl: Fiáth Ferene örökítette meg Életem és élményeim *című könyvében. Kosztolányi téved, amikor Ferenc Józsefet mint Ausztria ifjú császárát említi. V. Ferdinánd csak 1848. december 2-án mondott le unokaöccse javára a trónról. (F. E.)*

Az ökológiai vándorkonferencia alkalmából az Ita Wegman Alapítvány kiadta Jochen Bockemühl *Életösszefüggések* című könyvét

Részlet a szerző előszavából:

„...Nincs hiány környezeti problémákkal foglalkozó könyvekben. Vannak megbízható módszerek is az egyes károsodások kiküszöbölésére. Alapjában véve azonban mindenki tudja, hogy más gondolkodásmódra van szükség ahhoz, hogy a helyzet valóban megváltozzék. Ez a másfajta gondolkodás nem korlátozódhat alternatívák keresésére, – azaz bizonyos technológiák helyett mások alkalmazására – hanem a gondolkodás és megfigyelés módszereinek kitágítását kell keresnünk, melyek az egész embert – gondolkodásában, érzéseiben és akaratában megváltoztatják.

Ennek a feladatnak megfelelően itt különös súllyal foglalkozunk olyan megismerési módok bemutatásával és olyan irányok megjelölésével, amelyek a természet megismerésében, átélésében és formálásában előrevihetnek.

Az antropozófia megismerési út, melyen ebben az értelemben fejleszthető tovább az, amit Goethe szemlélődő ítélőerőnek *(anschauende Urteilskraft) nevezett. A természettudományos iskolázással kifejlesztett emberi képességeket ki kell egészíteni művészettel, azaz egy olyan képességgel, amely a szellemiséget a világjelenségek képeiben keresi. Csakis ebből születhet a felelősségteljes cselekvés. ...*

... Felelősségteljes cselekvés csakis olyan törekvésből fakadhat, amely a világnak nemcsak egyetlen tapasztalati rétegét veszi figyelembe. Ebből adódik az az ösztönzés, hogy az emberben adott, de gyakran figyelmen kívül hagyott megismerő képességeket tudatossá tegyük, módszeresen iskolázzuk, és kiegészítésként a szokásos megismerési mód mellé állítsuk. ..."

A könyv megvásárolható az Alapítvány üzletében – Budapest, I. Mária tér 3. – Telefon: 2123-789 – Nyitvatartás: kedd, szerda, csütörtök 9-12, 15-18; péntek 9-12. Az üzletben kaphatók Rudolf Steiner magyarul megjelent művei (a Magyar Antropozófiai Társaság kiadásában), valamint az *Országépítő* és a *Harmadik Part* című folyóirat.

Az ITA WEGMAN Alapítvány 1992-ben jött létre Budapesten. Célja a dr. Rudolf Steiner és dr. Ita Wegman által inaugurált, az antropozófiailag orientált szellemtudomány bázisán nyugvó szociálhigiániai impulzus magyarországi megismertetése és a hozzá kapcsolódó kezdeményezések támogatása.

Az Ita Wegman Alapítvány kizárólag közhasznú célokat szolgál. Tevékenységi körébe tartozik a fenti cél érdekében előadások, szemináriumok szervezése, valamint olyan írások megjelentetése, amelyek szociális és – a legátfogóbb értelemben vett – higiéniai kérdésekkel foglalkoznak.

Az Ita Wegman Alapítvány alapítói WALA Heilmittel-GmbH (Boll-Eckwäéden, Németország) BIOKÖR Technológiai és Környezetvédelmi Kft. (Budapest), valamint Karl Kossmann (WALA), Frisch Mihály (BIOKÖR), és Kálmán István magánszemély. Az Alapítvány – céljainak megvalósítása értelmében az alábbi bankszámlán fogad támogatásokat: ÁÉB-204-24813. Az Alapítvány irodája: 1011 Budapest, Mária tér 3., Telefon: 2123-789

KAMPIS MIKLÓS HATVAN ÉVES

A szerkesztőség szeretett volna Kampis Miklós hatvanadik születésnapja alkalmából az eddigi életutat méltóképpen bemutató illusztrációkat közölni. Szándékunk rendkívül töredékesen valósulhatott csak meg; részben azért, mert az ünnepeltnek nem kenyere az önadministrálás, részben pedig, mert a gyűjtőmunka nem kezdődött el időben. Így néhány jellemző képet tudunk csak felvillantani Kampis Miklós sokszínű tevékenységéből, az állandó kíméletlen „belső birkózásból", remélve, hogy a következő kerek évforduló kevésbé készületlenül ér majd bennünket.

1974 nyarán zajlott le az az álarc nélküli bál, *amelyre Makovecz Imre, Sáros László és Gerle János hívta meg kollégáit és barátait, hogy* a ruha, mint legkisebb építészeti környezet *témájában saját személyes mivoltukat hitelesen tükröző* öltözet-házat *tervezzenek. Kampis Miklós az alább bemutatott munkával vett részt a bálon.*

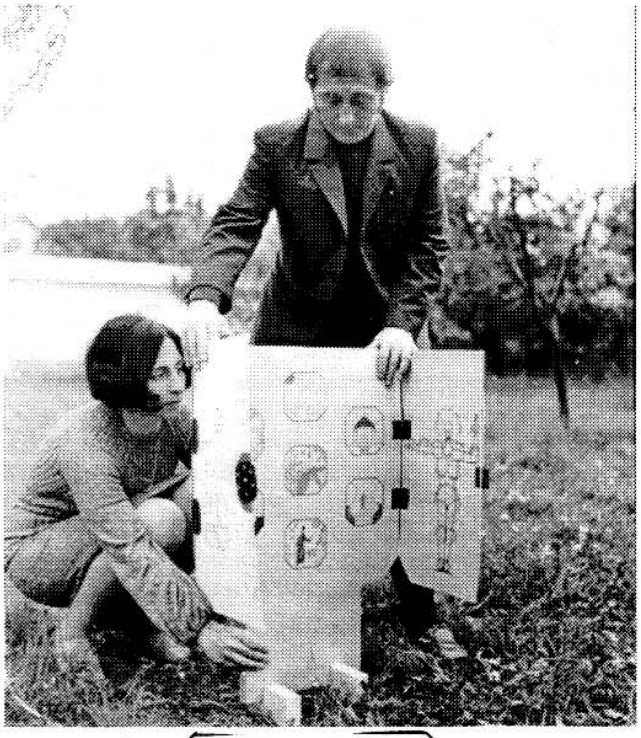

Én szárnyas oltárt készítettem. Kívülről két jelmondat van rajta. Az enyém belül van, és nem látja szem. Kinyitva a szárnyas oltárt, ennek első részén ábrák találhatók, a hátsó részén az ábrákhoz tartozó szöveg.

Az első triptichonnak három része van Az elsőn megpróbáltam megnézni, megvizsgálni, hogy melyek voltak azok a pontok, amelyeket eddig a ruházatok valamilyen oknál fogva és valamilyen ruhadarabbal kihangsúlyoztak. Ezeket a pontokat az emberi testen bekarikáztam, és melléírtam, hogy melyek voltak azok a ruhadarabok, amelyekkel ezeket kihangsúlyozták, mióta az öltözködésről tudunk. Ezek a pontok funkcionálisan is problémát okoztak a ruhán, ugyanakkor jelentőségük is különös volt.

A másik szélen megpróbáltam én megtervezni egy ruhát, olyan ruhát aminek az indítéka, nagyon leszűkítve, kizárólag a praktikum. Nekem mindig az volt a problémám a ruhával, hogy rengeteg darabból áll, nem lehet öt perc alatt felöltözni. Ez a ruha összesen két darabból áll, és a sisakból. Kezeslábasszerű dolog, amivel a cipőtalp is egybe van, tehát tulajdonképpen két zippzárral fel lehet öltözni, ugyanakkor eléggé jellemzően lehet változtatni a színeket és különböző jelvényeket ahhoz, hogy különössé tudjon válni. A középső részen hét álomképet próbáltam ábrázolni. Ezeknek az álomképeknek címe van: A kutya, A táj, A ház, Ellenségeim jönnek, Barátaim jönnek, Feleségem a kertben, Nyugalom.

Megfordítva az egészet, az első rész, aminek a hátoldalán van az ember, ahol bekarikáztam, hogy milyen viseletek voltak. Itt megpróbáltam a ruhának egy szín, anyag és forma szerinti analízisét adni.

A másik oldalon nem pusztán ehhez a ruhához, hanem mindenféle ruha tervezéséhez egy hálótervet készítettem. Van kultikus, ünnepi és alkalmi öltözet.

Ez a hármasság mindenféle ruhán megjelenik, csak a súlypontja más.

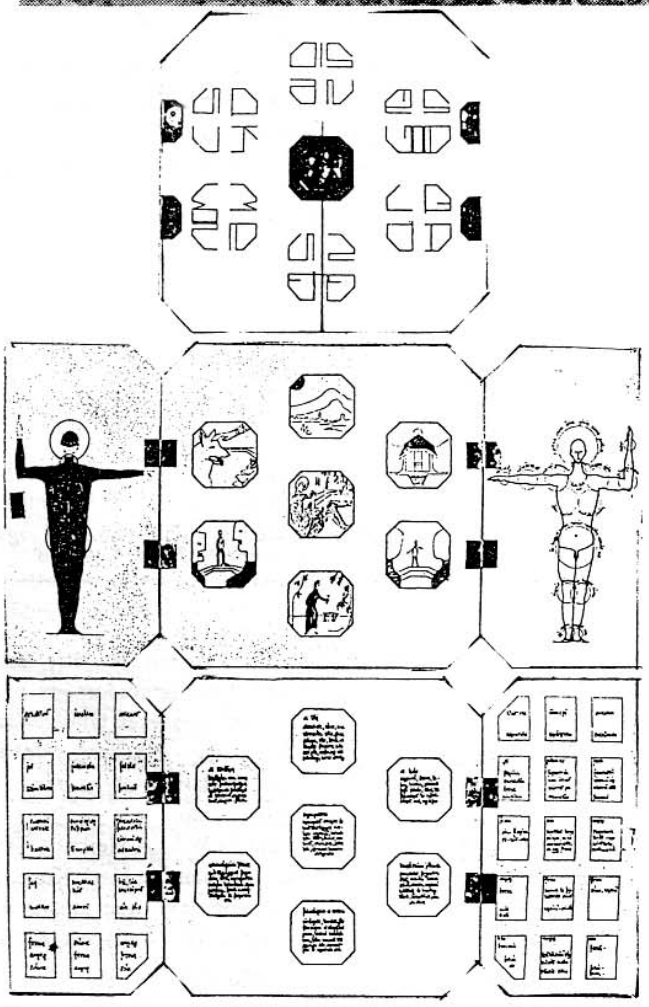

A hatodik oldalon olvasható előadáson kívül két idei fogalmazványt közlünk az alábbiakban. Ezek mellett Kampis Miklós különféle építészeti vázlatai találhatók: egy parasztház huszonöt évvel ezelőtti felmérési rajza; vázlatok egy Balaton környéki pince-pályázathoz, családi házakhoz és egy balatonparti üzletházhoz.

A SZABAD OKTATÁSI FÓRUM
INTÉZMÉNYFEJLESZTÉSI JAVASLATA
(Részletek)

A SZOF jelenlegi formájában egy kezdemény-csíra, amely több lépésben egyetemmé-főiskolává, graduális intézménynyé fejleszthető-fejlesztendő.

Mindenekelőtt a kifejlesztés okait és célját kell(ene) pontosítani és megragadni, mert csak egyértelmű és világos cél(ok) érdekében érdemes valamit kifejleszteni – továbbfejleszteni, pontosabban csak a jól megragadott cél az, amelyből a fejlesztés irányához és részleteihez is megfelelő gondolatok fakadhatnak.

A fejlesztés oka és célja

Az okok és célok tekintetében világossá kell tenni, hogy a SZOF létrejötte már egy távolibb cél megvalósításának eszközeként, első kísérleteként jelenik meg, és ez egy feladat tudatos vállalása, amely közvetlen módon egyelőre nem jelenik meg az adott keretekben. A SZOF program maga már egy egyetemesebb, a megismeréssel, a közösségformálással és a környezetformálással rokon koncepciót, célkitűzést takar. Ez azt jelenti, hogy a cél időközben módosult, átalakult, szinte magától öltött olyan alakot, amelynek alapján a további fejlesztés elgondolható. A metamorfózis iránya a szakmai területtől az általános személyiségfejlesztés felé tart, magam a jelenlegi állapotban ezt a három szellemi áramlatnak megfelelő tagozódásként fogom fel, amelyek az emberek hajlamai, karmikus adottságai szerint, és nem valamely szakmai vagy társadalmi differenciálódás, osztódás, dezintegrációs folyamat szerint alakultak ki. A jelenleg megállapítható cél tehát egy olyan graduális felsőoktatási intézmény létrehozása amely koncepcionális, módszertani és szervezeti értelemben alkalmas mindhárom szellemi áramlathoz tartozó emberek integrálására, képzésére és fejlesztésére, a maguk számára a képzés során tudatosítva saját hovatartozásukat. Nem mond ellent ennek a célnak – sőt elősegíti, erősíti azt – az sem, hogy alapjában véve itt dominanciáról van szó, vagyis mindnyájunkban benne rejlik mindhárom áramlat ereje.

Az alternatív oktatási formák megjelenésével gyakorlatilag az óvodától az érettségi korig terjedően meghonosodnak olyan pedagógiai módszerek-rendszerek, amelyek a

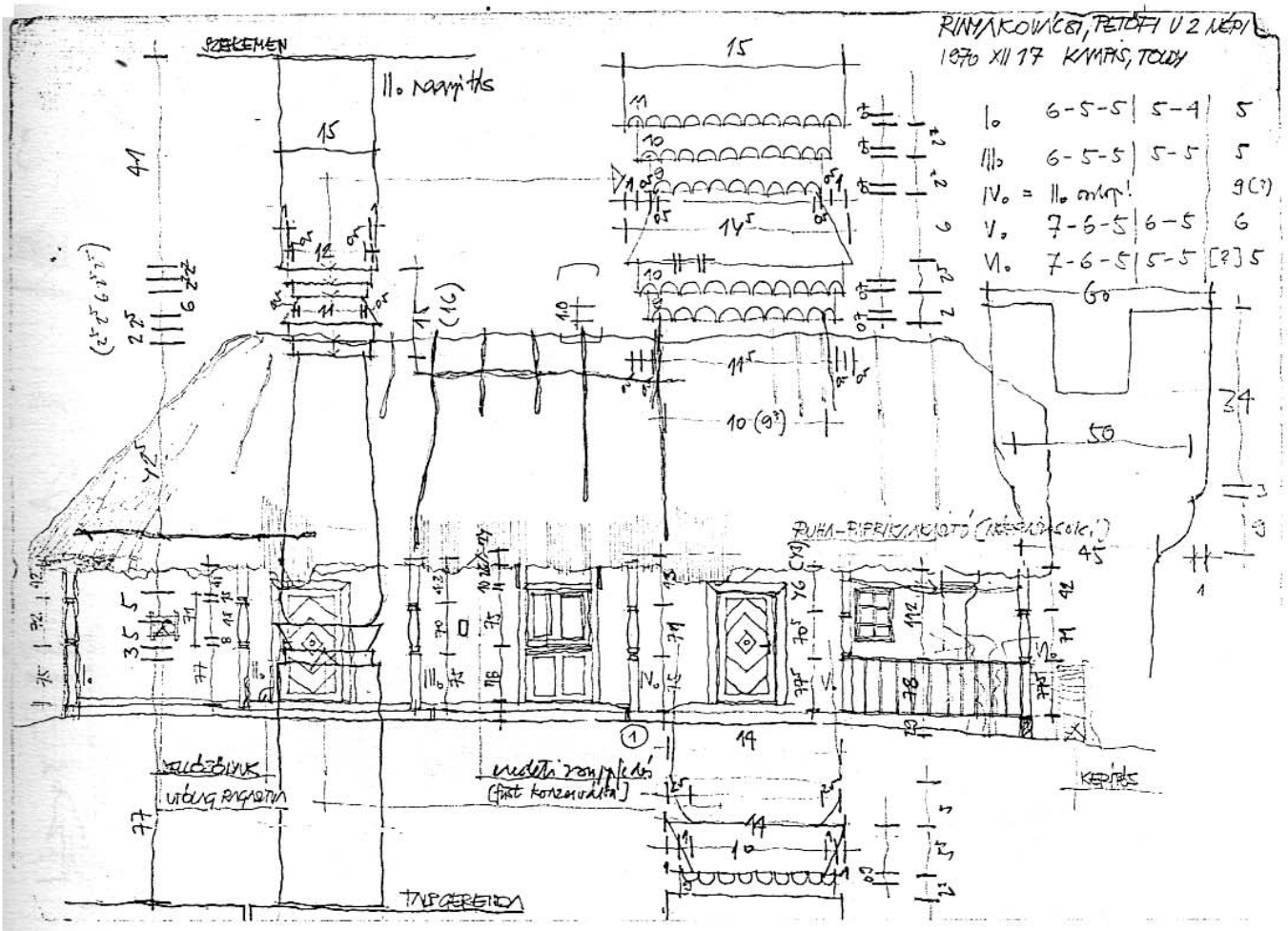

képzetalkotás és verbális-matematikai interpretációk irányába vezető, elsősorban az intellektust, az értelmi lelket fejlesztő módszerek helyett a kreativitásra, alkotókészségre, problémamegoldásra, lényeglátásra, a tudati lélek kifejlesztésére koncentrálnak. Ezek közül a Waldorf-pedagógia azért emelkedik ki toronymagasan, mert forrásterülete a tiszta megismerés, módszere ezen, az alapos és teljes emberismereten alapul.

Nyilvánvaló, hogy amennyiben a középfokot meghaladó felsőfokú képzés intézményesen nem alakul ki, akkor az ilyen típusú intézményekből – elsősorban a Waldorf-iskolákból – kikerülő fiatal emberek további oktatása és fejlődése előtt a kapu bezárul. Ezért a távlati cél által megjelölt keretben szükséges egy olyan intézményt működtetni, amelyben ezek a sajátos középiskolában végzett fiatal emberek zökkenőmentes felsőfokú, graduális képzése megoldható.

Az okok és célok világában körültekintve, fel kell tennünk a kérdést, hogy a jelenlegi kezdemény hogyan, hány lépésben alakítható – formálható át a fenti célokat megvalósító intézménnyé. Ehelyütt csupán annyit jelzek, hogy a posztgraduális és graduális képzés között húzódik valójában egy határvonal, amely már feltételezi a metamorfózis, az átalakulás befejeztét. Úgy gondolható el tehát a kifejlesztés menete, hogy a posztgraduális képzésen belül több lépésben, lassan alakulhat át az intézmény, míg végül a kialakult forma egyszerűen megköveteli a graduális képzés bevezetését. A jelenleg létező forma a kialakulatlanságból a meghatározottság felé változik, fokozatosan öltheti fel a graduális képzés által megkövetelt, pontosabb és szigorúbb alakot.

Végezetül már a fenti célok és okok megvalósítására, befogadására alkalmassá váló formát ölthet. Az egész folyamat során és a végső átalakulásnál is az élő, organikus, működőképes, és szellemtől áthatott, tehát váltani, alakulni, növekedni képes forma kialakítására igen gondosan vigyázni kell, hogy a metamorfózis befejeztével végül is ne csak egy elszáradásra – pusztulásra való száraz és hervadt virágot nyerjünk.

A fejlesztési javaslat koncepciója

A SZOF továbbfejlesztésének alapja lehet a jelenlegi koncepció, amelyben benne rejlik a személyes megismerés-személyiség és tudatformálás – a közösség-társadalom, gazdaság, politika- és közösségformálás, a környezet – mikro- és makrokozmosz, jelenségek formáló erők és környezetformálás területei és témakörei, valamint ezek egymásra utaltsága és egymásra hatása. Ez azt jelenti, hogy a távlati célki-

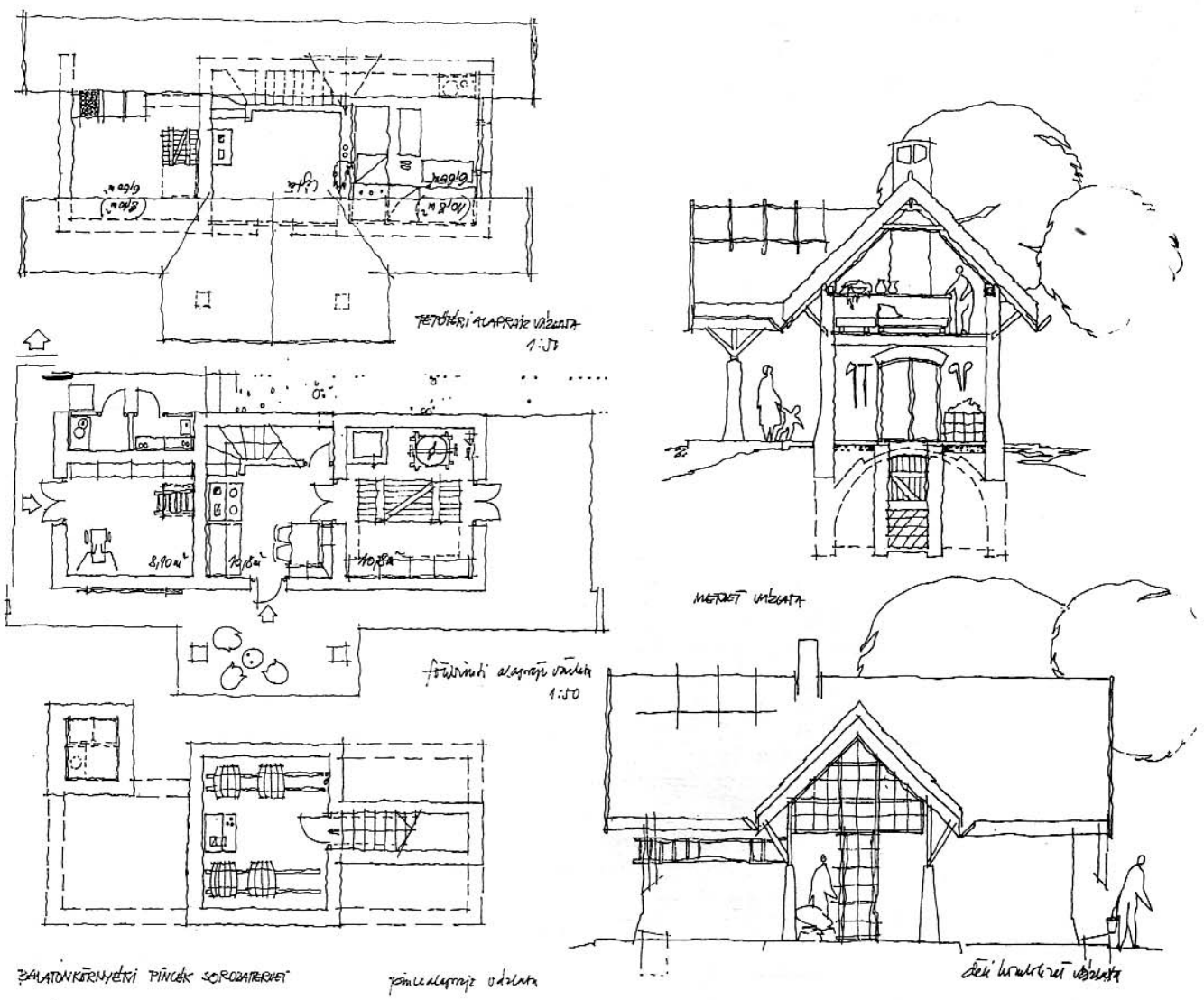

tűzés esetén is ez a hármas struktúra, a témakörök felépítése látszik maradandó értéknek, a három ciklus vagy, egyáltalán a három szellemi áramlatot kifejező és kibontakoztató egymásutáni lépcsőfok.

Úgy gondolható el, hogy a jelenleg hároméves tanítási-tanulási rend a graduális képzés alapfoka, – erre épülhet egy következő három éves szakasz, amelyben a tanulás-tanítás már személyes, saját tevékenységen alapuló, kutatások és tanulmányok halmaza, amelynél a témaválasztás a konzultáció és a korrigálás fogalmai merítik ki a tanítók-tanárok működését. Ez azt jelenti, hogy az első három év szigorúbban a felvétel, a befogadás ideje, kisebb fokon oldódhat a saját tevékenység felé, mint azt eredetileg elgondoltuk, s a harmadik év végén választható a következő, mesterkurzus vagy a gyakorlati életbe való kilépés, ami tulajdonképpen megint csak a tanulás bizonyos formáit követeli meg. (pl. Vándoriskola vagy hasonló) Egyáltalán: fel kell hagyni azzal a gondolattal hogy a tanulást – befogadást-feldolgozást – valaha is abba lehet hagyni, hiszen a tanulás eredménye, értelme csupán egy olyan készség, működési elv elsajátítása lehet, amely a befogadáson – a helyzetfelismerésen, problémaérzékenységen, problémamegfogalmazáson – a feldolgozáson – elemzési készségen, tájékozódási készségen, problémaértelmezési készségen – és a megoldáson – cselekvési módon végrehajtási lehetőségen; problémamegoldáson – alapulhat, s magába foglalja a végrehajtásig az összes lehetséges fázist, s közösen felismert elv gyanánt az együttműködés alapja lehet.

Koncepcionális kérdésként fogom fel a tanulás-tanítás mikéntjét. Valaha a felsőoktatás sokkal inkább az egyéni iniciatívákra épülő, saját munkán alapuló tevékenység volt – előadások hallgatása csak a teljes háttérinformációt, a kutatások alapját teremtette meg, sokkal fontosabb volt az önálló tevékenység, a (levéltári, stb.) kutatás, és önálló tanulmányok, részfeladatok elvégzése. Jelenleg a dolog inkább egy magasabbfokú középiskola benyomását kelti: a leadott anyag visszaadása a cél, saját kutatásra sem téma sem energia, sem idő nincsen. Márpedig ha ezen nem lehet változtatni ha nem a tanuló saját, önálló személyiségképzése kerül a középpontba, akkor úgy gondolom, nem léptünk előre. A nehézség jelenleg az, hogy a szellemtudományos eredmények alapismeretei hiányoznak, s ezt kell valahogyan pótolni. Az önálló kutatás kérdését tehát kulcskérdésnek tartom. Folytatható ez azzal, hogy a munka révén történő tanulás és képességfejlesztés mindhárom áramlat képviselői részére fontos, így visszacsatolódtunk a feladatok fogalmá-

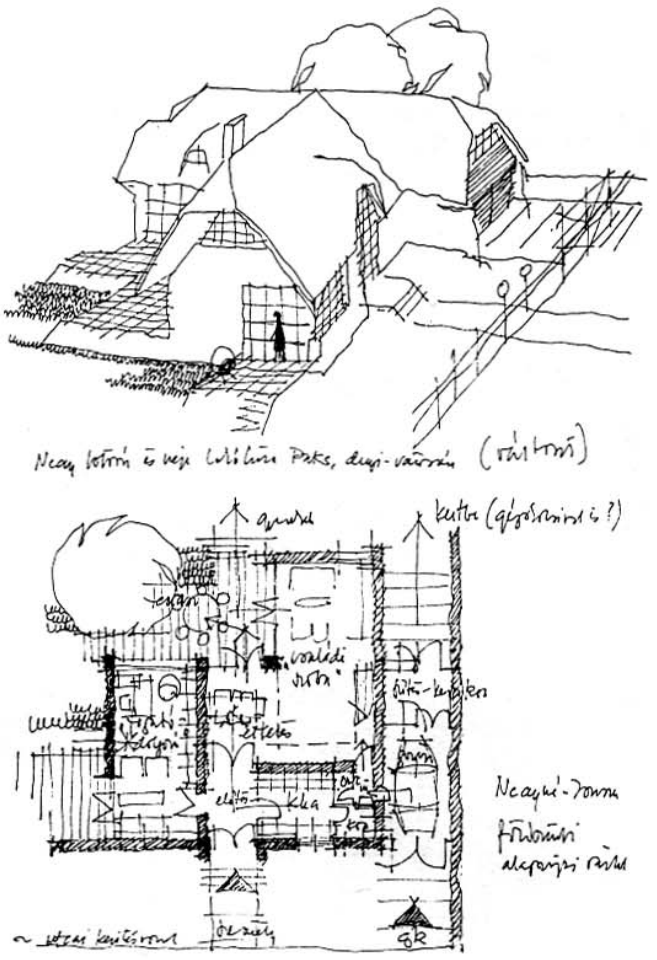

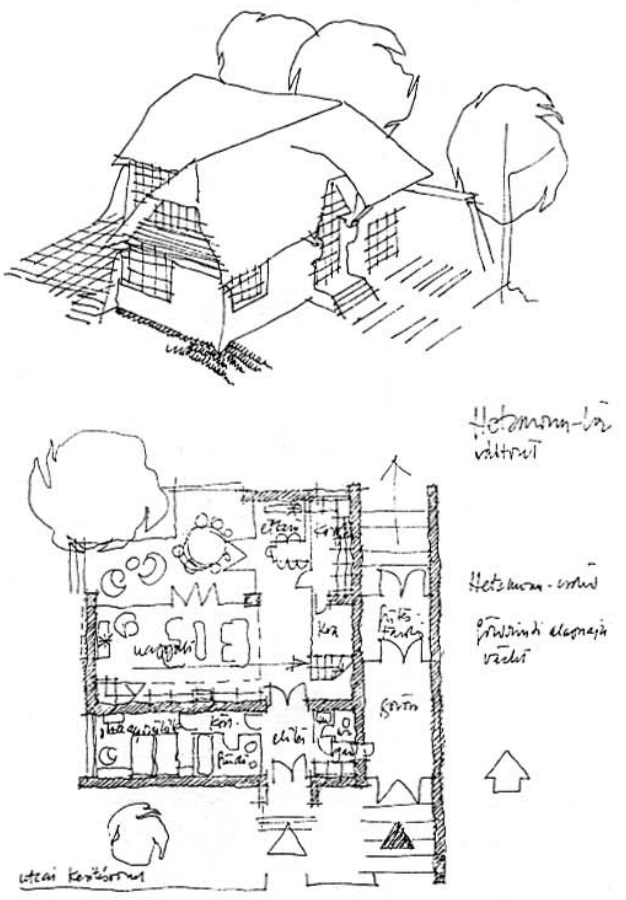

hoz, ráadásul közös feladatokról lehet szó, így derülnek ki azok az összefüggések, hogy egy feladat megoldásához milyen ismeretre van szükség, s ebből vezethető le az adott időszakban szükséges témák – témakörök halmaza.

Úgy gondolom, itt az idő, hogy beszámoljak egy ötletemről. Az ötlet annyiból áll, hogy feladaton egy élethelyzet-modellt értek, amit modellszerűen, *játszásiból* meg kell oldani, át kell élni. Ez a modell komplex, tehát teljes életvitelt jelent, s az emberismereten alapuló közösségformálást és környezetformálást modellálja, mintázza. Így az ismeretszerzésből-megismerésből fakadó cselekvés természetessé válik, illetve maga az összefüggés válik egyre tudatosabbá. Ez az élethelyzet-modell maga a főiskola-egyetem az összes problémáival együtt, aminek átélése-megoldása már megadja a feladat(ok) általános kereteit. Vagyis a szervezet-organizmus élete, az abban való részvétel által történő megismerés-készségfejlesztés közvetlen tapasztalatokat nyújthat a tanulónak-tanárnak, s ezáltal a szervezet és a személyiségek változása-fejlődése megfelelő keretekben alakulhat.

1995. január 20.

A SZOF-fejlesztés kapcsán merül fel bennem a kérdés:

a./ – mennyiben szükséges az antropozófiai, szellemtudományos világfelfogás ismerete – áttekintése, mert
- irgalmatlan sok *eszme* üti-ütötte fel a fejét, fokozva a káoszt az emberekben, pl. oktatásban, vallásosságban, szektákban, keleti irányzatokban
- miközben ezek az embereket *elaltatják*, valódi okkult erők működnek és működtetnek céljaiknak megfelelően embereket
- az emberek *érdekek* mentén szerveződnek, érdekeik ellen nem szervezhetők, az érdekek pedig értékrendekből keletkeznek, és ez az értékrend a hatalom és pénz látszólagos ereje

b./ – mennyiben szükséges a saját szellemi felfogásunk megerősítése és tisztázása, a szembenálló erőkkel a konfrontáció kollaboráció kérdésének eldöntése, mert
- állandó kísértésnek vagyunk kitéve, és nem biztos, hogy tisztán látjuk saját tetteink értelmét és helyiértékét
- nincs módunk a felfogásunk állandó egyeztetésére és karbantartására, ezért centrifugális hatások lépnek fel
- nem tudom világosan összeegyeztetni a globális törekvések és a nemzeti-népszellemhez kötött törekvések valódi (nem korrumpált) formáit és tartalmi összetevőit.

c./ – mennyiben szükséges a valódi közösségi szellemi-lelki erők mozgósítása és mennyiben az egyéni-individuális erők kialakítása, mert
- a népmesékben a *szegény ember* egyedül köt üzletet, egyezséget az ördöggel, és egyedül veri át a végén
- a közösségalkotó erők örökös támadásnak vannak kitéve, nem lehet gyenge személyiségekből erős közösséget formálni-kialakítani,
- ha a közösségi szellemi erőkhöz fordulok, a múlt kísért, ha az individuumot erősítem, a jövő ejt rabul, csak nagyon erős, jelenléttel bíró személyiség képes ellenállásra.

Itt most a saját, belső birkózásaimat jegyeztem fel, mint egy állapotrajzot, ezek feloldása nélkül nem leszek képes továbblépni, nem egyénileg, hanem a – mások számára szóló – feladataimat nem leszek képes azon a szinten teljesíteni, ahogy az megkívántatik.

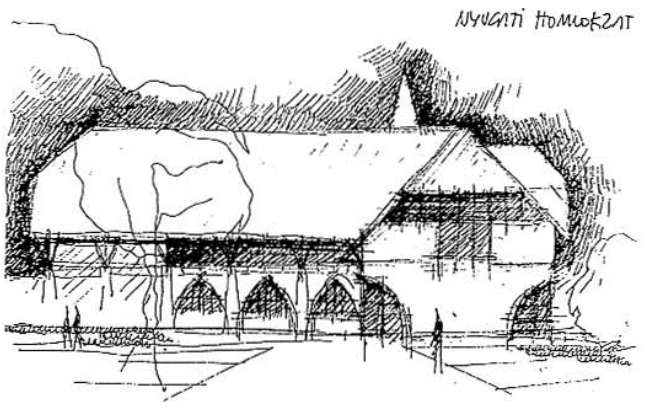

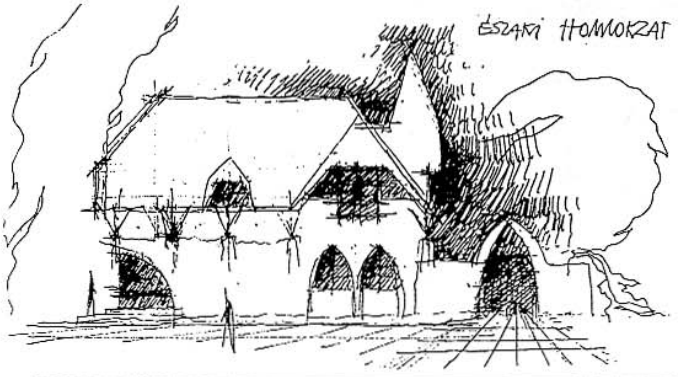

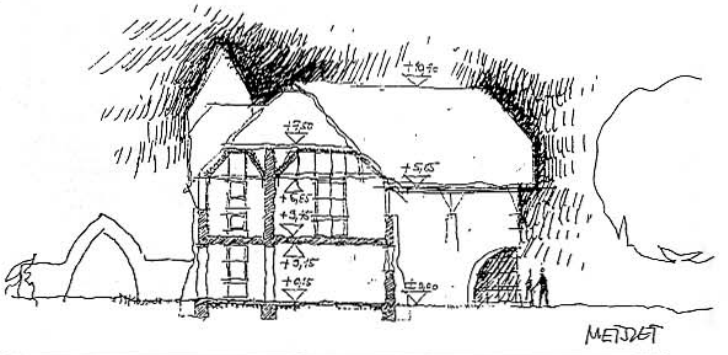

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

közösség létrehozására

A közösség feladata az emberi individualitás tiszteletbentartása és az ember méltóságának helyreállítása. A társulat összetételét tekintve semmilyen korlátozás nincs; a gyarapodás azonban minőségi kérdés kell maradjon!

A felhívás elsősorban azokhoz szól, akik úgy érzik,

- hogy a világhoz való alkalmazkodás minden eszményt megöl bennük
- hogy a tárgyi világgal való teljes azonosulás az ösztönök és vágyak eluralkodásához és az ember szellemi halálához vezet. A vágyakkal együtt növekvő szorongást csak a gondolkodás segíthet legyőzni.
- hogy a külvilágból eltűnt a közép, erre magunkban kell rátalálni
- hogy némi rálátással rendelkeznek e kérdésekre és a maguk módján cselekvésre készek
- hogy nem az életkörülményeken, hanem magán az életen kell javítani
- hogy a pénznek minősége is van, nemcsak mennyisége
- hogy aki szabadon ki tudja bontakoztatni képes ségeit, az egyszersmind szociálisan cselekszik
- hogy a képességek elfojtása – indokolja azt bár az állam ideológiája vagy a pénz hatalma – egyaránt elfogadhatatlan

akik elég erősnek érzik magukat ahhoz

- hogy elvessék az állam gyámkodó szerepét és világossá tudják tenni, mire képes az ember, ha szabad
- hogy a drága "koszton" – önmagukért – élő torz és ideologikus eszme-csökevényektől mentesen éljenek
- hogy magukban bízzanak és ne higgyék el a média propagálta jövő illúzióját
- hogy hidat verjenek gondolataik és cselekedeteik, szavaik és tetteik közt

akik tudják,

- hogy gyermekeink el fognak hagyni bennünket, ha hamis válaszokat adunk kérdései(n)kre
- és akik egyáltalán úgy gondolják, hogy ilyen csoportok kialakulása segíthet az életidegen struktúrák felváltásában.

MILYENNEK KELLENE LENNIE A VILÁGNAK AZ EZREDFORDULÓ KÖRÜL, HOGY A BENNED ÉLŐ ESZMÉK HELYET KAPHASSANAK BENNE?

azokhoz, akik nem akarnak semmilyen közösséget létrehozni, sem annak tagjává válni A felhívás elsősorban azokhoz szól ,

- akik nem érzik, hogy emberi méltóságuk csorbát szenvedne
- akiknek nincsen szüksége eszményekre
- akik vállalják a tárgyi világgal való teljes azonosulást és elutasítják az önálló gondolkodást
- akik készek a tétlenségre
- akik csak életkörülményeiken akarnak javítani
- akik számára a pénznek csak mennyisége van
- akik képességeiket önként alávetik ideológiai vagy gazdasági érdekeknek
- akik elég gyengék ahhoz, hogy kívánják az állam gyámkodását életük felett
- akiknek meggyőződésük, hogy a modern természettudomány és technika előbb-utóbb mindenre talál megoldást
- akik szükségletnek ítélik a mindennapi médiatáplálékot
- akik a gondolatok és tettek közt nem keresnek összefüggést
- akik elégedettek az állami kultúrával, intézményrendszerrel és gazdasággal
- akik gyermekeik kérdéseit nem tekintik komolynak, és bíznak benne, hogy e kérdések a felnőttkor idejére elenyésznek.
- akik nem bíznak az emberi közösségek erejében

MILYEN LESZ A VILÁG AZ EZREDFORDULÓ KÖRÜL, HA SAJÁT TÖRVÉNYEI SZERINT, A TE BEAVATKOZÁSOD NÉLKÜL ALAKUL?!

A választ írásban, vagy a gondolataidnak legmegfelelőbb formában közöld. Bátor és következetes választ kell adnod, a pályázat csak ekkor érheti el célját. A pályázati anyagot legkésőbb 1995. december 31-ig juttasd el a következő címre:
SZABAD OKTATÁSI FÓRUM – Kós Károly Alapítvány, 1074 Budapest, Barát utca 11.
A pályázat értékeléséről értesítést küldünk.

A pályázat kiírói:

Csongrádi János, Gereben Jánosné, Grekofski Nathalie, Helyes Gábor, Kövér István, Lelesz Zsuzsa, Marozsán Emma, Menyhelyi, Lászlóné, Miskovits Ildikó, Müller Csaba, Nagy Sándor, Pintér Balázs, Reppert Béla, Szekér László, Vincze Erzsébet, (a Szabad Oktatási Fórum hallgatói)

Aknai Tamás

CSONTVÁRY – ÉJSZAKA

A Kós Károly Egyesülés tagjai a nyári konferencia helyett Pécsett töltöttek három napot. A látogatás során főleg Dévényi Sándor újabb épületeit tekintették meg. (Az ő munkáit tervünk szerint egy jövő évi számunkban fogjuk részletesen bemutatni.) A kirándulás résztvevői egy hosszúra nyúlt estét töltöttek a Csontváry Múzeumban, ahol Aknai Tamás művészettörténész beszélt a Csontváry-életműről és a gyűjtemény jelenlegi helyzetéről. Az alábbi írás az ott elhangzottakat idézi fel.

A nagy szavakat már elmondták. Most nem ezt kell tennünk. A Kós Károly Egyesület július elsején megtisztelte a Janus Pannonius Múzeumot avval, hogy vándorgyűlésének egyik estéjét az állandó Csontváry kiállítás megtekintésével töltötte. Az átlagos tárlatvezető és az átlagos tárlatlátogató alighanem beérte volna avval, ha képtől képig lépegetve egy óra alatt megemlített volna néhány lexikoncímszó formájú definíciót – hozzátéve: „a tudomány jelenlegi állása mellett" – ha néhány közkeletű ismeretet megerősitett, néhány félreértést eloszlathatott volna, végül, ha néhány utalás történt volna az alapvető irodalomra, melynek segítségével azután később tágítható a szerzett ismeretek köre. Most azonban örvendetesen vonzó, – egyszersmind kihívó – feladatot kapott a muzeológus, hiszen formával, kreativitással eljegyzett szakemberek, építészek számára kellett-lehetett a Csontváry életműben fellelhető, kevésbé közölt, vagy éppenséggel aktuálisan megfogalmazott kérdésekről szólni, ráadásul különösebb időbeli kötöttségek nélkül.

Ezek egyike mindjárt a hazai és a külföldi Csontváry-recepció kérdését veti fel. Kihívóan a mostani állandó pécsi kiállítás teszi ezt indokolttá, illetve ennek az állandó kiállításnak az elmúlt húsz évben megformált előtörténete. És savanyú a szőlő. Mert e sorokat pécsi művészettörténész írja, aki többek között Csontváry ittléte miatt ragaszkodik mindmáig nem túl kifizetődő állomáshelyéhez. A történet vége egy életpálya teljes fiaskóját borítékolja. Mert a válaszban nagymértékben művelődéstörténeti léptékű előjelváltozások is modellezhetők mindmáig. Azért, mert a kevés számú kezdeményezés, az 1963-as székesfehérvári majd budapesti Csontváry kiállítások megrendezésén túl, az 1958-as brüsszeli Grand Prix elkönyvelése után nem mutatkozott valójában komoly muzeológiai vagy kultúrpolitikai érdeklődés a Csontváry-életmű iránt. Úgy tűnt, hogy a „nagy" Taormina galériabeli bemutatásában kielégült a szakma kötelességérzete. Mintha túl sok lett volna akkor még a politikai természetű kockázat is egy ilyen feladat korrekt megoldásához. Muzeológiai véglegességű döntés és a nem is általános „tetszés" között ugyanis nagy különbség van. Az egyik törvényhozási gesztus, a másik „csak" individuális kultúra. Az egyik a „köz" nevében javasol célszerű áldozatot, a másik „csak" megtisztulni kíván, „csak" alternatívát kíván találni. És ne feledjük, a művek többsége ekkor még mindig a Csontváry képeket megmentő-őrző Gerlóczy Gedeon kezében van, aki a látszólagos komolyságú hivatalos érdeklődések árnyékában nem tudja biztonságban élete egyik értelmének a jövőjét. Mi más, ha nem a valóságos érdektelenség és erélytelenség magyarázhatja azt a szerződést, amit 1973-ban a pécsi Janus Pannonius Múzeummal, illetve a Baranya megyei Tanáccsal kötött Gerlóczy. Neki ugyanis semmi köze nem volt a városhoz. Budapesti volt ízig-vérig, nobilis felmenőkkel, akinek úgyszólván más inspirációja nem lehetett ebben a vidéki „megalkuvásban", mint egy majdhogynem népmesei alapigazság. Érezte, hogy közeledik a végórája, és amennyire csak biztosítékokkal ekkor meg lehetett ezt tenni, igyekezett a birtokában lévő Csontváry képeket „letelepíteni". Gerlóczy ideája Budapest volt. Az az épület, amit Csontváry maga is megálmodott. (A Feszty-körkép kihívóan színpadias közelsége éppoly összeférési kísérlet lehetett számára, mint a Raffaello-élmény a „sugallatban". De ez utóbbiról később.) Jellemző lehet, hogy a hetvenes évek elején már az építészeti Mesteriskola avval is tudatosította a Csontváry – gyűjteménnyel kapcsolatos problémákat, hogy, belső pályázatot írt ki egy, a budai várban, illetve a Városligetben felépítendő múzeumra. Ez sem változtatta meg azonban a viszonylagos közömbösségnek azt a légkörét, ami Gerlóczyt körülvette. De ezen ütött rést a pécsi múzeum Művészettörténeti Osztályának akkori vezetője, Romváry Ferenc, aki egy majdhogynem hazárdul komolytalan pillanatban utcai telefonfülkéből felhívta Gerlóczyt és kérte, hogy találkozhassanak. Romváry motivációja érthető volt. A modern képzőművészeti gyűjtemények kialakításának „nagy korszakában" kis energiabevitellel is komoly eredményeket lehetett elérni.

Romváry igen sikeres ember volt e tekintetben, hiszen olyan országos jelentőségű gyűjtemények megszerzése volt már a háta mögött, mint a Bedő Rudolfé, Tompa Kálmáné, Kunváry Belláé, Tamás Henriké. Gyakorlatában az „ihletett pillanatok" éppen olyanok voltak, mint amikor Gerlóczyt is felhívta. E pillanattal kezdődött a pécsi Csontváry Múzeum története. Gerlóczynak persze feltételei voltak. A vidéki város, régió és múzeum azonban sokkal többet vállalt, mint amire Gerlóczynak az országban bárhol ekkor reménye lehetett volna. Feltétlenül, és elvitathatatlanul meghatározó módon járult a Csontváry életmű letelepítéséhez Takács Gyula, az akkori Megyei Tanács kulturális elnökhelyettese, aki a nem kevés ellenállást legyőző kultúrpolitikai egyeztetések mellett egyszerűen a szükséges pénzeket is megszerezte a kiállításhoz. A vállalkozás része volt a város akkor egyetlen reprezentatív kiállítótermének a megszerzése is a Technika Házában – mely épület ma visszakerült eredeti tulajdonosa, az egyház kezébe.

Az első, egytermes Csontváry állandó kiállítás, a majdani Csontváry Múzeum 1973 őszén nyílt meg. Az egytermes, lényegében a „nagy képeket" bemutató tárlat bővült azután újabban megszerzett, vásárolt művekkel, a restaurált grafikákkal, úgy, hogy végül is az egész emeletet igénybe kellett-lehetett venni. Közben teljesültek Gerlóczy Gedeon letétjének feltételei, a képek klimatizált környezetbe kerültek, a restaurálások során olyan rugós keretekre feszítették a vásznakat, melyek kizárták a felület drasztikus mozgásait, és a technikai lehetőségek arányában egyre jobb megvilágítási körülményeket biztosítottak a műveknek. Az 1963-ban még Székesfehérváron elkezdődött „Csontváry peregrináció" Pécsett folytatódott. A minisztérium által Gerlóczy Gedeontól, illetve örököseitől időközben megvásárolt Csontváry képeket azután a Magyar Nemzeti Galéria leltárába vet-

ték, de a pécsi Janus Pannonius Múzeumnak sikerült a Csontváry Múzeum megalapítása után húsz évvel a mindig is Pécsett lévő képek többségére még egy tíz éves letéti szerződést kötni a Nemzeti Galériával. A képek „kemény története" mögött azonban számunkra mégiscsak a Csontváry-problematika volt a fontos. Egy-két közhellyé vált félreértés, beidegződés felülvizsgálata.

Ezek egyike például a „sugallat" kérdése. Könnyű ugyanis Csontváryt pszichotikus látnoknak beállítani, ha valóban létezik az 1880-as hallucináció. A Kelety Gusztávhoz írt levelezésekből, valamint az 1913-as Életrajzból azonban kitűnik, hogy a „sugallat": – nagyobb festő leszel, mint Raffaello – egy visszaemlékezés visszadatált motívuma, amit a harminc évvel korábbi megnyilatkozások alig erősítenek meg. A korai képtémák realitásközelsége (kitömött madarak, őz egy topográfiailag teljesen hiteles helyzetben, Prazsenkáné, az „Almát hámozó öregasszony", stb.), dokumentumértékük is tartózkodásra késztet. Másrészt a Raffaello-t idéző szövegrész is tökéletesen érthető XIX. századi kultúrtörténeti adat. A művészettörténeti nagyság közhelyes szinonímája ekkor Raffaello, a legtöbb ember számára egyedül ismert művészettörténeti fenomén. Tehát nem misztikus kapcsolat felidézése, hanem a művészetről szóló ismeretekkel alig rendelkező Kosztka Mihály Tivadar (Koszt = szláv „csont" + váry, a romantikus névmagyarítás képzője, vagyis Csontváry) megkésetten romantikus beállítódásának tükre az idézet. De végülis egy vidéki gyógyszerész – „principálisom" – mondta Kosztka Mihálynak, hogy milyen tehetséges rajzoló. 1913-ra ez a kicsinynek tűnő motiváció duzzad kozmikus méretűvé; s válik a Raffaellóval való összemérés alapjává.

A késő-romantikus attitüdben azonban minduntalan felbukkannak az akaratos tudatosság jelei is. (Ihletettség és akaraterő valóban...) Szapora levelezés Kelety Gusztávval, kérdések százai záporoznak a sikeres festőre, főiskolai igazgatóra. A válaszokból azonban csak azt hallja meg Csontváry, ami számára megerősítést jelenthet. A „csak én tudok versemnek hőse lenni, első és utolsó mindenik dalomban" típusú művész-képmás belső világa tárul ezért fel a Werthmüller Mihályról készített 1894-es müncheni tanulmányrajzának dedikációjából. „Bár 17 éve vagyok modell, ilyen erőteljes előadásban még senki sem ábrázolt engem, mint Ön"- látszik a német nyelvű szöveg a rajz jobb felső sarkában. Csakhogy ezt a szöveget maga Csontváry írta – a modell, W. Mihály nevében. Mint ahogy az 1907-es párizsi kiállítás apropójából is maga röptette fel a hírt, hogy mintha a New York Herald Tribune francia kiadása fedezte volna fel a világ legnagyobb „Napút" festményét. Ilyen cikk sem létezett – természetesen. Önmegerősítések, kompenzációk. Minden alapot nélkülöző tulajdonítás csupán, arra azonban elégségesen alkalmas, hogy önmaga művét világtörténeti léptékben és erkölcsi funkciókban jelenítse meg – önmaga számára. Nincs közönségem? Leszek akkor alkotó, modell és a művek fogyasztója magam, egy személyben. Első és utolsó. A modern művész nagy dilemmájának szándéktalanul is első magyar megfogalmazójává lett így Csontváry: a kérdést amit megválaszol -és melyre a válasza pozitív – a későbbi wittgensteini változat morális „igenje", igen – mondja – lehet ott is kérdezni, ahol nincs válasz, és lehet ott is választ találni, ahol kérdés nem fogalmazódott meg, és, hogy a „világom határai" messze nem a nyelvem határainál érnek véget. Ez a metafizikai alapállás tudatosságot csak a romantikával való spontán azonosulásban árul el, a többi költészet, mely „tanait" az „ihletettségből" vezeti le. Innen következik azután egy újabb művészettörténeti szempontból kellően ki nem értékelt probléma újra. A „művészi fejlődés" kérdésköre. Az időt tartósan a Csontváry művek között töltve lassan az a biztos benyomás támad az emberben, hogy, mintha az időszámítás lineáris rendjét nem követnék a képek. Valami mintha arra kényszerítene, hogy az időtartamot valami más tartammal jellemezzük, hiszen az idő múlását a képek datálása mellett rendkívül halványan segítik a formaváltozások. (Van is ebből fakadóan kérdése a muzeológiának. Például „Gyerekportré" – Bartos gyűjt., Stockholm,„Áldozat" – Baltschik gyűjt., Budapest) Mintha a kitömött madarakat festő, vagy a „Szakállas férfi háta" (1894) című szénrajzot készítő művész ugyanakkor festette volna a „Magányos cédrust" (1907), hiszen a felületek kialakítása, a torzítások módja, a színek felhasználásának „menetrendje" megegyeznének. Olyan motívumegyezések pl., mint a szénrajzon az összekulcsolt kézfejek, az egyik tenyérbe csomagolt hüvelykujj és a „Cédrus" ágtöveinek indulása a törzsből. A „modellek": Marie, Amalie és a „Panaszfal", a „Mária kútja" alakjainak portréja? Egy évtized választja el a munkákat, mégis teljes formai egyezéseket mutatnak. A hiányzó deréktáj a müncheni rajzon, a jelszerűen felrakott figura a „Panaszfalon" vagy a „Mária kútjánál". Az evolúció sajátságos megjelenése provokálja például azt a muzeológiai kísérletet, amelyik a most három fragmentumból egységessé tett 1913 körüli „Allegorikus kompozíciókat" a jóval korábbi „Panaszfal" vagy „Mária kútja" mellé rendezné. Olyan belső megegyezések, kompozíciós analógiák, figurális azonosságok vannak e műveken, melyeket látva indokolatlannak látjuk feltenni a fejlődést formai differenciálódásban megfogalmazó kérdést. Illetve az idézettek láttán hajlamosak vagyunk azt kimondani, hogy Csontváry „készen van", amikor ecsetet vesz a kezébe, készültsége az időt történelmi „pontként" rögzíti, melyben inkább zavaró volna a stiláris „széttartás". Amikor a cédrusok felfedezéséről beszél, azok időtlensége, – mint történelmi perspektíva – feltétlenül saját művészi munkamódszerének és látásmódjának apologiájaként hat, amiket azután csak fizikai gyengesége és szegénysége fog korlátozni 1914 körül.

Mosztár, Libanon, Jeruzsálem... Az egyetemes történelem örök terei, az emberiség kegyetlen, riasztó jelenének helyszínei a városok, országok, ahol egy magyar festő a 19. és 20. század fordulóján egyéni és nemzeti, valamint filozófiai értékű kérdéseinek megfogalmazásába kezdett. Mert a választ ezekre itt, errefelé remélte. Mit kérdezett ez a művész, és hogyan hangzik a válasz? Mielőtt azonban időznénk e körnél, értékeljük a tényt: a speciális érintettségű és ihletett festő spontán módon, vagy legalábbis rejtett lelki előkészítés, belső motivációk nyomán jut a következtetésre, hogy a világtörténelem „nagy eseményei" nyomába kell szegődnie. A 20. század története azután mindmáig bizonyítja, hogy valóban centrális fontosságú helyszíneket keresett Csontváry fel. Művészi célja az idő és ember együttműködésének sűrített helyzeteit, erkölcsi fordulópontokat éles fénnyel megvilágítani. Az európai rendszeridő e századi nyugtalanságainak kitörési pontjait kétségtelenül ezeken a színtereken találjuk meg.

A fák ábrázolásával Csontváry a dokumentáción túlmutató sejtető, jelképi értelmű üzeneteket fest meg. Őze

mögött a duzzadó, peckes facsonk, az athéni képek, a Fohászkodó üdvözítő fái, a Zrínyi kirohanásán a kép középpontjában lévő törött facsonk a hős halállal eljegyzését jelzi, egybehangzóan igazolva a klinikai fatesztek eredményeit. A cédrusképek szimbolikus jellegén túl néhány olyan szempontot is megfontolásra érettnek érzek, amit az irodalom nem fejtett mindeddig ki. Előadásunknak közvetlenül nem lehet ez célja, de mindenképpen utalni szükséges arra a pantheista-determinisztikus összefüggésre, ami a kétértelműen megfogalmazott figurák előadásában rejtőzik. Az elemek, anyagok ősi egyetemességéről van ugyanis szó, az egymásba mosódó minőségek formai azonosságának jellemzésére irányuló törekvésről. A Jajcei vízesésen, a Római híd Mostarban című képén elmosódó körvonalú sziklák, mohos, lecsiszolt dombhátak, ősz szakállként leomló vízcsóvák, szilvaalakú ablak-szemekkel ékesített kunyhói, hombárjai mind kétértelmű optikai jelenségek. Pancsoló medvék, más, meghatározhatatlan állatalakok, emberi arccá átváltozó homlokzatok. Ne tudományoskodjunk, főleg ne Csontváry rovására. Siessünk rögzíteni: az a benyomásunk alakult ki hosszú idő alatt, hogy lehetséges ezt a gondolatot is ellenőrizni. Nem kizárt, hogy technikai egyoldalúságról van csupán szó, ami a burkhardti értelemben tette kitüntetetté (és mert ez ugyanakkor technikai fogyatékosság is volt: egyszersmind lenézetté) Csontváryt.

A formai megoldatlanságok kétértelműségekhez is vezethettek nem egy esetben és csak a mi feldolgozói komplikációkeresésünk, ami olvasatokat is siet hozzájuk rendelni. Ugyanez sajátosan érvényes a Magányos cédrusra is. Csontváry írásaiban nagyon sokszor fordul elő a fa említése, a festménnyel egyidőben kialakult már a szimbolikus teória, amit azután később fog formába önteni, kétségtelenül saját életsorsának mélyebb megértetése érdekében. „Olyan voltam, mint a kis mag, amikor földbe kerül, ki törődik vele miképpen él a föld alatt és fejlődik tovább? Ki törődött velem, amikor azon tűnődtem, hogyan és hogy hol kezdjem? De amikor a fa már koronával bontakozik ki s ízes gyümölccsel rendelkezik, akad bámulója, vevője és fogyasztója bőven. Ugyanez történik az emberrel is: tessék észrevétlenül kifejlődni, nem törődik avval senki sem." Misztikus elhivatására is úgy emlékezik, hogy említi: „...a mag kezünkbe adatott, mely cédrusfát jelent..." A saját élet jelképe mellett egyetemesebb bölcseleti értelemben is idézi a cédrust: „Nem Karthago, Bizánc és nem a piramisok Szfinxje az őszinte, hanem az élet hatezer esztendőt élt cédrusok bölcselete szól hozzánk, mint igazságnak az érzete, mint a múlt történelme... fejlődik a mag, amelyből a cédrus fakad, hatezer esztendős múltról bölcsen hallgat... Csendes szerénységben élt a cédrus: évezredekre kiható türelemmel, türelemmel kell élnie egy nemzetnek is, amíg koronáját nem éri el... Felmegyünk a magas Libanonba, a hatezer éves cédrusok otthonába, ott látjuk a háromezer éves hajadonokat türelmes pártában hajlongani, s csak a negyedik évezredben gyümölcsöt termő koronával bontakozni." „Amikor Párizsban az Istenadta teljesítmény a világot megelőzve túlszárnyalta s erről a nagyméltóságú kultuszminiszter úr tájékoztatva lett, az nem reagált rá. De a gondviselés nem pihent, megfestette velem a libanoni 5-6 ezer éves cédrusfát, melynek egyik ága kardot ránt és fenyegeti a világot." „Mintha egy örökkévalóságra, egy helyre gyökerezettségre ítélt ősállat vergődnék és vágyakoznék... olyan a fa társtalansága a kopár sziklákon, mintha a teremtésnek egy túlkorai példája lenne" – írja róla Spolarich E. (1945). A cédrus életfává és rendkívüli „emberi növénnyé" válva mondja: „Nem lehet zseni, aki különbséget érez az emberi és állati növény között." (Növény egyenlő a növekedéssel, a természetben teljessé lett fenoménnel). Ahogy magát belefestette a Fohászkodó Üdvözítő Jézusába, és művészként vett magára ezáltal egy mélyen szervített pózt – amiről majd Apollinaire beszél a Szép vörösesszőkében (1911).

„Mi mindent vállalunk az emberek helyett, stb..." 1902-ben azonban még nem tudta önmaga elé tűzött feladatát elvégezni. 1907-ben cédrussá válva nőtt a világ fölé, a művészetek fölé küldetése és később, hallucinációnak is tulajdonított programja szerint, most már joggal ostorozhatja a Nyugat fertőző dekadenciáját, Róma fajtalan utódait. Magányos, sehova, senkihez nem tartozó: mert csúcson van. Megszületik tárgyi formában is mitologizálódó sorsának igazolása. De képeit társadalmi intézményeknek szánta. Hősi típusokat szeretett volna megformálni, a Hitszónokban, Hunyadiban, Zrínyiben, az Üdvözítőben. A hőst, természetesen önmagát csak a fában, a nagy fában találta meg, e művében válhatott elválaszthatatlanul azonossá benne önnön életének determinizmusa, ismereteinek és törekvéseinek, érzelmeinek egysége. Elszigetelődésében nem lehetett segítségére korának haladó mozgalmai, nézetei közül egy sem. Nem engedte magához közel korának valóban meghatározó modern teóriáit, és nem ismerte a modernizációt megalapozó nagy szellemeket sem.

54 éves volt, amikor a Magányos cédrust megfestette. A festmény még a dokumentáción keresztül is élményt kelt. A magyar művészetnek és a magyar művészettörténet-írásnak azonban hosszú ideig nem jelentett feldolgozandó problémát ez a mű, mert sajátságos kirekesztési gyakorlatával Csontváry műveit az alkotó halálát követően észrevétlenül hagyták, vagy pedig demonstrációként használták fel a társadalmon és annak kulturáján kívüli deviáns szellemi megnyilvánulások jellemzésére. De minden bizonnyal ez a rejtett kapacitása, időn és téren kívülisége volt az, ami sikerképességének garanciája lehetett a személyi kultusz kulturális politikájának periodusában. Amikor a mássá válás, a máshol levés vágya keresett célpontokat magának, akkor érett be Csontváry, mágikus önarcképe, a Magányos cédrus tehát egy nemzet kulturában megragadható portréja is egyben. Ma a Magyar Nemzeti Bank portfóliójában van a kép, amit a Nemzeti Galériában tettek letétbe. Egy kölcsönszerződés jóvoltából látható Pécsett, ahová Gerlóczyék annak idején elhelyezték.

Nem, mintha a Belle Époque nem ismerte és értékelte volna a devianciát, az abban kifejeződő személyesség ne lett volna kultikus értékű. Csontváry munkássága azonban számos ok miatt nem foglalhatott el központi helyzetet a maga korában. Az első ok: a művész legitimációja társadalmi konvenciók között valósul meg, annál teljesebb értékű, minél több felületen elégíti ki az uralkodó értékrendet, illetve válik szubkulturális jelentőségűvé, amikor illeszkedése kiválasztott szegmentumokat elégít csak ki. Csontváry alkotó emberi habitusa a jelennel csak fogyatékos kapcsolatokat fenntartó, elismerésre még éretlen mesterek habitusára emlékeztet, a szecessziónak majdhogynem szélsőséges személyiségkultuszát őrizve (Van Gogh, Gauguin). A másik ok, hogy szemléletmódja a már meghaladottnak látszó romantika még XIX. századi normái működtetik ecsetjét, ami témaválasztásait illeti. Romantikájának forrása azonban a

kétségkívül megkésett forma és témaazonosságok mellett egy még mindig ismeretlen és elfogadhatatlan „modern kor" miszticizmusa, amiből még a festői inspirációkat is ideologiában fürdette meg. Posztimpresszionizmusa, mint színelmélet, merő miszticizmus, miközben releváns adatnak számítanak Gauguin és Cézanne művei mellett egy sajátságosan Kelet és Nyugat között működő művész fontosságára utalva. Nem véletlenül botlik meg a Csontváry jelenségben az az interpretátor, aki a magyarság korai történetének vallásos formáihoz tartozónak véli Csontváryt, aki más szinteken volt képes érintkezni a földöntúli erőkkel, mint sámán.

De semmi nem bizonyítja, hogy Csontvárynak köze lett volna az okkultizmushoz, szövegeinek és képeinek lehetnek ilyen olvasatai, de így olvasni őket súlyos tévedés volna. A jelek, számosságok, arányok meglepő egyezésével kapcsolatban azonban mi leegyszerűsítőbb állásponton vagyunk, mondván, hogy egy komplex gondolkodási forma legtöbbször tudattalanul tartalmazhatja a korábbi konvenciókat, képi és verbális minőségűeket egyaránt.

Formai és festői megoldásai azonban az akademizmus normái alatt elsősorban naiv és tanulatlan módszerekre utalnak, miközben ugyanezek a megoldások, mint öntörvényű festői gyakorlat eredményei teljesértékű analogiát jelentenek a posztimpresszionizmussal, vagy azután induló generáció munkáival. Pszichotikus alapú munkaintenzitás, küldetéstudat és önmegerősítő önmagát megkeményítő belső motivációk, a primitívnek mutatkozó életformák felértékelése jellemzik. Ugyanekkor a legjobbnak tetsző festőszerszámokat, vásznat választotta ki, nem tűrt megalkuvást e tekintetben.

Elemzésünk során megkíséreltük Csontváry, – műveit megvilágító írásait is – figyelembe venni, melyekből biztonsággal kitűnik, hogy egészen speciális pozíciót foglalt el a maga korában. Ezeket az írásokat a kisvárosi értelmiségi attidűd éppúgy jellemzik, mint a kritikát nehezen viselő vizionárius művész-autokrata véleményének és nézeteinek kizárólagos igazságát elismertetni vágyása. Magányos ember, műve a magány megosztásáról szól: „Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek..." Idegensége azonban nem érthetetlen formai absztrakcióban, vagy a külön világ megteremtésére ind uló megkettőzött valóságban gyökerezik. A kapcsolatteremtés nehézségeiben (a különccel mindig, mindenkor kegyetlen a közösség), hiszen a kapcsolatot a szokványos kommunikáció alakzatain keresztül képtelen megtalálni. Érdekes, hogy a művészi egzisztencia megteremtésének vágya nem él benne, az alkotás felfogása-feldolgozása benne a kor esztétikai gondolatmeneteihez képest egyszerűnek látszik. Jelképeiben keveredik a hagyományos műveltség és az öntörvényű jelképteremtő fantázia, vagyis tapadás a mitológiához valamint leszakadás a mitológiáról.

Rosszul irányított követelménynek látszik az, amelyik a Csontváry műveket kizárólag a tudatos megismerés pályáin kívánja kezelni. Számos forrás hiánya neheziti ma még az életmű „racionalizálását". Megérteni Csontváryt, vagy megérteni belőle annyit, amennyit lehet, jórészt annak is feltétele, hogy minek a megértésére vagyunk egyáltalán képesek. Az „érzés távlatának" legalább annyi esélye van a Csorttváry művek interpretációjában, mint bármely más módszernek. A képek hatása ugyanis egyszeri. Egy pillanat, és befogadnak a művek. Legtöbbször meg is fogalmazzák a kiállítás látogatói ugyanazt, amit Gerlóczy is leírt az első találkozáskor. Szempillantás alatt eldöntötté vált, hogy remekművek. A spekulációk csak ezután következhetnek.

Hamvas Béla írt egy esszet a fákról. Mintha Csontváryról írta volna. Egy emberről, aki jelenéből kitolódik és elsüllyed a múltban, de nincs jelen, mert nem lehet ott sem, hiszen élete egy történelmi jelenben játszódik le. E kérdést Németh Lajos is feltette Csontváry koráról szólván. Alatta a kornak vagy felette: egyremegy. Bódultságának igazi oka sohasem tudható meg, „nincs benne fény, nincs homály, mert a tárgyak éjszaka is égnek... a szín egyszercsak a világ tulajdonsága lesz, nem felszíne, belülről árad a forma, az érzéki test kiterjedése nem kihűlt dísz..." De az okoskodás ebben az esetben is végső eredményekre épít. Csontváry még nem teoretikus, még csak kitömött madarak mögé fest mozgalmas tájakat és apja lepkegyűjteménye, vagy az almát hámozó Prazsenkáné jelentik a témákat és már kolorista. Nem tud festeni. Nem tud követni fotografikusan semmilyen formát, adott arányokat nem tud a külsőknek megfelelően arányosan újrarendezni, anatomiai ismereteit nem tudja képpé változtatni. Egyvalamit tud már az első pillanatban. Színekkel foltokat festeni, a foltokat újabb színekkel gyötörni, fáradhatatlanul pepecselni a gyűszűnyi felületeken, hagyni a színeket működni, hogy alakítsák azok ki a formát: kockázatos a manőver, majdhogynem bukásra ítélt, de érdemes bíznia kolorista mivoltában. A szín mindent feledtet, mindent kiegyensúlyoz. A fák nagy pátoszának megérzése önmagában is csodálatos poézis forrása. Nagy elragadottság. Értelmezők nemzedékei adóznak neki figyelemmel. A fa azt teszi, amit az élet velük tesz. Nem parazita, ételével-energiájával szüntelen kapcsolatban van. Nem öli a földet, hanem lehetőséget ad neki az ajándékozásra. Föld-fa adáskapás. A fa kétnemű. Kettős nyugalma van. Benne a nemek egymás felé fordulnak. A fa a jól megoldott kétneműség. Házasság. Csontvárynak alkalom benne kompenzációt keresni. Megint kompenzáció, miként W. Mihálynál, vagy miként a Mária kútja Názáretben című munkájánál. A másik „nemmel" létrehozható kapcsolat – számára és benne – az anyjával fenntartott kapcsolat. Názáretben, a kútnál rátalálva egy ilyen „örök" helyzetre, természetesen glorifikálódik bibliai képpé, mitologikus egybeeséssé a saját érzelem és a mítosz morális tanítása. Csontváry e művében is elsodró lendületű kolorista. Figyelmünket ezuttal azonban csak a középponti motívumra irányítsuk, ahol az asszony és gyermek keze összekapcsolódik. A kép szerkezeti középpontja ez az öszzekapcsolódás, az erővonalak ezt a két kezet követik. Ugyanakkor észre kell vennünk, hogy milyen színekkel jellemzi a minőségi „másságokat" a festő. Minőségi színkontrasztokkal: a vörössel és a zölddel. E két csattanóan különböző, jelképes olvasatukban azonban olyannyira összetartozó két színnel.

Csak annak adja ki magát, akitől nem fél. Önmagától nem fél egyedül. Önmagában érzi egyesülni az alkotó energiákat, nemi szerepeket, kibontakozásra képességet és az aszkézisre hajlamot, ami mint módszertan, működésére garanciának mutatkozik. A pszichológus nagy érdeme, hogy a szecesszio és szimbolizmus éveiben dolgozó festő esetében milyen nagy jelentősége van a mű szellemi hátterében működő programoknak az ismerete. A kulturális tradició személyessé tételének szép önéletrajzi ihletettségű példája a Magányos cédrus és ma módunk van elemeire bontani mindazt, amit korábban irracionálisnak, „sugallatosnak" tartottunk, csak mert a művész ilyennek állította be. Jászi Géza rámutatott a festő müncheni romantikus festészeti, kö-

zelebbről orientalista ágával való rokonságára, de ne felejtsük el a tényt, hogy Csontváry maga is Münchenben tanult. Rendkívülisége egy saját maga által is deklarált rendenkívüliséggel párosult. Hét évvel az 1956-os forradalom után, az 1963-as székesfehérvári kiállításán a siker egyik motívuma talán éppen ez lehetett. A protestálás, egy más rend felé vágyakozás a szocializmus rideg szabályai között: ez lehetett vonzerejének titka. Csontváry a romantika kózhelyeivel találkozhatott azonban Münchenben. Fantasztikus hatású dekorativitása intenzív koncentrációra vall. A mimézis alapjai megrendültek, a természettel magát egyenrangú művész teremtő ereje egyszersmind természetellenes is. Ez a romantikában eredő magatartás azután az avantgardra lesz leginkább jellemző. Csontvary fiatalabb korában magát Raffaello szerepébe állítva kísérletezett is a zseni azonnali megragadásával, és ez az attitűd magával kellett hogy hordozza a képhez tapadó verbális és erkölcsi konnotációkat. Raffaello az isteni művész, festőfejedelem J. D. Ingrestől Picassoig kiváltotta az összemérés kísérleteit, vagy az állásfoglalást vele kapcsolatban megrendüléstől az obszcenitásig. Az isteni művész, megistenült művész imágója, a patetikus nagyság gondolatköréhez olyan közeli Csontváry magányos cédrusa nemzeti önarcképpé is vált, azon túl, hogy benne személyesen hiteles önmegmutatásra is tör alkotója. Itt vagyunk Kelet Európa neurotikus tünetektől sem mentes pátoszánál és identitásproblémáinál, hiszen nincs más magyarázat arra, hogy Csontváry a huszadik századi magyar kultúra kimagasló reprezentánsává vált az utóbbi harminc évben. Írásai alapján azonban nemcsak egy Raffaello, hanem egy Attila identitásról is beszélhetünk, ami bizarrsága ellenére is ott volt a századforduló magyar mitológiájában, az ezeréves Magyarországot ünneplő millennium szellemi klímájában. Keleti útjai során bibliakorrekciókat végzett, jelentősen elfordult a kereszténységtől és az ősmagyar hitvilág fragmentumairól beszélve a hun és magyar mondakör, illetve Attila király, a világot hatalma alá hajtó hadvezér alakja késztette azonosulásra. Utolsó művének sajnos csak vázlatban maradt tanúsága szerint önmaga lett volna Attila király figurája. Az indulás Raffaellója és a beérkezés Attilája között írásaiban a világtörténelem legnagyobb zsenijeként szól Attiláról, akit Isten éppen azokkal a szavakkal választ ki, mint amelyekkel Csontváry önnönmagát az 1913-as szövegben. Csak azt mondja: „Te leszel a világ legnagyobb hadvezére, nagyobb a rómaiaknál."A művészet mágiája segítségével átlépte az allegória köreit és direkt realitásként kezelte irodalmi vagy kultúrtörténeti forrásait. De írásaiban az Attila-párhuzam csak az első világháboru kitörése után jelentkezik, megintcsak direkt adalékként a kor kultúrájának meghatározó mivoltához.

„Az eredeti és a poézis hiszem, hogy barátaim leendnek" írta a pályakezdéskor, „Ihlettség és akaraterő a szárnyaim". Festői életművét vizsgálva mindezt valóra is váltotta. Levelezése alapján állíthatjuk, hogy jól ismerte Lombrosot, s mióta d'Anunzio csatahajójáról is tudunk, amit Garda tó feletti kertjében állított ki, talán szerény extravaganciáit is másként „olvassuk". A kor, a századforduló kötelezett ilyen gesztusokra. A „más világ" mímelt külsőségei, amiket abnormalitásnak tartott a kortárs, majd ránk hagyományozta ezt a benyomását, valójában nem tartoznak a művészsorsok különösségei közé. A művész szövegeiben a pálya kezdetekor, majd a pálya vége felé is egy egy történeti alak tűnik fel, mint vele, az alkotóval való összemérés kísértése. Raffaello és Attila, a művész és a hadvezér a kiválasztottság szimbólumai, szellem és fizikai erő mozgásbahozói. A századforduló művésze: ítélethozó, döntnök, látnok. Cédrusfája összehangzik eredeti küldetéséről beszélő naplójával: valójában a világ legnagyobb bibliafestője is szeretett volna lenni, – mint írta. Piero della Francesca Szent Kereszt legendájának assisi freskóciklusa nyomán önmagában folyamatosan érzékenyen tartotta a kereszt átváltozása iránti érdeklődést, ikonográfiai igazolások: a kiszemelt cédrus és Krisztus keresztje vannak gondolatai között. A századforduló művész szerepei, a történeti hősökkel kapcsolatos elragadtatása, a lejegyzett összemérés iránya mind motívumok lehetnek a Magányos Cédrus létrehozásánál. Az egyetlen formai megoldás, ami a festmény alapos elemzésekor tűnhet csak fel a számunkra, és erről a szakirodalom még sohasem szólt: a nagyméretű szög a kép felső harmadában. Jogosak lehetnek a kérdések: mit keres a szög ezen a helyen, ahol a madár sem jár, a magánynak ebben a földöntúli dimenziójában? Ki helyezte azt el oda és miért? Ha jelkép csupán a nagy jelképen belül, akkor minek a jelképe? Nos, Csontváry esztétikai szervezettség és vizuális hatékonyság szempontjából legjelentősebb műve előtt állunk. Töredék másodpercek alatt ez is feldolgozható teljesség a nyugtalanító tudat nélkül, hogy bonyolultsága kibogozhatatlan. De érzékelhető azért az összetettség is persze. Az élet egységéről, az organikus és szervetlen anyagok egymásból következéséből, állat és növény sejtetett azonosságából az emberrel való azonosság sejtetése sem zárható ki. Emberi önarckép mivoltát támasztja alá a szög motívuma. Csontváry mitizálódó magányosságában, mint saját életben és mint egy szerep kellékében történelmi főalakjaival, illetve azok áldozataival is azonosíthatja magát. Az önfeláldozás, másokért megformált élet motívuma a szövegekben markáns főhangzat. Hol van hatékonyabb forma, mint egy magányos cédrusfába vert szög, mely intenzívebben fejezné ki az áldozat, a kiválasztottság, a terhek elviselésének koncepcióját, mint materiális jelentéshordozóival együtt a felsorolás, csúcspontján a szöggel? Onnan viszont már valóban a természet következik, atmoszferikus és botanikai pontossággal, hatékony optikai túlzásokkal. Beszélgettünk azután a nagy Csontváry-fejezetekről. Arról, hogy mennyire teljesértékű ívet rajzolnak meg a művek a természet és idő szemléletétől (Tarpatak) a legkisebb társadalmi egység, a család, ezen belül a személyesen mitológiaközeli anya-gyerek kapcsolattól (Mária kútja...) a szociális valóság konfliktusokban gazdag rétegzettségéig. (Panaszfal...).

Ez az írás valószínűleg elég halványan volt képes felidézi ennek a tanulságos éjszakának az emlékét, mondanivalóját. Akkor csaknem három órán át folyamatosan vehettük számba az itt csak jelzésszerűen megjelenített izgalmasnál izgalmasabb összefüggéseket. Ennek az írásnak a jellege nem tette lehetővé, hogy tovább már bonthatatlanul pedáns filológiával bizonyítson. Számomra ez azonban azt is jelenti, hogy megerősítésre vagy elvetésre, további kutatásokra és hipotézisek ellenőrzésére is felszólítást fogalmazok meg: elsősorban a magam számára. Ha akadna ebben a felsorolásban hasznosítható ötlet, annak igen örülnék. És ahogy azon az éjszakán befejeztük: köszönöm a Csontváry műveknek szentelt figyelmüket.

VÁNDORISKOLA – FELVÉTELI PÁLYÁZAT

Idén tavasszal hatodik alkalommal hirdettünk felvételt a Kós Károly Egyesülés Vándoriskolájába az építészeket képező egyetemen és főiskolákon, valamint a sajtó útján. A korábbi évektől eltérően idén a pályázati feladat egy konkrét munka volt; a nagymarosi ravatalozó bővítése-átalakítása. A pályázati kiírást kb. hatvanan vették ki, és tizennyolcan adtak be pályatervet. Közülük pályamunkájuk, személyes bemutatkozásuk és korábbi munkáik alapján hét jelentkezőt vett fel a mesterekből álló, tizenkét tagú zsüri.

Felvételt nyert tehát: **Czégány Sándor, Eszenyi Ákos, Fülöp István, Gulybán Ede, Jakab Csaba, Kuli László és Zsuffa Zsolt.**

A pályázók a BME Építészmérnöki Karáról, az Ybl Miklós Műszaki Főiskoláról, a pécsi Pollack Mihály Műszaki Főiskoláról és az Iparművészeti Főiskoláról kerültek ki.

A beadott pályaművek nagy része építészetileg színvonalas munka, s legtöbb esetben a grafikai előadásmód is megfelelő – vagy kiemelkedő.

Sajnálatos tény mindemellett, hogy a pályázók teljesen tájékozatlanok voltak a mai, illetve a huszadik századi építészeti irányzatokat illetően; azok sok jelentős képviselőjéről még csak nem is hallottak. Még szomorúbb, hogy nem tudtak semmit a mai magyar építészekről, s századunk jeles hazai építőművészeiről is csak igen keveset. Ez a tény nem a frissen végzett diákokat minősíti, hanem azokat az oktatási intézményeket, amelyek építészek „képzésével" foglalkoznak. Ezek az iskolák még nem ismerték fel, hogy a magas színvonalú hazai építészet létrejöttének feltétele, hogy a hallgatók tisztában legyenek a világban zajló szellemi mozgásokkal, és azok szakmán belüli jelenlétével.

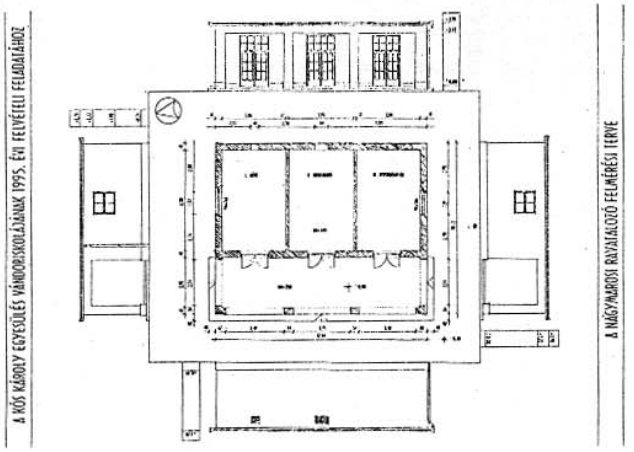

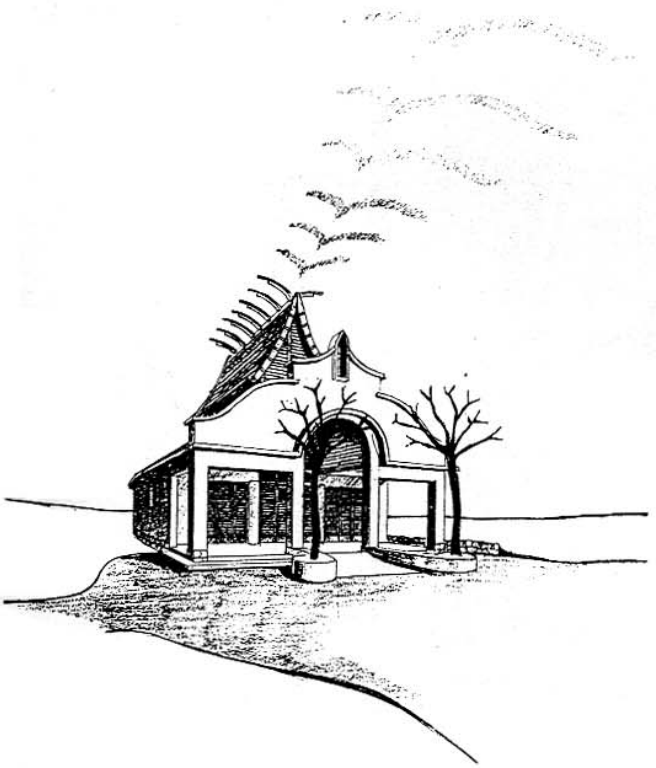

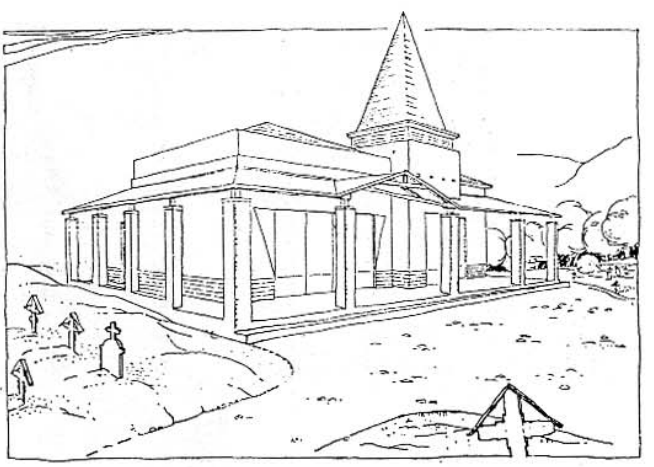

A meglévő állapot felmérési terve és fényképe, valamint a pályázati anyagból Gulybán Ede és Zsuffa Zsolt tervének távlati képe. A következő oldalakon a felvételt nyert építészek terveit mutatjuk be; Eszenyi Ákos tervét technikai okok miatt (fekete papíron fehér rajzot készített) sajnos nem tudtuk reprodukálni.

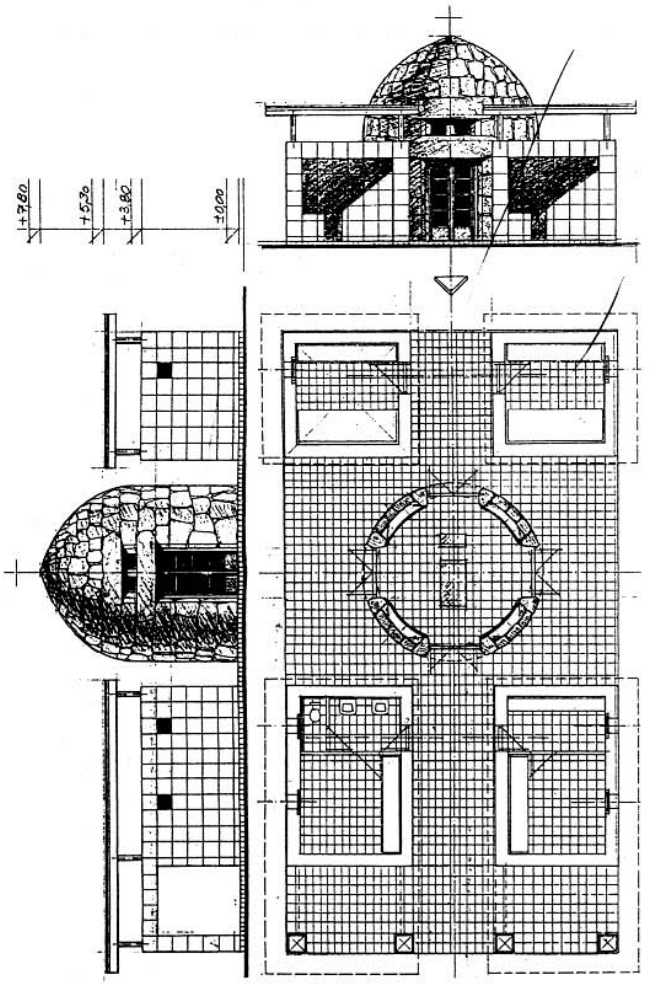

JAKAB CSABA

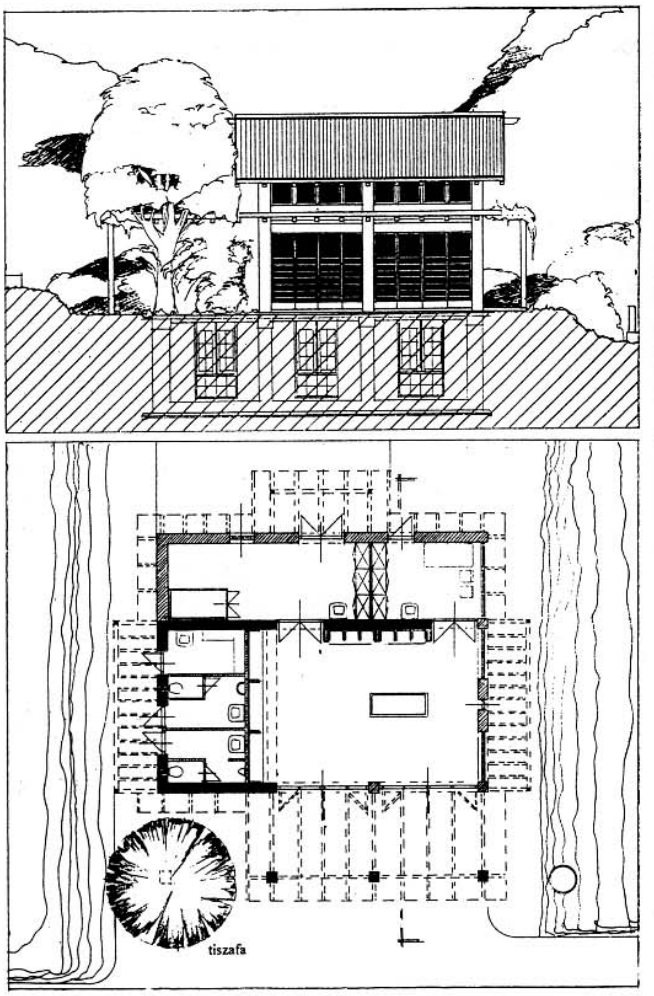

CZÉGÁNY SÁNDOR

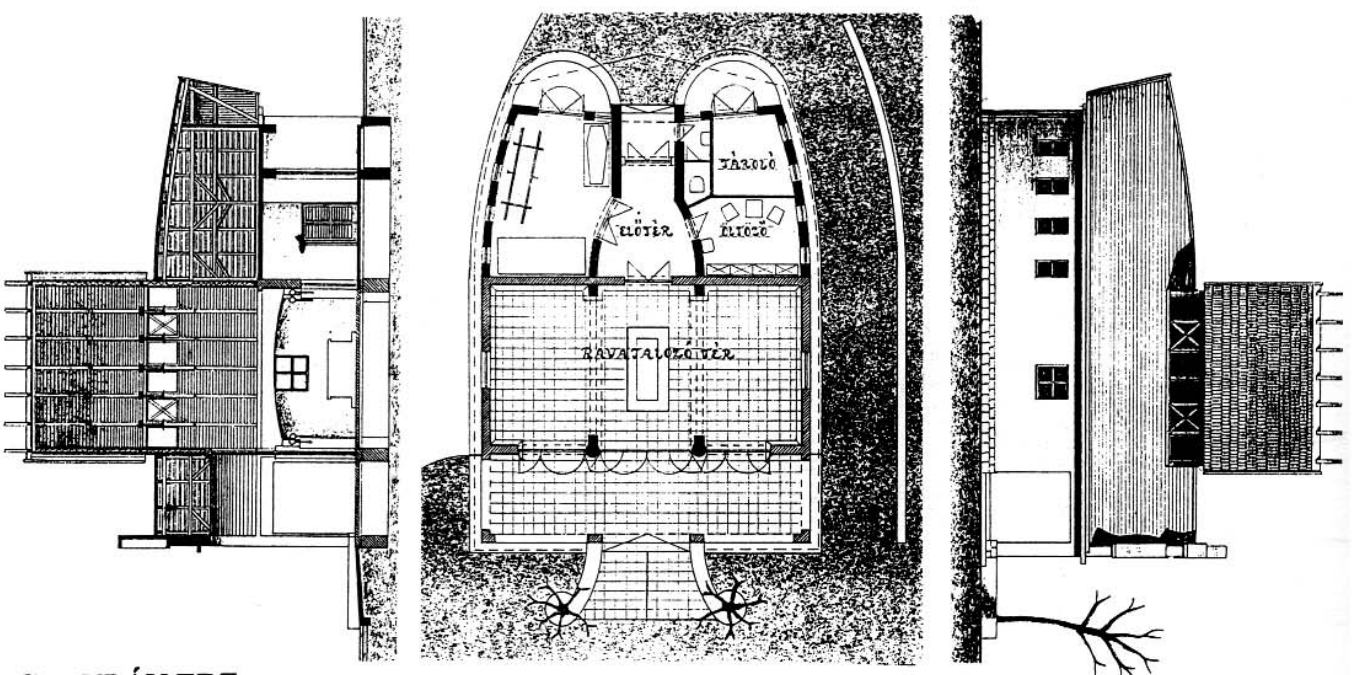

GULYBÁN EDE

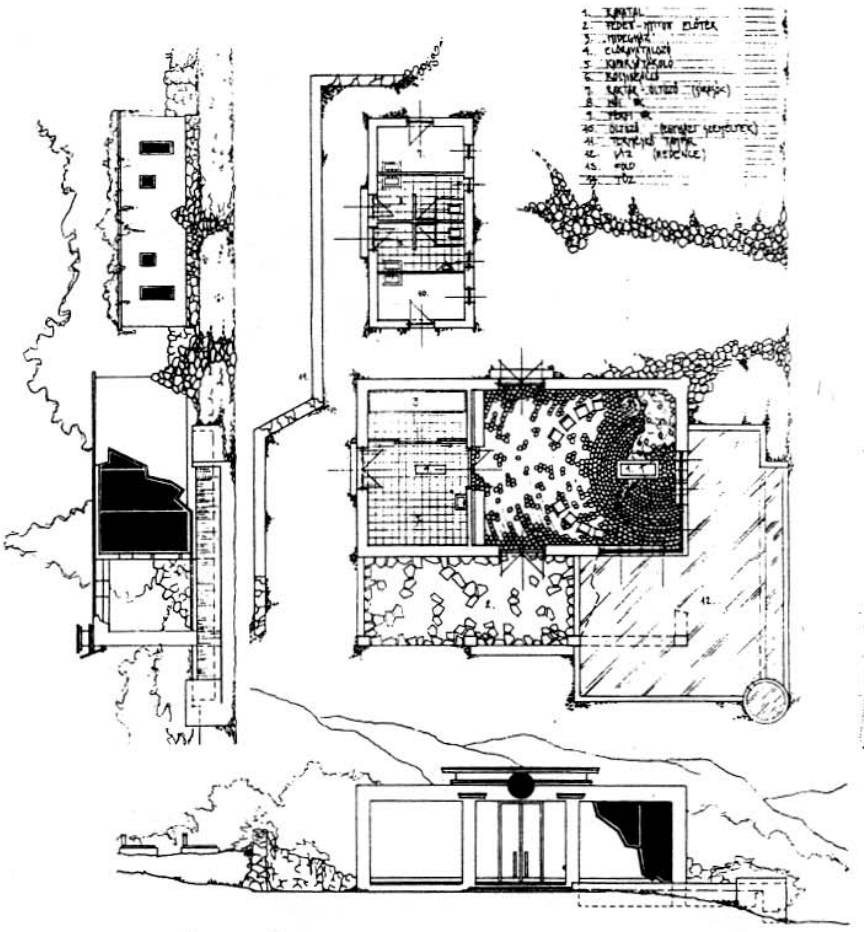

KULI LÁSZLÓ

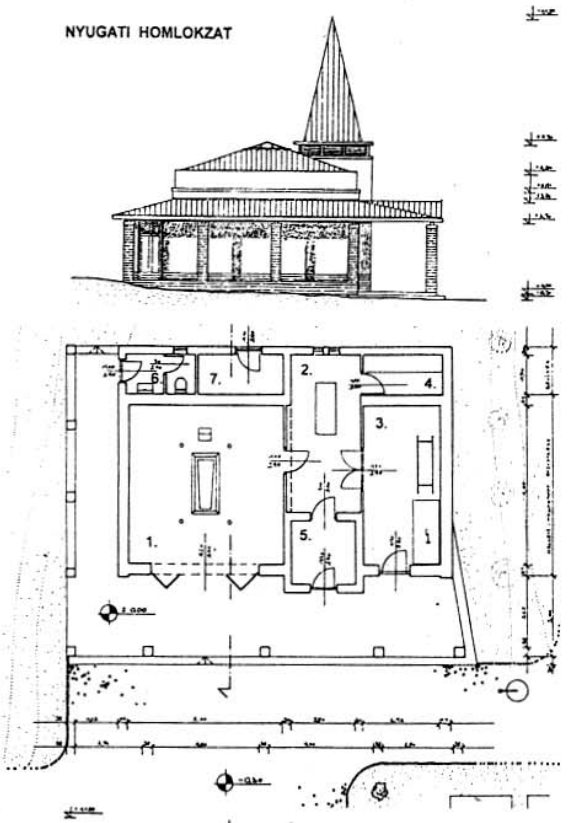

ZSUFFA ZSOLT

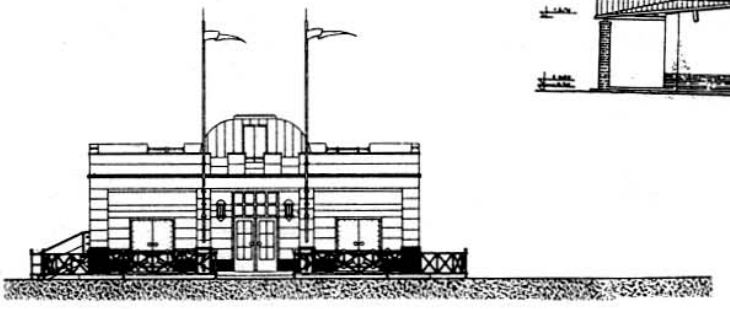

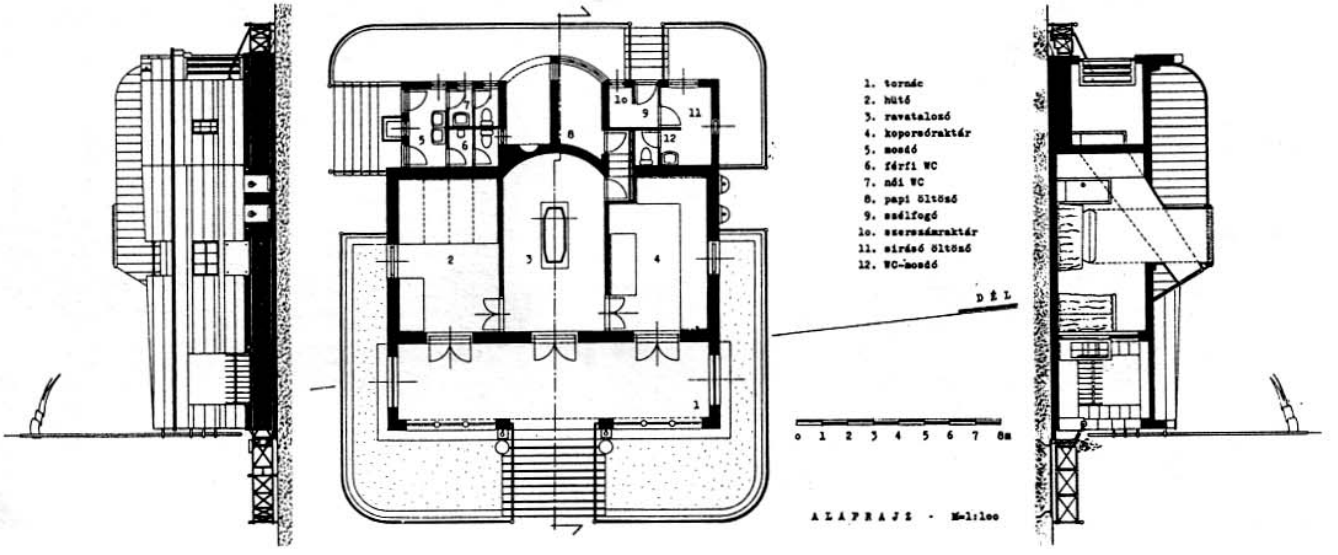

FÜLÖP ISTVÁN

ARCHIMÁD

Nemzetközi építésztábor – Mád, július 3-21.

Már hetek óta zajlott a fax- és levélváltás Brüsszel és Pest között, amikor újra meg újra leültünk, Ekler Dezső, Kövér István, Patyi Gyuri, Kovács Gábor, Czikéli László és Marton Rozália, hosszasan néztük egymást és gondolkodtunk: csináljuk-e vagy sem. A sok munka mellett lesz-e elég időnk a szervezésre; három héten keresztül hogyan tudjuk egymást úgy szolgálatba helyezni, hogy az iroda se ürüljön ki és a táborlakók se maradjanak gazdátlanul.

Az építésztábor színhelyéül a tokajhegyaljai Mád község északi víztározóját szemeltük ki, ahol jó lehetőség mutatkozott a tó környéki táborozásra, az éveken keresztül sikeresen megrendezett Nagykálló-Harangod-i táborok hagyományának folytatására.

Káli Béla a külföldi diákok szervezője, a brüsszeli Victor Horta Építészképző Intézet hallgatója napról napra bővülő névsorokat juttatott el hozzánk a lelkesen érdeklődőkről. Közben levél érkezett Ernesto Concha Sömjéni aláírásával a barcelonai egyetemről: szívesen töltené nyári gyakorlatát Ekler Dezső irodájában. A tábor hírének hallatára Bíró László az Erdélyből Svédországba származott göteborgi építészhallgató, és Kövér Zoltán a BME hallgatója is jelentkeztek.

Házigazdánk Novák István és Mád önkormányzata. Délelőttönként építőmunkával, délután tervezéssel töltenénk az időt. Esténként előadások, hétvégéken kirándulások tarkítanák a programot. A tervezési munkát irányító mesterek Kelet-Magyarország vezető építészei. Ők is feladatokat hoznak s azokat hetente segítenek megoldani. - szólt a sebtében elkészített programfüzet szövege.

Mestereink, Bán Ferenc, Bodonyi Csaba, Deák László, Farkas Gábor, Kőszeghy Attila, Rácz Zoltán, Salamin Ferenc és az előadók Makovecz Imre, László Tamas, Ekler Dezső, – örömmel vállalták a részvételt.

Nem maradt más hátra, mint a tóparton való tartózkodás gyakorlati feltételeinek megteremtése. A tó körüli sátorozás nem jelentett akadályt, az étkeztetést Novák István tótulajdonos tábori konyhája vállalta, a tisztálkodás és WC biztosítására Czikéli László tervet készített, melynek kivitelezése odaérkezésünk előtt kezdődött meg.

Az első napok a sátorverés, ismerkedés és a megérkezés jegyében zajlottak, munka is akadt bőven, hiszen a félkész vizesblokkot minél hamarabb használhatóvá kellett tenni. Tarr Miklós ácsmester közreműködésével és a táborozók kemény munkájával ez pár nap alatt sikerült is.

Az első hét eseményei közé tartozott Ekler Dezső megnyitó előadása; Kubus János mádi polgármester bemutatkozása, László Tamás építész előadása, látogatás a Disznókő RT. mádi pincéjében, az Ekler Dezső tervezte épületek megtekintése, valamint Makovecz Imre előadása a közeli Sárga Borházban.

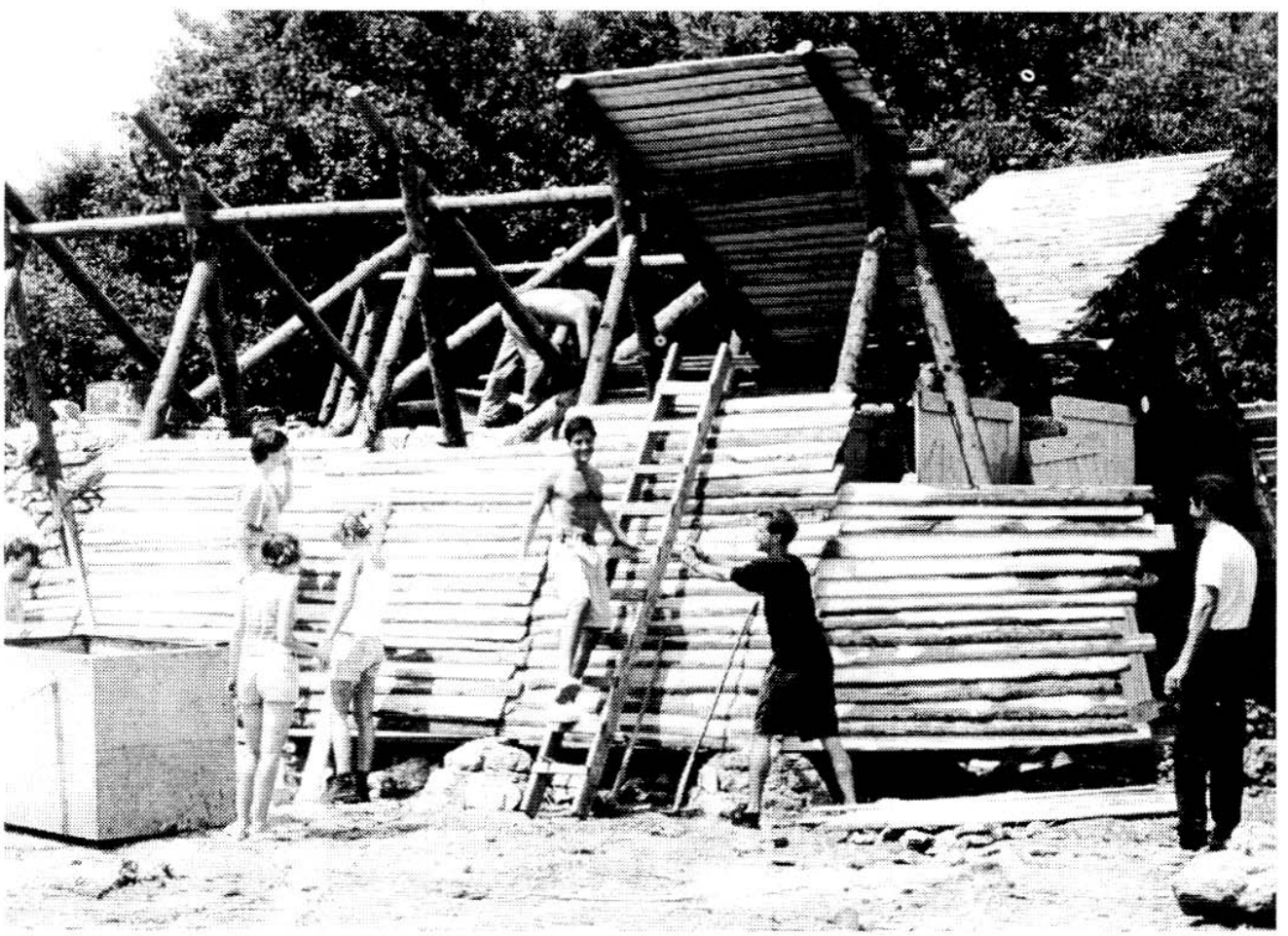

Az első hétvégén buszkirándulásra indultunk. Miskolcon Bodonyi Csaba mutatta meg a Technika Házát és az épülőfélben lévő színházat. Innen Szerencsre, a Salamin Ferenc tervezte Népházhoz és épülő iskolához, majd Makovecz Imre sárospataki művelődési házához és az új gimnáziumhoz vezetett utunk.

A tervezési feladat a mádi tó és környékének későbbi kiépítéséhez kapcsolódott. A Bortó parti strandolás közben születtek az első ötletek, melyek hosszas beszélgetésekhez, vitákhoz, majd rögtönzött pályázat kiírásához vezettek. A néhány napos, komoly munka eredményeként elkészült modelleket és rajzokat közösen értékeltük, majd a kiválasztott két legjobb munka továbbtervezésére került sor. A következő napokban az építőanyagok gyűjtése, az építési helyszínek pontosítása és az építkezések megkezdése mellett örömmel fogadtuk el. Pataky Sándor tarcali polgármester borkóstolóval egybekötött vacsorameghívását.

A második hétvégi kirándulás alkalmából ellátogattunk Bán Ferenc nyíregyházi műtermébe, ahol rögtönzött kiállítás fogadott bennünket. Együtt tekintettük meg a Művelődési Központot és a MTESZ-székházat.

Debrecenben Kőszeghy Attila és Rácz Zoltán tervezte lakóházakat néztünk meg. Nagykállóban Ekler Dezső mutatta be a Téka-tábor épületeit.

A harmadik hét lázas munkával telt. Novák András mádi jegyző kitartó segítségével hajnaltól késő estig folyt az építkezés. Még az utolsó napon is, a Miskolci Városi TV és a Duna Televízió érkezésekor is dolgoztak a diákok. Így a záróestén, a vizesblokk deszkáin rendezett rajzkiállítás értékelése után felavathattuk a megépült kör alakú, úszó stéget és a horgászbeállót.

Az éjszakába nyúló búcsúmulatságot a Téka együttes koncertje és az egyik résztvevő diáklány, Isabelle operaszólói tették feledhetetlenné. A vízen lebegő körplató közepén tűz lobogott, mellette a hosszú báliruhába öltözött előadónő dalolta bele az éjszakába Mozart és Puccini áriáit.

Czikéli László

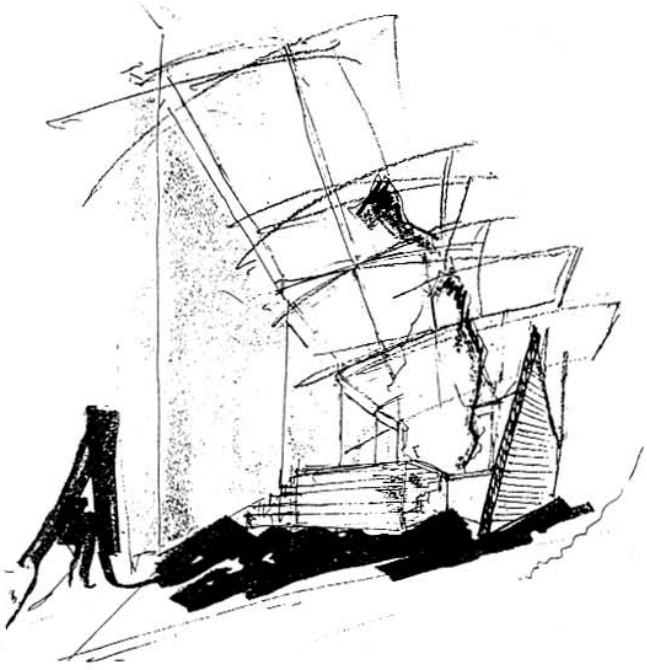

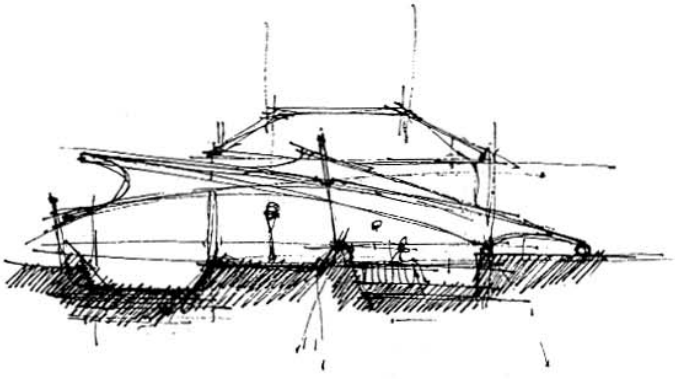

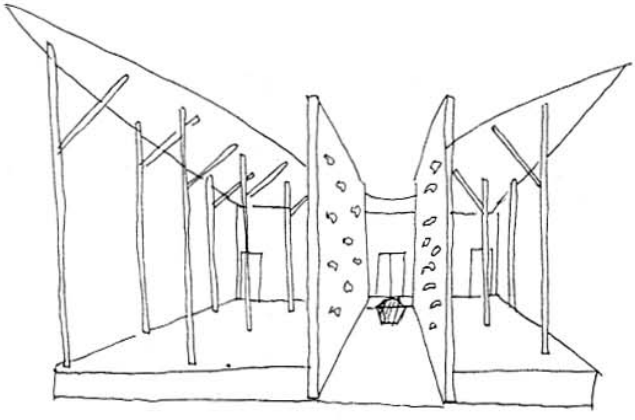

A tábor egyik csoportját Salamin Ferenc irányította. A csoport tagjai azt a feladatot kapták, hogy gondolkodjanak el a halál, elmúlás, temetés eseménykörén, és a régió hagyományos építészetének, a természeti környezetnek és a hely szellemének figyelembe vételével készítsenek vázlatterveket négy település – ahol erre reális igény van – ravatalozójának átalakítására, bővítésére. Egy-egy vázlatot mutatunk be a Bekecs, Tolcsva, Erdőhorváti és Rátka ravatalozójához készített tervekből. Az előző oldalon az épülő tábori WC-zuhanyozó, fent a tábor résztvevőinek csoportképe látható.

ARTHUR KOESTLER

1905. szeptember 5. – 1983 március 3.

ALVAJÁRÓK

Én például ettől a könyvtől lettem tudós – vagy az, ami... – valami ilyesmit mondott Dr. Csányi Vilmos – a rekonstruáltnál sokkal puritánabb, és főleg szerényebb fordulattal élve, (és az *intonáció!...*) – amikor a sok lakás egybenyitásával összeábdált kis bécsi (angol) könyvesboltban – azóta megszűnt – böngésztünk, és Koestler felől próbáltam tájékozódni a látszólagos, és azt hiszem éppoly tényleges összevisszaságban. *A szlípvolkersz* – mondta; hogy olvastam-e, mert az a legjobb az összes könyve közül. A szlípvolkersz. Én hiszek Dr. Csányi Vilmosnak. Meg is akartam venni a könyvet, addigra azonban már *be lett vásárolva*, és a *silingek...* – azokból már nem futotta. Egy aszimovot vettem, meg egy másik kösztlert, valami ikszedik *Alapítvány*-felvonást, meg a *Föld söpredékét* – sárga borítója van.

Itthonról rendeltem meg a *The Sleepwalkers*-t, és néhány hónap múlva meg is kaptam – *Az Ön számára megrendelt (szám) könyv üzletünkbe érkezett, kérjük, hogy nyolc munkanapon belül befáradni és átvenni szíveskedjék, tisztelettel.* – Elolvastam, aztán megint. Jó hatszázegynehány oldal, és ajánlatos rá odafigyelni is.

Hogy mi lettem tőle, *én nem tudom.* Kristóf Attila se. Mindenesetre életem legfontosabb olvasmánya volt, beleértve a *Rémusz bácsi meséit*, és *A szocializmus politikai gazdaságtaná*-t is. Aztán egy öngyilkos és gentry fejesugrással nekiálltam és lefordítottam az opuszt. (Köszönetet kell mondanom sokaknak, de legkivált Dr. Csányi Vilmosnak, Dr. Bolberitz Pálnak, Dr. Pók Lajosnak, Nagyné Dr. Szegvári Katalinnak, az Országos Széchenyi Könyvtárnak és egy Nárcisz keresztnevű pszichiáternek, akik segítsége nélkül, stb.) Most ott tart a dolog, hogy két budapesti kiadó, a ..... és a ..... gyötrődik és – a szó legpozitívebb jelentésárnyalatában – *tököl* a dolog fölött; manapság nem könnyű az ilyesmi. Azért egyszer majd csak sikerül.

Arthur Koestler ebben az évben lenne kilencven esztendős. Közhelyeket sorolni életéről nem érdemes. Tudjuk, hogy háromszor ítélte halálra három különböző diktatúra, hogy ő volt az Északi Sarkra indított zeppelines expedíció egyetlen magyar résztvevője, s egyben egyetlen hazánkfia, aki *majdnem* elérte a Sarkot – mily szeretetreméltó ez a *majdnem* is; hogy ő írta a legendás *Sötétség délben*-t, hogy ismerőse, barátja volt Orwelltől Bertrand Russell-ig, József Attilától a *jobbik* Mikes Györgyig mindenki, aki csak *számít*, és hogy – persze – sokat írt; regényt, publicisztikát, esszét, detektívtörténetet, és olyan könyveket, mint az először 1959-ban megjelent *The Sleepwalkers – A History of Man's Changing Vision of the Universe.*

E könyv elegáns és lenyűgöző epilógusának magyar fordítását adom közre itt (vállalva az ismeretlenbe mutató hivatkozásokat, s a jegyzeteitől megfosztott *béta-verzió* árva- és fattyú-utalásainak helyenként talán száraz és üres csengését), tisztelettel emlékezve a kilencven évvel ezelőtt, Budapesten született Arthur Koestlerre.

Makovecz Benjamin

EPILÓGUS

1. A szellemi evolúció buktatói

Az emberiség politikai és társadalmi fejlődését a haladás és a katasztrófák között csapongó vad cikcakkvonalként szoktuk elképzelni, míg a tudomány történetét egyenletesen és szüntelenül emelkedő vonallal reprezentálható, nyugodt folyamatnak tekintjük, amelyben a múlt örökségét minden korszak új és új adatokkal, eredményekkel gazdagítja, téglánként emelve mind magasabbra és magasabbra a Tudomány szent templomát. Máskor a szerves növekedés fogalmait használjuk a folyamatra, melynek során a civilizáció a mítoszokkal átszőtt, mágiától parázsló gyermekkorból a serdülés különböző stádiumain át az érett és józan felnőttkorba jut.

Láttuk azonban, hogy ez a folyamat sem nem egyenletesen emelkedő, sem pedig nem *szerves*. A természetfilozófia fejlődésének ugrásai és szökellései lidércfénykergetéssel, zsákutcákba tévedésekkel, hátrálásokkal, vakággal és feledéssel váltakoztak. A nagy felfedezések, amelyek útját meghatározták, nemegyszer voltak egészen másféle nyulak hajszolásának véletlen hozadékai, máskor pedig a felfedezés, előrelépés vagy haladás csupán az utat eltorlaszoló törmelék eltakarításából, vagy az ismert tények más mintázat szerint való újrarendezéséből állt. Két évezreden át kattogott az epiciklusok őrült óraszerkezete, s Európa a tizenötödik században kevesebbet tudott a geometriáról, mint Arkhimedész idejében.

Ha a fejlődés szerves lett volna vagy folyamatos, mindent, amit ma például a számelméletről vagy az analitikus geometriáról tudunk, az Euklidészt követő néhány nemzedéken belül fedeztek volna fel. Ez a fajta fejlődés ugyanis nem áll összefüggésben a technológiai haladással vagy a természet leigázásával; a matematika teljes korpusza potenciálisan jelen van az emberi koponya belsejében rejtőző számítógép tízmilliárd neuronjának hálózatában. Az agyvelő a feltételezések szerint anatómiai értelemben az elmúlt százezer év alatt nem változott. A tudás szabálytalan ugrásokban végbemenő és alapvetően irracionális fejlődése valószínűleg azzal a ténnyel függ össze, hogy az evolúció egy olyan szervvel ruházta fel a Homo sapienst, amelyet az képtelen volt megfelelően és helyesen hasznosítani. A neurológusok becslése szerint agyunk kapacitásának még ma is csupán háromnégy százalékát használjuk ki. A felfedezések története ebből a nézőpontból nem más, mint néhány találomra tett expedíció az emberi agyvelő feltérképezetlen Arábiáiba.

Valóban furcsa paradoxon. Minden faj szervei és érzékszervei (feltételezéseink szerint mutáció és szelekció útján) a szükségletekhez és igényekhez alkalmazkodva alakulnak, s többé-kevésbé ezek a szükségletek határozzák meg az anatómiai változásokat. A Természet úgy áll *vevői* rendelkezésére, hogy a fák tetején való legelészéshez hosszabb nyakat, a száraz sztyeppeken való élethez keményebb patákat és fogakat biztosít; a madarak, s a fán lakó állatok szaglókérgének elcsökevényesedése árán pedig mind nagyobb mértékben fejleszti ki látóközpontjukat, amint fokozatosan felemelik fejüket a talaj közeléből. Teljességgel példátlan azonban az az eset, hogy a természet egy fajt olyan szervvel ajándékoz meg, amelynek lehetőségei messze meghaladják a faj szükségleteit, és évezredeket vesz igénybe, míg megtanulja megfelelő használatát, ha valaha is sikerül egyáltalán. Az evolúcióról úgy tartjuk, hogy az alkalmazkodás mindenkori követelményeit elégíti ki, ám ebben az esetben olyan igényeknek ment elébe, amelyek csak geológiai korszakokkal később voltak megjelenendők. Minden faj szokásai és tanulási képességei a szervezetük és idegrendszerük felépítése által megszabott keskeny határokon belül mozognak; a *Homo sapiens*-éi azonban szinte korlátlanoknak tűnnek, s éppen azért, mert a koponyájában rejtőző evolúciós újdonság kapacitása oly elképzel-

hetetlen mértékben meghaladja a természeti környezet által megkívánt vagy indokolt mértékeket.

Minthogy az evolúciós genetika képtelen megmagyarázni, hogyan válhat egy biológiailag többé-kevésbé változatlan faj barlanglakóból űrutazóvá, csakis arra a következtetésre juthatunk, hogy a *szellemi fejlődés* kifejezés nem több, mint metafora, s ez a metafora egy olyan folyamatra vonatkozik, amelynek egyes tényezőit és történéseit jelenleg még nem vagyunk képesek áttekinteni. Csupán annyit tudunk, hogy a szellemi fejlődés sem egyenes vonalú, kumulatív folyamatként, sem pedig szerves növekedésként nem értelmezhető, s hogy leghelyesebb a biológiai evolúció fényében szemlélnünk, melynek amúgy is része, folytatása.

Valóban célszerűbbnek látszik a gondolkodás történetének tárgyalásakor (még ha csupán analógiákként is) a biológiából kölcsönzött fogalmakat használni, mintsem az aritmetika fejlődésének szókincsével próbálkozni. A *szellemi fejlődéssel* kapcsolatban lineáris asszociációink vannak, – egy folyamatosan felfelé tartó vonal, vagy egyenletesen emelkedő vízszint – az evolúciót pedig pazarló, tétova és matató folyamatnak képzeljük, melyet hirtelen, ismeretlen okból bekövetkező mutációk, a lassan őrlő kiválogatódás és a túlspecializáció vagy a merev alkalmazkodóképtelenség zsákutcái jellemeznek. A *haladás* a szó lényegi jelentése szerint soha nem mehet rossz irányba; az evolúció pedig – amint az eszmék és gondolatok, s az *egzakt tudomány* evolúciója is – szüntelenül megteszi. Az új elgondolások éppoly váratlanul bukkannak fel, mint a mutációk, s túlnyomó többségük csak hóbortos ötlet; a fennmaradásra esélytelen biológiai korcsok vagy törzszülöttek megfelelői. A fennmaradásért szakadatlan, ádáz harc folyik a gondolatok birodalmában is. A *természetes kiválogatódás*-nak megvan a párhuzama a mentális evolúció világában; a megszülető gondolatok sokaságából csakis azok maradnak életben, amelyek a kor szellemi *miliőjéhez* megfelelően alkalmazkodnak. Egy új elgondolás attól függően marad fenn vagy pusztul el, hogy képes-e környezetével megfelelő viszonyt kialakítani, s az általa hozott eredmények jelzik szaporodását illetve *elszaporodását*. Amikor egy eszmét *gyümölcsözőnek* vagy *terméketlennek* nevezünk, ösztönösen is az élettan területéről kölcsönzött metaforákat alkalmazunk. Ezek a kritériumok döntötték el a ptolemaioszi, tychói és kopernikuszi modell, vagy a gravitáció newtoni és descartesi elképzelése közötti küzdelmeket is. Az eszmék történetében még olyan mutációkkal is találkozhatunk, amelyek létrejötte annak idején semmiféle észlelhető szükséget nem elégített ki, inkább játékos hóbortoknak tűnhettek – ilyen volt például Apollóniosz kúpszeletekkel kapcsolatos munkája vagy a nem-euklideszi geometria – ezek csak jóval később bizonyultak hasznosaknak és fontosaknak. Ugyanígy: ahogy vannak szervek, amelyek elvesztették eredeti funkciójukat és mára már nem többek evolúciós emlékeknél, a modern tudomány szervezetében is bőségesen akadnak féregnyúlványok és elcsökevényesedett majomfarkak.

A biológiai evolúció során vannak átmeneti korszakok és válságperiódusok, amikor a fejlődés igen gyorsan, szinte robbanásszerűen ágazik szét minden irányban, nemegyszer drámaian megváltoztatva a folyamat uralkodó vonulatainak irányát. Ugyanez a jelenség figyelhető meg a gondolkodás történetének kritikus periódusaiban, mint például a Krisztus előtti hatodik, vagy a Krisztus utáni tizenhetedik században. Az *adaptív radiáció* ezen szakaszai után, amikor a fajok képlékenyek és alakíthatók, az újonnan kijelölt irányok mentén történő stabilizáció és specializáció periódusa következik, s a folyamat gyakran torkollik az elmerevedett túlspecializáció zsákutcáiba. Amikor visszatekintünk az arisztoteliánus skolaszticizmus groteszk lehanyatlására, vagy a ptolemaioszi asztronómia szemellenzős céltudatosságára, eszünkbe juthatnak a „maradi" erszényesek, mint például a mászni tudó állatból fánlakóvá vált koala. Ennek az állatkának a kezei és lábai egyfajta kapcsokká módosultak; karmaik nem a gyümölcsök megragadására, tárgyak felkutatására alkalmasak; csupán arra, hogy görbe horgokként kapaszkodjanak az életet, a biztonságot jelentő fakéregbe.

Hogy még egy utolsó analógiával éljek: az evolúcióban találunk példákat „szerencsétlen" kapcsolatokra is, amelyek bizonyos ideológiai *mésalliance*-okra emlékeztetnek. Egyes gerinctelenek – például a homár – központi idegdúca az emésztőcsatorna *alatt* fut, míg kezdetleges agyuk nagy része *fölötte* helyezkedik el. A homár által lenyelt falatnak tehát a gyomor felé menet át kell haladnia az állat „agyán". Ha az agy növekedni kezdene – s növekednie kellene, ha az állat fejlődni akarna a bölcsességben – nyelőcsöve elzáródna, s a homár éhen veszne. Hasonló a helyzet a pókoknál és a skorpióknál: agyuk oly mértékben összepréseli nyelőcsövüket, hogy csak a legkisebb falatok tudnak lecsúszni rajta – ezért ezek az állatok vérrel vagy nedvekkel táplálkoznak. *Mutatis mutandis*; valami hasonló történt, amikor a neoplatonizmus megakadályozta, hogy az ember gondolatai az empirizmus szilárd és darabos táplálékához jussanak, s a Sötét Korszakban mindvégig csupán a túlvilági lét folyékony táplálékára szorította. És ugyanígy: a tizenkilencedik századi mechanisztikus materializmus szorítása vajon nem eredményezett-e hasonló, ezúttal szellemi éhínséget? Az első esetben a vallás keveredett rangon aluli házasságba a természetet elutasító ideológiával; a másodikban a tudományt kompromittálta egy sivár és száraz filozófia. Megint más: a kopernikuszi rendszert is az egyenletes mozgás dogmája tette egyfajta *páncélos* ideológiává. A hasonlatok talán légbőlkapottnak tűnnek, ám mind azt kívánják érzékeltetni, hogy önpusztító természetű hibás kapcsolódások előfordulnak mind a biológiai, mind pedig a szellemi evolúció területén.

2. Szétválások és újraegyesülések

Az evolúció folyamata a szerkezet differenciálódásaként és a funkciók integrációjaként jellemezhető. Minél differenciáltabbak és specializáltabbak a részek, annál kifinomultabb koordinációt igényel az egész egyensúlyban tartása. A funkcionális egész értékének végső kritériuma belső integráltságának vagy harmóniájának mértéke, akár biológiai fajról, akár egy civilizációról, akár egyetlen egyedről legyen is szó. Az egész nem részeinek összegeként, hanem a részei közti összefüggések mintázataként definiálható; egy civilizáció nem a tudomány, a technológia, a művészetek és a szociális szerveződés halmazata, hanem mindezek teljes egysége és harmonikus együttlétezése, összjátéka. Egy orvos a közelmúltban kijelentette: *a szervezet a maga teljességében éppoly nélkülözhetetlen önmaga egyes részeinek megismeréséhez, mint a részek megértése az egész működésének áttekintéséhez*. Ez ugyanúgy igaz akkor, amikor a mellékveséről van szó, mint amikor a kultúra valamely részéről, eleméről – a bizánci művészetről, a középkori kozmológiáról vagy a haszonelvű etikáról – beszélünk.

Megfordítva pedig: egy organizmus, egy társadalom vagy egy kultúra beteg állapota a részek integrációjának meggyengülésében, és e részek független, önálló egységekként való működésében, vagy arra való törekvésükben, s az egész érdeke iránti közömbösségükben, vagy saját működésük törvényeinek ráerőszakolására irányuló szándékukban nyilvánul meg. Ilyen instabil állapotok következhetnek be, amikor az egész növekedése túllép bizonyos kritikus értékeket, s emiatt meggyengülnek a részek működését koordináló mechanizmusok, vagy az organizmus elöregedése, stb. esetén, de akkor is, ha valamelyik rész mértéken felüli ingereket kap, vagy valaminek folytán kizáródik a koordinációt biztosító kommunikációból. A központi irányító-

rendszerből kiszakadt szerv a hiperaktivitás vagy a degeneráció útjára lép. A szellem világában hasonló eredményre vezet a gondolatok vagy érzelmek bizonyos értelemben való elkülönülése, „lehasadása". A *skizofrénia* kifejezés éppen ebből a hasadás-hasonlatból származik, és ugyanebbe az irányba mutatnak az elnyomott és autonóm komplexusok is. A mániás neurózisok esetében rögeszmék vagy kényszercselekvések formájában szemlélhetjük a személyiségnek a teljes egészről lehasadt, önállósult részeit.

A társadalomban vagy a kultúrában a részek integráltságának mértéke, s a törekvések irányultsága egyaránt meghatározó. Itt azonban sokkal nehezebb felismerni az integráció sérülésének tüneteit, s a dolog mindig hordoz bizonytalanságokat, mert a normális működés pontos modelljével nem rendelkezünk. Mindazonáltal hiszem, hogy az e könyvben körvonalazott történet felismerhetően a tudathasadás és a későbbi elszigetelt, változatos irányokba – (égi geometria, földi fizika, platonizmus és skolasztikus teológia) – indázó; merev ortodoxiába, egyoldalú specializációba és kollektív megszállottságokba torkolló fejlődések története, melyek kölcsönös összeférhetetlensége a kettévált gondolkodás, az *egyensúlyi állapotú skizofrénia* tüneteire emlékeztet. A könyv ugyanakkor a váratlan megbékélések, s a reménytelennek látszó összevisszaságból kimelkedő új szintézisek története is. Vajon találunk-e biztató jeleket azokban a körülményekben, melyek közt ezek a látszólag spontán gyógyulások bekövetkeztek?

3. A felfedezés mintázatai

Először is: új szintézis soha nem keletkezik csupán abból, hogy összevonjuk a biológiai vagy szellemi evolúció különböző, teljesen kifejlődött hajtásait. Minden új állomás, a korábban elkülönült dolgok minden egyesülése darabokra töri a gondolkodás vagy viselkedés merev, megcsontosodott mintázatait. Kopernikusz nem tette meg ezt; ő megkísérelte összeházasítani a heliocentrikus tradíciót az arisztotelészi doktrínával – és kudarcot vallott. Newton sikerrel járt, mert Kepler és Galilei korábban már szétzúzta az ortodox asztronómiát és fizikát, s ő új egésszé illesztette össze a romhalmazt, a törmelékdarabokat. Hasonlóképpen történt, hogy a kémia és a fizika is csak akkor találkozhattak és forrhattak eggyé, amikor a fizikának végre sikerült lemondania az atom oszthatatlanságának és áthatolhatatlanságának dogmájáról, s ezzel lerombolnia saját klasszikus anyagfelfogását; a kémia pedig szakított a végső és változhatatlan elemek doktrínájával. Az új evolúciós nekilódulások a fejlődés korábbi szakaszának túlspecializált, megmerevedett struktúráit lerombolva válnak lehetségessé.

A gondolat történetének nagyobb irányváltásaiért felelős géniuszok rendelkeztek bizonyos közös tulajdonságokkal: nemegyszer a képrombolásig menően is szkeptikusok és tiszteletlenek voltak a hagyományos elképzeléseket, axiómákat, dogmákat és minden mást illetően, ami korábban magától értetődőnek ítéltetett, másfelől pedig nyitottak, és szinte a hiszékenységig, a naivitásig fogékonyak minden új, ösztönös kutatószenvedélyüknek bármi támaszt, fogódzót vagy nyersanyagot ígérő elképzelés irányában. Ebből a keverékből származott az a rendkívül fontos képességük, hogy merőben új megvilágításban és összefüggésben lássák az ismert dolgokat, helyzeteket, problémákat vagy adathalmazokat; hogy az ágat ne a fa részeként, hanem mint lehetséges fegyvert vagy szerszámot szemléljék, s az alma lepottyanásából ne beérett állapotára, hanem a Hold mozgásaira következtessenek. A felfedező megpillantja az összefüggő mintázatot ott, ahol soha előtte még senki nem fedezte fel, ahogy a költő látja meg a teve képét a sodródó felhő tűnő fodraiban.

Ez a tett: kiragadni egy dolgot vagy eszmét megszokott összefüggéseiből, s új viszonylatokba helyezni azt; – amint igyekeztem megmutatni – lényegi része a teremtő folyamatnak. Ez a tett egyszerre rombol és teremt; feltételezi és megköveteli a szellem megszokásainak elvetését, s a descartesi kételkedés lángjával olvasztja szét a bevett elméletek fagyott szerkezetét, hogy helyet teremtsen a nagy, új egyesülésnek. Talán ez ad magyarázatot a kételkedésre és hiszékenységre, melyek a teremtő géniuszban oly különös módon keverednek. Minden teremtő aktus – a tudományban, vallásban vagy művészetben – feltételez egy hátralépést, leereszkedést egy alacsonyabb szintre, a felfogásnak megszokott hiedelmek szürkehályogától felszabadult, új ártatlanságát. Egyfajta *reculer pour mieux sauter** ez, az új szintézist megelőző széthullás; hasonló a lélek sötét éjszakájához, melyen a misztikusnak át kell haladnia.

A nagy felfedezések megszületésének és elfogadtatásának további feltétele az, amit a helyzet érettségének, *alkalmasságának* is nevezhetnénk. Ez igen nehezen körülírható vagy tettenérhető minőség, hiszen egy tudománynak a nagy fordulatra való érettségét az adott tudomány helyzete és állapota mellett a kor általános szellemi klímája határozza meg. A makedón hódítások utáni Görögország filozófiai levegője volt az, amelyben szárba szökkenhetett Arisztarkhosz heliocentrikus világrendszerének csírázó gondolata, s az asztronómia boldogan fogadta el a képtelen epiciklusok hekatombáját, hisz a középkori szellem számára éppen ez volt a legmegfelelőbb elképzelés.

Ráadásul pedig: a modell *működött*. A valóságtól elszakadt, megcsontosodott elképzelés a szükséges pontossággal volt képes előrejelezni a fogyatkozásokat és együttállásokat, és meg tudta szerkeszteni a táblázatokat, amelyek nagyjában-egészében megfeleltek az elvárásoknak. Másfelől pedig: a tizenhetedik század Newton megérkezésére való alkalmassága – amint a huszadik század Einstein vagy Freud megjelenésére való *megérettsége* is – az átmenetiség állapotából, s a válság általános tudatából is következett, mely tudat áthatotta az emberi tevékenységek minden rétegét; a társadalom szerkezetét, a vallásos hitet, a művészetet, a tudományokat és a divatot.

Azt a tényt, hogy a tudomány vagy művészet valamely ágazata megérett a változásra, valamiféle frusztráció, sajátos *rossz közérzet* jelzi, melynek kiváltó oka még csak nem is feltétlenül az adott terület akut válsága, – amit a szokásos, hagyományos módokon amúgy is egészen jól lehetne orvosolni – hanem az az érzés, hogy minden valahogyan félresiklott, hogy elsodródott a főiránytól; hogy a régi jelentések kiüresedtek, eltávolodtak az élő valóságtól és elkülönültek a nagy egész összefüggéseitől. Ez az a pont, ahol a specialista *hübrisze* átadja helyét a filozofikus önvizsgálatnak; fájdalmasan újra- és átértékeli alapigazságait, s a mindaddig magától értetődőnek tekintett fogalmak jelentését – ez az a pont, ahol a dogma jege megtörik és szétolvad. És ez az a pillanat, amelyik lehetőséget kínál a géniusznak, hogy fejest ugorjon a szabaddá vált vízfelületbe.

4. A tudós és a misztikus

A szétválások, lehasadások és újraegyesülések történetének legzavaróbb vonatkozása – amire unos-untalan, mindvégig utaltam is – a misztikus és a tudós viszonyával kapcsolatos.

Hosszú utazásunk kezdetén Plutarkhosz Pythagorasz-kommentárját idéztem: *az örökkévalóról való elmélkedés a filozófia végállomása, a vallás betetőzése pedig a misztériumokban való elmerülés.* Pythagorasz és ugyanígy Kepler számára e kétféle elmélyülés egymás ikertestvére volt; számukra a filozófiát és a vallást ugyanaz a vágyódás motiválta: megpillantani az örökkévalóságot az idő ablakának túloldalán. A misztikus és a tudós

Hátrálás, hogy nagyobbat lehessen ugrani – ford.

együttesen feleltek meg a kényszerítő kettős sürgetésnek: csillapították a legbelső, kozmikus szorongásokat és segítettek felülemelkedni az én határain; kielégítették a szabadságra és egyben biztonságra való vágyakozást. Megnyugvást hoztak azáltal, hogy magyarázatokat szolgáltattak; a fenyegető és felfoghatatlan dolgokat a tapasztalat számára megszokottakká, otthonosakká redukálták – a vihar és a villám emberhez hasonló istenek szenvedélykitöréseivé változott, a fogyatkozások pedig holdevő disznók falánkságává; megerősítették, hogy *van* józan ész és harmónia, rejtett törvény és rend a látszólag rendszertelen és kaotikusan kavargó világban, még egy gyermek halálában vagy egy vulkán kitörésében is. Megfelelően kielégítették az ember alapvető szükségleteit és kimondták belső sejtelmeit, hogy a Világegyetem jelentéssel bíró, észszerű és rendezett, s irányításában jelen van valamiféle értelem, még ha nem is mindig érthetők a törvényei.

A tudatos elmét megnyugtatta az Univerzum jelentéssel és értékkel való felruházása, a vallás pedig sokkal közvetlenebb módon fejtette ki hatását az én legmélyebb, tudattalan rétegeire azáltal, hogy misztikus „gyorskapcsolásokkal" segítették önnön térbeli és időbeli határainak túllépését. A megközelítésnek ugyanez a dualizmusa – a racionális és az intuitív szemlélet – jellemzi – mint láttuk – a tudományos kutatásokat. Természetellenes és téves gondolat a vallásos szükségletet csupán a megérzésekkel és az érzelmekkel, a tudományt pedig logikával és a józan ésszel azonosítani. A próféták és a felfedezők, a festők és a költők mind osztoztak azon a furcsa, kétéltű adottságon, amelylyel szellemük éppúgy megélt az éles határokkal körülírt szárazföldön, mint a végtelen, áradó óceánban. A kozmikus kíváncsiság fajunk történetében és az egyén életében is ugyanabból a forrásból táplálkozik. Az első csillagászok a papok voltak; a gyógyító emberek orvosok és próféták; a vadászatot, halászatot, vetést és aratást áthatották a szertartások és a mágia. Elkülönültek a különböző tevékenységek, szétváltak a módszerek, jelképek és technikák, de egységes maradt az ok és a cél.

Az első repedés – amennyire történelmi ismereteink terjednek – az olimposzi vallás és az ióniai bölcselet között következett be. Az ióniaiak udvarias ateizmusa jól mutatja, hogy az elcsökevényesedett államvallás kozmikus tartalmainak elvesztésével csupán kifinomult, specializált rítussá válik. A pythagoreus szintézis akkor vált lehetségessé, amikor a merev teológiai szerkezetet fellazította az ébredő orfizmusból kiindázó misztikus feléledés. Hasonló helyzet adódott a tizenhatodik században; ekkor a vallás válsága rázta fel a középkori teológiát, s tette lehetővé Keplernek hogy *ad maiorem Dei gloriam* felépítse új világmodelljét – a misztikus inspiráció és a tapasztalati tények kurta életű, neo-pythagoreus egyesülését.

A Sötét Középkor tudatlanságának sivatagában a kolostorok voltak a tudás oázisai, s a kiszáradt kutak őrizői a szerzetesek. Sanyarú idők voltak, de nem volt ellentét filozófia és teológia között; mindketten egyetértettek abban, hogy a közönséges Természet nem méltó tárgya a kutatásnak és megismerésnek. A kettős gondolkodás időszaka volt; a valóságtól elkanyardott kultúra kora, de a válaszvonal nem a teológus és a tudós közt húzódott, mert utóbbi ebben az időben még nem létezett.

A léthierarchia középkori kozmológiája igen magas fokon integrált világkép volt. Való igaz, hogy az Isteni Színjáték *harmadik epicikluson lovagoló Vénusz*-a mechanikai modellel nem reprezentálható, a válaszvonal azonban itt sem a vallásos- és a természetfilozófia között, hanem a matematika és a fizika, a fizika és az asztronómia között húzódik, ahogyan azt az arisztoteleszi doktrína megkövetelte. Igaz az is, hogy részben az Egyház is felelős volt a dolgok ilyetén alakulásáért, amiért eljegyezte magát Arisztotelésszel – ahogy korábban Platónnal is – ez azonban nem volt abszolút és minden mást kizáró szövetség, amint azt a ferencesek és ockhamisták iskolája is bizonyítja.

Szükségtelen Aquinói Tamás után ismét kijelenteni, hogy az Értelem Fénye fontos és tevékeny társa a Kegyelem Fényének; sem hangsúlyozni azt a szerepet, amit a tudás, a tudomány újjáéledésében játszottak a dominikánusok, a ferencesek, s Oresme püspök, Cusanus vagy Giese; sem pedig ismét elidőzni a Septuaginta, Euklidész, s a megkerült görög szövegek hatásainál. A vallás reformációja, s a tudomány reneszánsza rokon folyamatok voltak, amennyiben megtörték az idők során megkövesedett szerkezeteket, és visszautaltak a forrásokhoz, ahol a dolgok valaha rossz irányba kanyarodtak. Erasmus és Reuchlin, Luther és Melanchton mind a görög és héber szövegekhez tértek vissza, ahogy Kopernikusz és követői Pythagoraszhoz és Arkhimedészhez, s céljuk ugyanaz a *reculer pour mieux sauter* volt; hogy visszanyerjék a Nagy Egységnek a doktriner túlspecializáció során elveszített látomását. A humanizmus aranykorában, és az Ellenreformáció puskaporos évtizedeiben a tudósok mindvégig a bíborosok és pápák (III. Páltól VIII. Orbánig) szent tehenei maradtak, s a matematika és az asztronómia területén ugyanebben az időben a Római Kollégium és a Jezsuita Rend vette át a vezető szerepet.

A Tudomány és az Egyház közt a Galilei-botrány volt az első nyílt konfliktus. Megkíséreltem megmutatni, hogy – hacsak valaki nem hisz a történelmi szükségszerűség dogmájában, ami a fatalizmus egyfajta *hátramenete* – ezt a konfliktust olyannak kell tekintenünk, ami elkerülhető lett volna, s nem lehet nehéz elképzelni, hogy az Egyház a tychói átmenet időszaka után a kopernikuszi kozmológiát is elfogadja – mintegy kétszáz évvel korábban annál, mint ahogy ez a valóságban bekövetkezett. A Galilei-affér a Tudomány és az Egyház történetének elszigetelt, és teljességgel nem tipikus eseménye; majdnem annyira, amennyire egyszeri és különleges eset volt a híres daytoni majomper. Aránytalanul felnagyított, eltúlzott drámai körülményei azonban létrehozták azt a közvélekedést, hogy az Egyház a gondolat elfojtója, a tudomány a szabadság letéteményese. Ez csupán szűk értelemben, és csak az átmenet rövid korszakára igaz. Egyes történészek például azt akarják elhitetni velünk, hogy az itáliai tudomány lehanyatlásának oka a Galilei-per okozta rémület volt. A következő nemzedékben azonban ott látjuk Torricellit, Cavallierit és Borellit, akik többel járultak hozzá a tudomány fejlődéséhez, mint honfitársaik közül előttük bárki; a tudomány – és a festészet – súlypontjának lassú áthelyeződése Angliába és Franciaországba bizonyosan egészen más történelmi okokra vezethető vissza. A harmincéves háború óta az Egyház soha nem fojtotta el a gondolat és a szólás szabadságát olyan mértékben, mint azt tette a „tudományos" ideológia alapjain álló náci Németország vagy a Szovjetunió.

A hit és a tudomány egymástól való mai elszakadása nem a hatalomért vagy az intellektuális monopóliumért való küzdelem, hanem a mind fokozódó elidegenedés következménye, s eképpen annál veszedelmesebb. Ez még nyilvánvalóbbá válik, ha figyelmünket Itáliáról az európai protestáns országok és Franciaország felé fordítjuk. Kepler, Descartes, Barrow, Leibniz, Gilbert, Boyle és maga Newton is – Galilei kortársai és az utánuk következő úttörő nemzedék – mind mélyen és őszintén vallásos gondolkodók voltak – az Istenségről alkotott elképzeléseik azonban finom és fokozatos változásokon mentek át. Ez az elképzelés kiszabadult a régi, skolasztikus keretek közül, és a platóni dualizmuson túl Isten, a Fő Matematikus pythagoreus inspirációjához tért vissza. Az új kozmológia úttörői – Keplertól Newtonig és tovább – arra a misztikus meggyőződésre alapozták kutatásaikat, hogy a kavargó jelenségek mögött Törvényeknek kell meghúzódniuk, s hogy a teremtett világ tökéletesen racionális, rendezett és harmonikus. Egy modern történész szavaival:

... a törekvés, hogy bebizonyítsák: a Világegye-

tem úgy működik, mint valamely óraszerkezet ... eleinte maga is vallásos igyekezet volt. Úgy érezték, hogy a Teremtésben valami nincs rendben, – nem egészen méltó Istenhez – hacsak az Univerzum egész rendszeréről nem bizonyosodik be, hogy összefüggő, egybekapcsolódó teljesség, tehát a fenti törekvés magán hordozta az észszerű és Istennek tetsző tevékenység jellegeit. Igen fontos itt megemlítenünk Keplert, aki a tizenhetedik században először tételezte fel és kutatta tudományosan a mechanisztikus Világegyetemet – az ő miszticizmusa, szféráinak zenéje és racionális Istene egy matematikai egyenlet szépségét hordozó világmodellt feltételeznek.

Isten létezését bizonygató, különleges csodákért való könyörgés helyett Kepler felfedezte a legvégső csodát a szférák zenéjének harmóniáiban.

5. A végzetes elidegenedés

Ez az új, pythagureus egység azonban nem tarthatott soká. Újabb elidegenedés követte, mely a korábbiaknál jóval súlyosabbnak és véglegesebbnek tűnik. Első jelei már Kepler írásaiban feltünedeznek.

> *Mit ragadhat meg az emberi elme számokon és mennyiségeken kívül? Ezeket, és csupáncsak ezeket foghatjuk fel megfelelően, s ha a kegyesség megengedi kimondanunk, értelmünk e tekintetben Isteneihez hasonlatos, legalábbis amely mértékekig halandó életünkben eljuthatunk.*
>
> *A geometria megismételhetetlen és örök; tükröződése Isten szellemének. Az ember többek közt azért Isten képmása, mert ebbenŐvele osztozni képes.*
>
> *Eképpen tehát megkockáztatom azt a gondolatot, hogy minden, ami a Földön, s a szépséges égbolton található, benne foglaltatik a geometria művészetében ... Ahogyan a teremtő Isten / tanította játszani a Természetet / melyet a maga képére és hasonlatosságára alkotott: / megtanította ugyanarra a játékra, / amit ő játszott vele.*

A teológus szempontjából mindez gyönyörű volt és kifogásolhatatlan, Kepler későbbi írásaiból azonban egy új, másféle hang is kicsendül. Azt olvassuk, hogy *a Teremtő számára a geometria szolgáltatta a modellt a Mindenség felékesítéséhez*; *a geometria valamiképpen megelőzte a Teremtést*, s *a mennyiségek a világ archetípusai.*

Itt már egy finom hangsúlyeltolódás érzékelhető, ami arra enged következtetni, hogy Isten a mindenséget geometriai archetípusok alapján alkotta meg, amelyek az örökkévalóságtól fogvaŐvele együtt léteztek, hogy tehát a Mindenható a Teremtés aktusában valamiféle tervrajzokat alkalmazott és követett. Paracelsus sokkal kevésbé kifinomultan fogalmazza meg ugyanezt a gondolatot: *Isten teremthet szamarat három farokkal, de négyoldalú háromszöget nem.*

A természet könyve Galilei számára is *a matematika nyelvén íródott, s e matematika segítsége nélkül egy szót sem érthetünk meg belőle.* Galilei legfőbb matematikusát azonban nem Istennek, hanem Természetnek nevezik, s előbbire való utalásai csupán szenvelgő tiszteletkörök. A matematika elsődlegességét Galilei azzal is hangsúlyozza, hogy mindent méretekre, mennyiségekre és gyors vagy lassú mozgásokra vezet vissza, és mindazt, ami nem bontható fel ezekre a tényezőkre, a szubjektív vagy másodlagos dolgok lomtárába utasít – beleértve az erkölcsi értékeket és a szellem világának jelenségeit is.

A világ elsődleges és másodlagos dolgokra való felosztását Descartes fejezte be. Kiterjedéssé és mozgássá redukálta az elsődleges jellegeket, melyek a kiterjedés birodalmát – *res extensa* – alkotják, s minden mást a szellem birodalmába – *res cogitans* – utalt, melynek székhelyéül – meglehetősen szűkmarkúan – a parányi agyalapi mirigyet tette meg. Számára az állatok csupán robotok, s éppígy robot az emberi test is; az univerzum pedig – a néhánymillió, borsónyi méretű agyalapi mirigy kivételével – oly mértékben mechanizált, hogy Descartes megengedte magának a kijelentést: *adjatok nekem anyagot és mozgást, s én megszerkesztem a világot!* És ez a Descartes ugyanakkor mélységesen vallásos gondolkodó volt, ki a Világegyetem teljes mozgásmennyiségének állandóságára vonatkozó törvényét* Isten változhatatlanságából vezette le. Ám minthogy anyag és mozgás adottak, s belőlük létrehozhatott volna egy ugyanilyen törvények kormányozta *ugyan...ilyen* Világegyetemet; volt-e valóban szükség arra, hogy mindezt Isten szándékából eredeztesse? A választ Bertrand Russell róla szóló aforizmájában találhatjuk: *Ha nincs Isten, nincs geometria, mivel azonban a geometria pompás dolog, Istennek is léteznie kell.*

Ami Newtont illeti – aki nagyobb tudós, és eképpen még zavarosabb metafizikus volt, mint Galilei vagy Descartes, – ő Istennek kétirányú szerepet szánt; egyfelől a kozmikus óramű Teremtőjének tette meg őt, másfelől pedig Felügyelőnek, aki karbantartja és megjavítja azt. Hitte, hogy a bolygók egy síkban való takaros felsorakoztatása és az a tény, hogy egyetlenegy Nap éppen elegendő az egész rendszer fénnyel és hővel való ellátásához, ahelyett, hogy több Nap is kellene – vagy hogy esetleg nem is lenne Nap egyáltalán – azt bizonyítja: a Teremtés egy intelligencia műve ... nem a vak véletlené, hanem a geometriában és mechanikában nagyon is járatos szellemé. Newton abban is bizonyos volt, hogy *egy fenntartó isteni erő nélkül* a Világegyetem a gravitáció nyomása alatt összeomlana, s hogy a bolygómozgások apró szabálytalanságai felhalmozódnának, s az egész rendszer széthullana, ha Isten időről időre nem végezné el a szükséges kiigazításokat.

Newton – akárcsak Kepler – hóbortos és rögeszmés teológus volt, és – akárcsak Kepler – rabja a kronológiának; a Teremtés időpontját Usher püspököt követve Krisztus előtt 4004-re tette, és úgy vélte, hogy az Apokalipszis negyedik lelkes állatának tizedik szarva a Római Egyházat jelképezi. Elszántan kereste Isten helyét az óramű kerekei között – ahogy Jeans és mások Heisenberg határozatlansági elvében próbáltak helyet találni Neki, ám – mint láttuk – két teljesen kifejlődött és specializált tudomány mechanikus egybeolvasztása soha nem lehet eredményes. A Naprendszer keletkezésének Kant-Laplace-féle elmélete megmutatta, hogy a *takaros* elrendezés az isteni intelligencia elhagyásával, pusztán fizikai alapon is megmagyarázható, Isten karbantartó műszerészi szerepének gondolatát pedig már Newton kortársai is kigúnyolták – köztük leghangosabban Leibniz:

> *Az ő* (Newton és követői) *elképzelésük szerint a Mindenható Istennek időnként fel kell húznia a zsebóráját, ha nem akarja hogy megálljon – bizonyára nem rendelkezett elég előrelátással ahhoz, hogy örökké mozgónak szerkessze meg. A szerkezet ráadásul annyira tökéletlen, hogy Istennek újra meg újra tisztogatnia, sőt: javítania kell, ahogyan az órás tisztítja és javítgatja termékeit. ... Én azt hiszem, hogy ha Isten csodákat művel, nem a Természet, hanem a kegyelem követeléseinek tesz eleget velük. Aki másként gondolkodik, igen kevésre tartja az ő hatalmát és bölcsességét.*

Egyszóval: az ateisták ritka kivételnek számítottak a tudo-

*Az energiamegmaradás törvényének előfutára

mányos forradalom úttörői között. Szinte mindannyian jámbor, hitbuzgó férfiak voltak, akik dehogy akarták száműzni a világból az Istenséget – egyszerűen csak *nem találtak benne helyet neki*, ahogy a szó legszorosabb értelmében nem találtak helyet a Paradicsomnak és a Pokolnak sem. A *Legfőbb Matematikus* feleslegessé vált, jólnevelt feltételezéssé – és lassan felszívódott a természeti törvények szöveteiben. A mechanikus Világegyetemben nem fért meg semmilyen transzcendentális tényező. A teológia és a fizika nem haraggal, hanem szomorúan váltak el – és nem Signor Galilei miatt, hanem mert megunták egymást és nem volt már egymásnak mit mondaniuk.

A válás olyan következményekhez vezetett, amelyek a múltbeli hasonló esetekből már ismerősek számunkra. Elszakadva attól, amit valaha *természetfilozófiának* neveztek, ma pedig egzakt tudománynak hívnak, a teológia tovább haladt saját specializált, doktriner nyomvonalán. A bencések, ferencesek, tomisták és jezsuiták vezette természettudományos fejlődés ideje véget ért. A kutató értelem számára az államegyházak tiszteletreméltó anakronizmusokká váltak – melyek szórványosan, és egyre kevesebb embernek még képesek megadni a felemelkedést, de csak azon az áron, hogy szellemük és gondolkodásuk két összeférhetetlen irányba tartó ágra szakad. Whitehead csodálatraméltó, 1926-ban született összegzése ma, egy generációval később még igazabb és aktuálisabb:

Voltak visszalendülések és felszárnyalások. Az európai civilizációra gyakorolt vallásos befolyás azonban egészében és sok nemzedék során folyamatosan gyengült. Minden felívelés az előzőeknél alacsonyabb csúcsokig jutott, és minden hullámvölgy mélyebb volt, mint a korábbiak. Az átlagolt görbe egyenletes esést mutat. ... A vallás afelé tart, hogy a kényelmes élet tisztes ékességévé korcsosuljon.

... A vallás már több, mint két évszázada defenzívában; vesztes defenzívában van, s ugyanez az időszak sosem látott intellektuális haladást hozott. Egész sor kalandos szituáció keletkezett, s a vallásos gondolkodók mindannyiszor felkészületlennek bizonyultak. Bármit, ami életbevágóan fontosnak deklaráltatott, harc, keserűség és átok után máshogyan, másfelé magyaráztak, s a hitvédők következő nemzedéke ünnepelte a hívő világot az elért mélyebb áttekintésért. Az ismételt, dicstelen meghátrálások több generáció élete során végül teljességgel lerombolták a vallásos gondolkodók szellemi tekintélyét. Gondoljuk csak meg: amikor Darwin vagy Einstein nyilvánosságra hozzák elméleteiket, amelyek alapjában változtatják meg elképzeléseinket – az a tudomány diadala. Eszünkbe sem jut azt mondani, hogy az ilyesmi a tudomány újabb veresége lenne, mivel fel kell adnia korábbi nézeteit; tudjuk, hogy újabb lépést tettünk a mélyebb és teljesebb tudományos világszemlélet felé.

A vallás nem nyerheti vissza régi erejét, amíg nem képes úgy szembenézni a változásokkal, mint a tudomány. A vallás mindig támad vagy védekezik. Úgy festik le magát, mint ellenséges hadaktól körülvett erődítményt. Minden efféle ábrázolás kifejez bizonyos féligazságokat – ezért oly népszerűek. Ez a beállítás pedig igen alkalmas arra, hogy felszítsa a harcos pártszellemet – ami valójában a hit végső hiányát leplezi le. Nem mernek megváltozni, mert félnek, hogy a szellemi üzenet kiszabadul a pedáns szóképek hálóiból. ...

... Tudnunk kell, mit értünk vallás alatt. Az egyházak válaszai erre a kérdésre azokat a vonatkozásokat tolják előtérbe, amelyek a régmúlt érzelmi reakcióira szabott szempontokat fogalmaznak meg, vagy a nem-hívő személyiség modern érzelmi irányultságának ingerlését célozzák. ...

A vallás olyasvalaminek a víziója, ami a közeli és közvetlen dolgok örvénylésén túl, mögött és belül található; valaminek, ami valóság, és mégis felismerésre vár; egy távoli lehetőségnek, ami egyben a legvalóságosabb és legjelenvalóbb tény; valaminek, ami értelmet és jelentést ad minden múlandónak és mentes minden szorongástól; aminek birtoklása a legvégső cél, de túl van mindenen, ami elérhető; ami a legtávolibb ideál és a legreménytelenebb, örök keresés.

6. A dolgok szertefoszlanak

A válás a Tudomány számára eleinte hihetetlenül előnyösnek és jótékony hatásúnak látszott. A misztikus ballaszttól megszabadulva teljes vitorlázattal és lélegzetelállító sebességgel repülhetett soha nem álmodott új távlatok és birodalmak felé. Két évszázad alatt teljességgel átformálta a Homo sapiens szellemi, és a Föld fizikai arculatát. Ennek megfelelő volt azonban az ár is, amit mindezért fizetni kellett: az emberi faj képessé vált önmagát fizikailag megsemmisíteni és ugyanebbe a zsákutcába jutott el szellemi értelemben is. A fékek és ballasztok nélküli száguldásban a fizikus ujjai közt lassan szétolvadt a valóság; a materialista Univerzumában szertefoszlott az anyag.

A valóság széthullása – láttuk – Galileinél és Descartes-nál vette kezdetét. Galilei az *Il Saggiatore* egyik híres bekezdésében a fizika birodalmából a szubjektív illúziók világába száműzi az érzékelhető világ legfontosabb minőségeit; a hangokat, a színeket, a hőt, az ízeket és az illatokat. Descartes még egy lépéssel továbbment ezen az úton, amikor a külvilág realitását csupán térbeli kiterjedéssel és tér-időbeli mozgással rendelkező részecskékre egyszerűsítette le. Ez a forradalmian új természetszemlélet eleinte oly ígéretesnek tűnt, hogy Descartes úgy vélte; egymaga képes lesz létrehozni az új fizika teljes épületét. Kevésbé vérmes kortársai úgy gondolták, hogy akár *két* nemzedékre is szükség lehet, mire sikerül kicsavarni a Természet kezéből a legrejtettebb titkait. *A művészetek és a tudományok valódi, lényegi jelenségei csupán maroknyiak.* – mondotta Francis Bacon – *Minden ok és minden tudomány megismerése csak néhány év munkájába kerülhet.*

A következő két évszázadban azonban a dolgok szétfoszlása folytatódott. A fizika világának minden végső és visszavonhatatlan minősége a következő fordulóban illúziónak bizonyult. Az anyag kemény kis atomjai petárdaként robbantak szerteszét; az anyag, az erők és hatások okozati alapokon nyugvó felfogása, és végül a tér és idő legbelső szerkezete is éppoly csalóka illúzióvá vált, mint a Galilei által oly megvetéssel kezelt *ízek, színek és illatok*. A fizika minden előrelépése gazdag technológiai aratást és a felfoghatóság újabb csökkenését eredményezte. A szellemi egyensúly veszteségei természetesen sokkal kevésbé voltak szembeszökőek a nagyszerű vívmányoknál, és könnyedén nyertek elfogadtatást, mint tűnő, apró felhőcskék, melyeket hamarosan úgyis eloszlat majd az elkövetkező további haladás. A baj komolysága csak a mi századunk második felében vált nyilvánvalóvá, s még akkor is csak a leginkább filozofikus gondolkodású tudósok előtt, akik megőriztek valamelyes immunitást azzal szemben, amit az elméleti fizika új skolaszticizmusának nevezhetnénk.

A ptolemaioszi epiciklusok és kristályszférák univerzuma a modern fizika világképéhez képest a józan ész megtestesülése

volt. Az alattam lévő szék kemény valóságnak látszik, pedig tudom, hogy szinte tökéletes vákuumon ülök. A szék fája rostokból áll, a rostokat molekulák, ezeket pedig atomok alkotják, melyek miniatűr naprendszerekre emlékeztetnek; az atommag a Nap, a bolygók pedig az elektronok. Mindez nagyon kereknek tűnik, de a méret az, ami a legfontosabb. Az elektron által elfoglalt tér átmérője az atommagtól való távolságának egy-ötvenezrede; az atom belső terének fennmaradó része tökéletesen üres. Ha az atommagot borsószem-nagyságúra nagyítanánk, a legközelebbi elektron tőle százhetvenöt méternyire keringene. Egy üres szoba, melynek levegőjében néhány porszem kavarog, túlzsúfolt ahhoz az ürességhez képest, amit széknek nevezek, és amin alapjaim nyugszanak.

Kétséges azonban, hogy mondhatjuk-e egyáltalán: az elektron *teret foglal el*. Az atomok rendelkeznek azzal a képességgel, hogy energiát nyeljenek el és bocsássanak ki – például fénysugarak formájában. Amikor egy hidrogénatom – mind között a legegyszerűbb; csak egyetlenegy elektron-bolygója van – energiát nyel el, a bolygó-elektron pályájáról egy magasabb pályára ugrik át – mondjuk a Föld pályája helyett a Marsén kering tovább – amikor pedig leadja az energiát, eredeti helyére kerül vissza. Ezeket az ugrásokat pedig a *bolygó* úgy hajtja végre, hogy *nem teszi meg* a két pályát elválasztó távolságot. Valamiképpen eltűnik A pályáról, és *B* pályán materializálódik. Az energia pedig, melyet a hidrogénatom elektronja a pályák közti ugrásokkor felvesz vagy lead oszthatatlanul kicsiny (a Planck-féle állandó: *h*), és értelmetlen arról beszélni, hogy az elektron egy adott időben a pálya melyik pontján tartózkodik. Egyidejűleg tartózkodik mindenütt.

E paradoxonok felsorolását a végtelenségig folytathatnánk; a kvantummechanika új tudománya voltaképpen egyebekből sem áll, mint paradoxonokból, hiszen a fizikusok között elfogadott igazsággá vált, hogy például a székem szubatomi szerkezete nem illeszkedik a tér és idő megszokott struktúrájába. Az *anyag* vagy *szubsztancia* fogalmak elvesztették tartalmukat vagy más, hasonlóan ellentmondásos jelentéseket nyertek. Így az elektronsugár, amely a feltételezések szerint anyagi részecskék áradata, bizonyos kísérleti körülmények között valóban parányi sörétszemcsékként, más esetekben pedig hullámokként viselkedik, s ugyanígy a fénysugár is hol hullám-, hol pedig részecskesugár-jelleget mutat. Mindennek megfelelően tehát az anyag legvégső alkotóelemei éppúgy hullámok, mint részecskék; egyszerre anyagi és nem-anyagi természetűek. Csakhogy *milyen* hullámok, és *minek* a hullámai? A hullám mozgás, *hullámzás*; de *minek* a mozgása és hullámzása alkotja a székemet? Mindebből az elme semmit nem kepes felfogni, még az üres teret sem, mert minden elektronnak három dimenzióra van szüksége; két elektronnak tehát hatra, háromnak pedig kilencre az együttes létezéshez. A hullámok bizonyos értelemben valóságosak; – (lefényképezhetjük a híres céltábla-rajzolatot, amit a diffrakciós rácson keresztülbocsátott nyaláb létrehoz) – olyanok, mint Lewis Carroll fakutyájának vigyora.

> *Tudniillik* – írja Bertrand Russell – *egy atom állhat teljességgel azokból a sugárzásokból, amelyeket kibocsát. Értelmetlen azzal érvelni, hogy sugárzás nem jöhet a semmiből. ... Az a gondolat, hogy valahol van egy kis kemény csomó, amely maga az elektron vagy a proton, a közönséges tapintási tapasztalatokból leszűrt ítéletek meg nem engedhető idetolakodása. ... Az „anyag" csupán megszokott, bevett formula annak leírására, hogy mi történik, ahol nincs jelen.*

Azok a hullámok tehát, amelyeken ülök, a *semmiből* érkeznek, s áthatolnak egy sokdimenziós *nem-tér nem-közegén* – ezek a modern fizika legvégső válaszai, amikor az ember a valóság természete felől érdeklődik. Az anyagot látszólag alkotó hullámok egyes fizikusok értelmezése szerint a *valószínűség* teljességgel anyagtalan hullámai, és azokat a pontokat jelölik, ahol az elektron a legnagyobb valószínűséggel tartózkodik. *Éppoly anyagtalanok, mint a depresszió, a lojalitás, az öngyilkosságok, stb. hullámai, melyek egy országon olykor végigsöpörnek.* Innen már csak egy lépés, hogy – minden irónia nélkül – az Univerzális Elme szellemi- vagy agyhullámainak nevezzük őket. A nagy képzelőerővel megáldott tudósok – egyfelől Bertrand Russell; másfelől Eddington vagy Jeans – igen közel is jártak ahhoz, hogy ezt a lépést megtegyék. Eddington szerint:

> *A világ alapanyaga értelem-anyag. Az értelem-anyag nem terjed ki térben és időben; ezek csupán részei a végső soron belőle eredő ciklikus mintázatnak. Fel kell azonban tételeznünk, hogy valamilyen más módon vagy másféle értelemben mégiscsak részekre oszlik. Csak egyes helyeken éri el a tudatosság szintjét, de ezekből a szigetekből származik minden ismeret és tudomány. Ezekben az önmaguk tudatában lévő egységekben jelenvaló, közvetlen tudás mellett létezik a levezetett, másodlagos tudás; ide tartoznak a fizikai világról való ismereteink.*

Jeans még tovább megy:

> *Azok a koncepciók, amelyek ma természetismeretünk alapjainak bizonyulnak – a véges tér; a tér, amely üres, és egyik pontja, (mely számunkra akkor felfogható, ha valamely anyagi test foglalja el) magának a térnek a tulajdonságaiból következően különbözik a másiktól; négy-, hét- és többdimenziós terek, folyamatosan és vég nélkül táguló tér; eseménysorozatok, melyek nem az okság, hanem a valószínűség törvényeit követik – vagy ellenkezőleg: olyan események sorozatai, amelyek csak időn és téren kívülről írhatók le teljességgel és következetesen; – mindeme koncepciók úgy tűnnek, mint a tiszta gondolkodás struktúrái; minden anyagi, materiális értelemben megfoghatatlanok és megközelíthetetlenek.*

Majd máshol:

> *Manapság – és a tudomány fizikai oldalán legkivált – szinte teljes az egyetértés abban, hogy az ismeretek áramlása a nem-mechanikai valóság felé tart; a Világegyetem mindinkább egy roppant gondolatnak látszik, s nem roppant gépezetnek. A szellem többé nem az anyag birodalmába ki-kiruccanó kalandor; kezdjük úgy látni, hogy az anyag birodalmának teremtőjeként és uraként kell őt köszöntenünk. ...*

A középkori befalazott Világegyetemet anyag-, szellem- és lélek-hierarchiájával tehát felváltotta a sokdimenziós, üres, görbült és táguló tér Világegyeteme, melyben a csillagokat, bolygókat és azok lakóit elnyelik az absztrakt kontinuum ráncai – *az üres idővel összeforrt üres tér felfúvódó buborékjai.*

Hogyan jöhetett létre ez a helyzet? 1925-ben, még mielőtt megszületett volna az új kvantummechanika, Whitehead a következőket írta: *az atom fizikai koncepciója a Kopernikusz előtti asztronómia epiciklusaira erősen emlékeztető állapotba jutott.* A Kepler előtti asztronómia és a modern fizika közös vonása, hogy mindkettő viszonylagos elszigeteltségben, *zárt rendszerként* fejlődött ki, bizonyos játékszabályok szerint bánva egy adott szimbólumcsoporttal. Mindkét rendszer *működött*: a modern fizika meghozta az atomenergiát, a ptolemaioszi asztronómia pedig Tychót is elképesztő csillagászati előrejelzéseket produkált. A középkori asztronómusok ugyanúgy manipuláltak epiciklus-

szimbólumaikkal, mint Schrödinger hullámegyenleteivel és Dirac mátrixaival a mai fizikusok – és eredménnyel jártak, holott semmit sem tudtak a gravitációról és az ellipszispályákról; rendíthetetlenül hittek a körmozgások dogmájában, és a leghalványabb sejtelmük sem volt róla, hogy modelljük *miért* működik. Emlékezzünk VIII. Orbán híres érvére, melyet Galilei oly gúnyosan kezelt, mely szerint egy működő hipotézisnek semmiképpen nincs feltétlen bizonyossággal köze a valósághoz, hiszen lehetnek egészen más magyarázatok is arra vonatkozóan, hogyan idézte elő Isten a kérdéses jelenségeket. Ha történetünknek van tanulsága, az csakis az lehet, hogy egy jelenség valamely aspektusát reprezentáló szimbólumok következetesen logikus szabályok szerint való manipulációja korrekt és ellenőrizhető előrejelzéseket eredményezhet, miközben tökéletesen figyelmen kívül hagyja a valóság minden más elemét és vonatkozását:

> *... A tudomány csupán a valóság egy bizonyos aspektusát tanulmányozza, és a legkevésbé sincs okunk feltételezni, hogy azok a dolgok, amelyek kívül esnek érdeklődési körén, kevésbé valóságosak azoknál, amelyekkel foglalkozik. ... Vajon miért van az, hogy a tudomány zárt rendszert alkot? Miért van, hogy azok a dolgok, amelyeket nem vesz figyelembe, soha nem hatolnak be köreibe, hogy megzavarják azokat? Ennek oka, hogy a fizika fogalmai és megnevezései egymással és egymás közt definiáltak. Az absztrakciók, amelyekkel a fizika története megkezdődött, egyben az utolsók is voltak, amikhez valaha is köze volt.*

A modern fizika valójában nem a dolgokkal, hanem bizonyos absztrakciók – a semmibe tűnt dolgok maradványai – közt fennálló matematikai viszonyokkal foglalkozik. Az arisztotelészi Univerzumban a mennyiség csupán a dolgok egyik leglényegtelenebb tulajdonsága volt. Galilei kijelentése, mely szerint *a Természet könyve a matematika nyelvén íródott*, a kortársak szemében paradoxonnak tűnt – mára azonban kétségbevonhatatlan dogmává merevedett. Hosszú ideje már, hogy a minőségek mennyiségekre – például a hangok és a színek rezgésszámokra – való redukálása oly kiemelkedően sikeres módszernek bizonyult, hogy általa látszólag minden kérdésre választ kaphatunk. Amikor viszont a fizika elér az anyag legvégső alkotórészeihez, a mennyiség fogalma bosszút áll; a redukció módszere továbbra is működik, de többé már nem tudjuk, mi is az, amit eképpen leredukáltunk. Voltaképpen semmi mást nem teszünk, mint hogy leolvassuk, amit műszereink mutatnak; megszámoljuk a Geiger-számláló kattanásait vagy feljegyezzük a mutató állását egy skála fölött – majd a játék elfogadott szabályai alapján értelmezzük a tapasztaltakat:

> *Így aztán a fizika jelenlegi eljárásaival nem* (az anyagi világ) *kifürkészhetetlen minőségeit kutatjuk, hanem a műszerek által kijelzett értékeket tanulmányozzuk. A mutatott értékek természetesen utalnak a világ minőségeinek ingadozásaira, de egzakt tudásunk nem e minőségekről, csupán a mutatók állásáról keletkezik, mely utóbbi éppen annyit árul el az előbbiről, mint az előfizető személyiségéről a telefonszám.*

Bertrand Russell még tömörebben jellemzi a helyzetet:

> *A fizika matematikai jellegű, s nem azért, mert oly sok mindent tudunk a fizikai világról, hanem mert olyan keveset; csupán matematikai jellemzői azok, amelyeket felismertünk.*

7. A modern tudomány konzervativizmusa

Kétféleképpen értelmezhetjük a helyzetet.

Gondolhatjuk, hogy az Univerzum valóban olyan természetű, hogy nem lehet felfogni és megismerni az emberi tér és idő, emberi ráció és emberi képzelet fogalmaival. Ebben az esetben az *Egzakt Tudomány* többé nem a *Természet Tudománya*, és a kutató szellem számára nem sok inspirációval szolgálhat ezután, s a tudós megengedheti magának, hogy visszahúzódjon zárt rendszerébe, kedve szerint forgassa tisztán formális szimbólumait és értelmetlennek nyilvánítva utasítsa vissza e szimbólumok tényleges jelentésére vonatkozó kérdéseket, amint ez olyannyira divatossá és megszokottá vált. Ha azonban ez a helyzet, el kell fogadnunk szerepét, mint egyszerű technikusét, akinek feladata abban merül ki, hogy egyfelől jobb bombákat és műszálakat állítson elő, másfelől pedig mind elegánsabb és kifinomultabb epiciklusokat, hogy megmagyarázza amit tapasztalunk.

A második lehetőség, hogy a fizika jelenlegi krízisét átmeneti jelenségnek tekintjük, mint egy egyoldalú, a zsiráf nyakának kialakulásához hasonló túlspecializáló fejlődés eredményét; a szellemi evolúció egy zsákutcáját, amilyeneket a múltban már oly gyakran megfigyelhettünk. Ha azonban így áll a dolog, vajon a természetfilozófiától az egzakt tudományig tartó, két évszázados folyamat mely pontján vette kezdetét a valóságtól való elidegenedés; mely ponton fogant meg a platóni átok: *körkörösen fogsz gondolkodni*? Ha ismernénk a választ, ismernénk a gyógymódot is, és ha valaha megismerjük, éppoly lélegzetelállítóan nyilvánvaló lesz, mint az, hogy a Naprendszer középpontjában a Nap helyezkedik el. *Valóban vak fajta vagyunk* – írta egy kortárs tudós – *és a következő, saját vakságára vak nemzedék elképed majd a mi vakságunk fölött.*

Két példát szeretnék idézni, amelyek megítélésem szerint jól illusztrálják ezt a vakságot. A materialista filozófia, ahová az átlagos mai tudós visszahátrált, megtartotta dogmatikus hatalmát a szellem fölött, – bár kezéből maga az anyag a semmibe veszett – és pontosan úgy reagál azokra a jelenségekre, amelyek nem illeszkednek világképébe, mint skolasztikus elődei arra a gondolatra, hogy új csillagok tűnhetnek fel a változhatatlanság nyolc szférájának magasságaiban. Az elmúlt harminc év során laboratóriumi körülmények között nyert bizonyítékok látványos tömege gyűlt össze arra vonatkozóan, hogy emberek képesek olyan, más személyektől származó stimulusok érzékelésére, melyeket nem az ismert érzékszervek útján fejtik ki hatásukat – ezek a jelenségek gondosan ellenőrzött kísérletekben olyan gyakorisággal voltak tapasztalhatók, ami mindenképpen indokolttá tette volna a *tudományos* vizsgálatot. Az akadémikus tudomány azonban ugyanúgy viszonyult az érzékek feletti észlelés jelenségeihez, mint a *Galamb-Liga* a Medici-csillagokhoz – és úgy tűnik, okaik sem igen különböztek. Ha el kell fogadnunk, hogy az elektron képes átugrani egyik pályáról a másikra anélkül, hogy a köztük lévő térrészen áthaladna, miért kellene elutasítanunk azt a lehetőséget, hogy a Schrödinger elektronhullámainál semmivel sem rejtélyesebb természetű jel az érzékszervek közreműködése nélkül is kibocsátható és felfogható lehet? Ha a modern kozmológiának van átfogó tanulsága, az az a felismerés, hogy a fizikai világ eseményei a háromdimenziós térben és időben nem leírhatók. A skolaszticizmus modern változata bőkezűen bánik a további dimenziókkal, ha egy ólomdarab részecskéiről; de tagadja létezésüket, ha a szellemről vagy az agyvelőről van szó. A *dimenzió* kifejezést nem az okkult sarlatánok *negyedik dimenziójához* hasonló mechanikus analógiaként alkalmazom. Egyszerűen azt állítom, hogy ha a modern fizika elfordult a tér-idő hagyományosan felfogott értelmezésétől; az anyag és az okság fogalmaitól, melyeket a hétköznapi tapasztalat és a klasszikus fizika egyaránt megértett és elfogadott, nem tűnik jogosultnak

csupán azért elutasítani egyes jelenségek kutatását, mert azok nem illeszkednek a már faképnél hagyott filozófia kereteibe.

A kortárs tudomány *hübriszének* másik példája, hogy szótárából a legszigorúbban száműzte a *cél* kifejezést és a teleológia képzetét. Ez feltehetőleg annak a reakciónak káros hozadéka, amely az arisztoteliánus fizika animizmusa ellen irányult, – azellen az animizmus ellen, amely szerint a kő azért zuhan egyre növekvő sebességgel a Föld felé, mert türelmetlenül vágyik arra, hogy *hazajusson* – valamint azellen a teleologikus világszemlélet ellen, mely szerint a csillagok létének egyetlen célja, hogy időmérőül szolgáljanak az embereknek. A *végső célok* fogalma Galilei óta a babonaságok birodalmába száműzetett, s az uralmat a mechanikus kauzalitás gondolata vette át. A kicsinyke, kemény és oszthatatlan atom mechanikus Univerzumában a kauzalitás olyan tiszta és egyértelmű volt, mint egy billiárdasztal eseményei; a történéseket nem a jövő vonzása, hanem a múlt nyomása, lökése irányította; ezért nem volt helye benne a gravitációnak és egyéb, távolból, közvetítő közeg nélkül működő hatásoknak, ezért kezelték őket gyanakvással és ezért volt szükség az örvénylő éterre, amely mechanikus lökésekkel helyettesítette és váltotta ki a sötét és okkult húzóerőt. A mechanisztikus Univerzum fokozatosan széthullott, de a kauzalitás mechanisztikus felfogása egészen addig érvényben maradt, amíg Heisenberg határozatlansági törvénye be nem bizonyította tarthatatlanságát. Ma már tudjuk, hogy szubatomi szinten egy elektron vagy egy teljes atom sorsát annak múltja semmilyen értelemben nem határozza meg. Ez a felfedezés azonban nem vezetett a természettudomány szemléletének megváltozásához, csupán még vadabb zavart, és a fizika még absztraktabb nyelvi szimbolizmusba való visszahátrálását eredményezte. De ha a kauzalitás kudarcot vallott, s az eseményeket nem befolyásolja a múlt *nyomása*, vajon nem lehetséges-e, hogy valami módon a jövő *vonzóereje* irányítja őket? – Ez bizonyos értelemben azt jelentené, hogy a *cél* konrét, valós, fizikai szerepet játszik az Univerzum evolúciójában mind a szervetlen, mind pedig a szerves szinteken. A relativisztikus kozmoszban a gravitáció a tér ráncainak és görbületeinek eredménye, mely tér szüntelenül igyekszik kisimulni és kiegyenesedni. Ez a teljességgel teleologikus elgondolás – Whittaker megjegyzése szerint – *egy igazi skolasztikus gondolkodó szívét minden bizonnyal megörvendeztetné*. Ha a modern fizika az időt szinte a térrel egyenértékű dimenziónak tekinti, miért kell *a priori* elutasítanunk azt az elképzelést, mely szerint az idő tengelye mentén mozogva nem csupán a múlt *taszít*, hanem a jövő is *húz* bennünket? A jövőnek mindenesetre éppoly sok vagy éppoly kevés valóságos jellege van, mint a múltnak, és logikailag semmi megengedhetetlen nincs abban, hogy *munkahipotézisként*, a kauzalitás elvének kiegészítéseképpen bevezessük egyenleteinkbe a *cél* fogalmát; a teleológiai vonatkozást. A képzelőerő teljes hiányáról árulkodik az a feltételezés, hogy a *cél* koncepciója mindenképpen valamiféle antropomorf istenség jelenlétét tételezi fel.

Mindezek természetesen spekulációk, és lehetséges, hogy a tárgyhoz nincs is túlságosan sok közük – ám a múltból megtanultuk, hogy az evolúció zsákutcáiból csak valami egészen váratlan és újszerű irányban való elindulással lehet megszabadulni. Amikor a tudomány egy ága elszigetelődik a főiránytól, a felszínét borító jégnek előbb darabokra kell törnie és meg kell olvadnia, mielőtt ismét bekövetkezhetne az élő valósággal való egyesülés.

8. A hierarchiától a kontinuumig

A válás következtében sem a tudomány, sem pedig a vallás nem képes többé az ember intellektuális szomjúságát kielégíteni. A megosztott ház mindkét lakójának élete csorba, csonka maradt.

A Galilei utáni tudományt a vallás helyettesítőjének, törvényes utódjának kiáltották ki, így az alapvető fontosságú kérdésekre adott válaszainak elmaradása nemcsak szellemi, de lelki csalódottságot is eredményezett. A tudományos foradalom előtti és utáni Európa világszemléletének rövid összefoglalása élesebb megvilágításba fogja helyezni a dolgokat. Az 1600-as évet tekintve határvonalnak, vízválasztónak, valóban azt látjuk, hogy két oldalán a gondolatok és az érzések jószerivel minden folyója és csermelye ellentétes irányban folyik. A *tudomány-előtti* Európa egy zárt Világegyetemben élt, melynek térben párezer mérföldnyire, időben pedig párezer évnyire húzódtak a határai. A tér, mint absztrakt koncepció nem, csupán az anyagi testek, tárgyak jellegeként létezett, az *üres* tér fogalma tehát elképzelhetetlen és önmagában ellentmondásos volt, s még inkább így állt a dolog a *végtelen* tér gondolatával is. Hasonlóképpen az idő is csak események megtörténésének *tartamaként* fogalmazódott meg. Érzékszervi tapasztalatai alapján senki nem állíthatta, hogy a dolgok az időn és a téren *át*, vagy azok*ban* mozognak, hiszen hogyan is mozoghatna valami *önmaga egy jellegén keresztül*; hogyan mozoghatna a konkrét az elvonton át?

Ebben a kényelmes és meghitt dimenziókkal biztonságosan körülhatárolt világban egy jól megrendezett dráma tartott előre kijelölt végkifejlete felé. A szín kezdettől fogva és mindvégig változatlan maradt: nem változtak az állat- és növényfajok, a természet, a társadalmi rend, és az ember szellemi beállítottsága, mentalitása sem. A természeti hierarchiában nem volt a szellemi és haladás vagy hanyatlás. A lehetséges tudás éppoly véges és lehatárolt volt, mint maga a világ; minden, amit a Teremtőről és az általa teremtett mindenségről tudni lehetett, megtalálható volt a Szentírásban és a régi bölcsek szövegeiben. A természetes és a természetfeletti között nem volt éles határ; az anyagot átjárta a szellemi minőség, ahogyan a természet törvényeit itatta át az isteni cél; végső, bölcs rendeltetés nélkül semmilyen történés be nem következett. A transzcendens igazság és a morális értékek a természet rendjétől elválaszthatatlanok voltak; egyetlen esemény sem volt etikai szempontból semleges; növény vagy érc, rovar vagy angyal mind morális ítéletek és minősítések tárgya volt, ahogy minden jelenség is meghatározott helyet foglalt el az értékek hierarchiájában. Minden szenvedés elnyerte jutalmát, minden katasztrófának értelme és jelentése volt; a dráma cselekménye egyszerű volt, a kezdet és a vég világos és felismerhető.

Ilyen volt elődeink világképe nem egészen ötven nemzedékkel ezelőtt. Ekkor Kopernikusztól Isaac Newtonig alig öt generáció alatt végbement a Homo sapiens történetének legfontosabb és legmeghatározóbb átalakulása:

> *Dante és Milton dicsőségesen romantikus Univerzuma, mely az ember időben és térben játszó képzeletének nem szabott határt – most elsöpörtetett. A tér a geometria birodalmává, az idő a számok folytonosságává vált. A világ, melyről az emberek azt hitték, hogy körülveszi őket – a színekben és hangokban gazdag, illatokkal átjárt, boldogsággal, szépséggel és szerelemmel teli világ, melynek minden zuga céltudatos harmóniáról és termékeny eszmékről dalolt – most bezsúfolódott a szétszórt lények agyvelejének parányi csücskeibe. A valós világ odakint hideg, színtelen, néma és halott volt; a mennyiségek világa; a mechanikusan szabályos, matematikailag kiszámítható mozgásoké. Az ember közvetlen tapasztalataiban megjelenő minőségek világa furcsasággá lett, és semmi hatása nem volt a mögötte rejtőző roppant gépezetre.*

A renaissance *uomo universale*, aki egy személyben művész és mesterember, filozófus és feltaláló, tudós és humanista,

csillagász és szerzetes volt; részeire, rétegeire hasadozott szét. A művészetből kiveszett a mitikus; a tudományból a misztikus átszellemültség, s az ember füle ismét süket lett a szférák harmóniáira. A természettudomány etikailag semlegessé vált, s a természeti törvények kedvelt, állandó jelzőjévé vált, hogy *vakok*. A tér-szellem hierarchiát felváltotta a tér-idő kontinuum.

Mindennek eredményeképp az ember sorsát többé nem *fölülről*, egy magasabbrendű bölcsesség és akarat határozta meg, hanem alulról irányították a mirigyek, gének, atomok – vagy a valószínűség hullámai. Ennek a változásnak igen nagy jelentősége volt. Amíg a sors, a végzet forrása a hierarchiában az embernél magasabb szinten helyezkedett el, addig nem csupán életének folyását határozta meg, hanem tudatát is irányította, és világát értékekkel, jelentésekkel itatta át. A sors új urai alacsonyabban helyezkednek el a skálán, mint azok, akiknek életét meghatározzák; lehet, hogy a sors a kezükben van, de erkölcsi mérték, értelem és jelentés tőlük nem várható. Az istenek bábja tragikus figura lehet; a saját kromoszómáinak zsinórján függő bábu csak groteszk.

> *Ezelőtt a változás előtt a különböző vallások minden történést a transzcendens értelem és igazság széles értelemben vett összefüggéseibe helyező magyarázatokkal látták el az embereket. Az új filozófia válaszai éppen ebben az értelemben voltak tartalmatlanok. A múltbeli állítások változatosak, ellentmondásosak, primitívek, babonásak – ahogy tetszik – voltak, de szilárdak, körvonalazottak és parancsolók. Képesek voltak – legalábbis az adott időben és kulturális környezetekben – kielégíteni az embernek a fenyegető és kifürkészhetetlen világban védelemre és bizonyosságra; tévelygésében irányításra való igényeit.* Az új válaszokon – *hogy William Jamest idézzük* – a kozmikus atomok sodrában nem lehetett felismerni, hogy univerzális, vagy partikuláris érvényűek-e; nem jelentettek egyebet, mint egyfajta céltalan *időjárást*, tagadtak és állítottak, de nem volt történetük és nem értek el eredményeket. *Vagyis: a régi magyarázatok minden esetlegességükkel és foltozottságukkal együtt megadták a feleletet az élet értelme felőli kérdésekre, az újak pedig precizitásuk ellenére éppen ezeket a kérdéseket hagyják megválaszolatlanul. Ahogy az emberi tudomány mind absztraktabbá vált, úgy lett művészete egyre ezoterikusabb és öröme mindinkább kémiai. Végül nem marad más, mint* absztrakt égbolt a csupasz szikla fölött.
>
> *Az ember szellemi jégkorszakba lépett, s az egyházak többé nem képesek többet nyújtani, mint egy eszkimó jégkunyhót, ahol reszkető nyájuk összegyülekezhet, míg a pánikba esett tömeg vadul csörtet a jégmezőkön át a rivális eszmék tábortüzei felé.*

9. A végső döntés

E folyamatos szellemi elsivárosodással párhuzamosan a renaissance utáni évszázadokban az ember teremtő és romboló hatalma soha nem látott mértékben növekedett. Fontos itt a *soha nem látott* kifejezés. Az elmúlt korszakokkal való minden összehasonlítás értelmetlen annak a ténynek a fényében, hogy az ember képessé vált önmaga fizikai elpusztítására, a Föld lakhatatlaná tételére, és a belátható jövőben arra is képes lesz, hogy a bolygót kurta életű *novává*, a Naprendszer második napjává változtassa. Minden korszaknak megvoltak a maga Kasszandrái, s hajlamosak vagyunk arra a kényelmes következtetésre jutni, hogy az emberiségnek minden sötét jóslat ellenére valahogy mégis mindig sikerül fennmaradnia. Az ilyen analógiák azonban ma már nem érnek semmit, mert a múltban az ember a legzavarosabb időkben sem lett volna képes faji öngyilkosságot elkövetni és a Naprendszer rendjét felborítani.

Korunk alapvető újdonsága a birtokolt fizikai erő e hallatlan mérvű növekedése, mely egy mindeddig példa nélkül álló szellemi hullámvölggyel párosul. Ennek a helyzetnek a megértéséhez túl kell lépnünk az európai történelem körein és bele kell helyezkednünk a faj történetének perspektívájába. Egy más alkalommal felvetettem, hogy a jelen zsákutcába vezető folyamatot legjobban két, a lázgörbékhez hasonló grafikonnal lehetne szemléltetni; egyik az emberi faj növekvő fizikai erejét és lehetőségeit mutatná, a másik pedig szellemi éleslátását, erkölcsi érzékét, kegyességét és hasonló paramétereket. Az első görbe néhány százezer éven át – a cro-magnon-i embertől egészen Krisztus előtt úgy 5000-ig – a vízszintes tengelytől alig-alig emelkedne el. Az emelő, a csiga és néhány további egyszerű mechanikai eszköz feltalálásával az ember izomerejének hatékonysága jócskán – mondjuk: ötszörösen – megnövekedett; a görbe ezután öt, vagy hatezer évig ismét vízszintesen halad tovább. Az utolsó két évszázadban azonban – és ez a szakasz a teljes távolságnak csupán ezredrésze – a görbe – a faj történetében először – hirtelen nagy ugrásokkal és szökkenésekkel kezd emelkedni, míg a legutolsó ötven év során szinte függőlegesen szökik a magasba. Egy egyszerű, de szemléletes példa: az első világháborúban – nem egészen egy nemzedékkel Hiroshima előtt – a statisztikák szerint még tízezer puskagolyó vagy tíz tüzérségi gránát kellett egy ellenséges katona elpusztításához.

A második görbe a majdnem teljesen vízszintes, prehisztorikus mérföldek után igen lassú emelkedést mutat, majd a civilizáció évezredeiben határozatlanul kanyarog hol felfelé, hol lefelé, hogy a végső, drámai szakaszon – ahol az erő görbéje marni készülő kobraként lendül a magasba – a legfeketébb mélységbe zuhanjon alá.

Az egyszerűsítés persze nagyon is erőteljes, de semmiképpen sem eltúlzottan drámai. Léptékarányos skálán való megrajzolásához körülbelül száz méter hosszúságú papírcsíkra lenne szükség, s a fontos szakasz nem lenne hosszabb, mint két-három centiméter. Az időtartamokat eleinte százezer években kellene mérnünk, később ezer években, s ahogy elérnénk a jelenkorba, az erő-görbe többet emelkedne egyetlenegy év alatt, mint az előző tízezer évben összesen.

A belátható jövőben tehát az ember megsemmisítheti önmagát – vagy elérheti a csillagokat. Kétséges, hogy a végső elhatározásban játszhat-e szerepet bármiféle észérv, de ha igen, a jelen veszélyhelyzethez vezető eszmék evolúciójának világosabb ismerete tehet bizonyos jó szolgálatokat. A dogmatikus vakság és a megvilágosító látomások, a fellelkesülések és csalódások, az ezeréves megszállottságok és a fegyelmezett *kettős* gondolkodás zűrzavara – melynek mentén ez a könyv megkísérelt visszabotorkálni – talán a tudomány hübrisze, vagy inkább az arra támaszkodó filozófia elleni intő tanmese lehet. Laboratóriumi műszereink mutatói csak *másféle* táncoló árnyak egy *másik* barlang falán. A valóság számszerű minőségeinek hipnotizált tisztelete eltompította érzékenységünket a morális értékek iránt, s jelen nyomorúságunkban nagy szerepe van az ebből következő, *a-cél-szentesíti-az-eszközt*–típusú etikának. Fordítva pedig: Platón tökéletes gömbök iránti megszállott vonzódásának, Arisztotelész környező levegőtől hajtott nyílvesszejének, Koppernigk kanonok negyvennyolc epiciklusának és morális gyávaságának, Tycho nagyzási allűrjeinek, Kepler napküllőinek, Galilei piszkos trükkjeinek és Descartes agyalapi mirigyének példája talán jótékony, józanító hatással lesz az elektronikus agyával morális űr fölött lebegő új Baal imádóira.

Lükő Gábor

GYÖKEREINK

Most jutott el hozzánk a hír, hogy A magyar lélek formái *című kötetéről ismert Lükő Gábornak újabb írásai jelentek meg: 1991 és 1994 között négy kis füzet:* A Társaslélektani Intézet dolgozatai. *Kis példányszámban és magánszemélyek kezdeményezésére – és munkájával – láttak ugyan napvilágot, de igazolják azt a homályos, bizonytalan sejtést, hogy a magyar népismeret korszakos jelentőségű kutatója nem egy, a háború forgatagában eltűnt, egykönyves író, hanem köztünk élő, és a mai napig lankadatlanul kutató tudós. Szíves hozzájárulásával tesszük közzé két tanulmányát.*

Az alábbi bevezetés az 1991-es füzetben jelent meg:

A Társaslélektani Intézetet 1942-ben alapította a debreceni egyetem bölcsészeti kara Karácsony Sándor professzor javaslatára, aki abban az évben foglalta el állását a pedagógiai tanszéken.

Az Intézet céljául Karácsony a magyar és a szomszédos kelet-európai népek sajátos kultúrájának tanulmányozását tűzte ki egy gyökeres pedagógiai reform előkészítése céljából. A munka megtervezésével és megindításával Lükő Gábort bízta meg, aki még az évben publikálta is *A magyar lélek formái* című tanulmányát, az egyetem pedig 1945-ben magántanárrá habilitálta a *pedagógia folklorisztikus alapjai* című tárgykörben.

A háborús és forradalmas években az intézet nem tudott munkatársakat nevelni, s így a nagyszabású terv Lükő személyes gondja maradt. Mert, ahogy a kommunista párt uralomra jutott, ez a munka is kiszorult az egyetem falai közül. Karácsony számára lehetetlenné tették a munkát ostoba, sztálinista „kritikájukkal", s mikor „önként" nyugállományba vonult (1949), nyugdíjától is megfosztották (1952), Ő pedig elfogadta a méregpoharat: magas vérnyomása azonnal megszabadította gondjaitól. Lükőt is B-listára tetették kenyéradó gazdájával, Debrecen városának új kommunista tanácsával. Így kényszerült a távoli Gyula múzeumának gondját elvállalni, de a Társaslélektani Intézet munkáját erőszakos eltávolítása után is folytatta.

Nem először történt meg iskoláink életében, hogy el kellett hagyniok székhelyüket. Váradról a török, Patakról a jezsuiták, Gyulafehérvárról pedig a magyar fejedelem üldözte el őket. Nem csoda hát, hogy Sztálin magyarországi helytartói sem tűrték meg ezt a sajátosan magyar iskolát. De a tudomány, Isten különös kegyelméből, mégis egyre gyarapodott. Eredményeinkből több részlet napvilágot is látott néhány bátor szerkesztő, Antall József, K. Kovács László és Pogány Ö. Gábor jóvoltából, bár legtöbbjét sikerült elgáncsolniok a szolgálatkész lektoroknak. A nagyobb monográfiák évek óta kéziratban hevernek.

CSALÁDFÁNK VAGY GYÖKEREINK

Nemes uraink régen szépen megfesttették családfájukat. A fa töve a legrégibb ismert ős nevét viselte. Minden ága úgy ágazott tovább, ahány gyermeke volt a nevét viselőnek. De csak a fiúk gyermekeit jelölték ágakkal, mert csak ezek viselték ősapjuk nevét. És – amit még fontosabbnak tartottak – csak ezek örökölték az ősi földbirtok egy-egy rájuk eső részét.

Ilyenféleképpen képzelték írástudóink népünk családfáját is. Népünk nevének segítségével keresték az ősét. Csakhogy a magyar név nem mondott nekik semmit. Szerencsére a tudomány nyelvén más volt a mi nevünk: latinul *hungarus*-nak neveztek bennünket. S ilyenféleképpen neveztek szomszédaink is, elhagyva a *h* hangot a szó elejéről: *ungar, ungur, venger*. Ez lesz az igazi! Annál is inkább, mert nagyon hasonlít a hunok nevére. Azok voltak a mi őseink! Azok méltók csak az ilyen vitéz nemzethez mint a miénk. – A hunok nyelve török volt, s a mienk is az lehetett régebben, mert a bizánciak turkoknak neveztek bennünket. És már kész is a családfánk: a törzse török, két ága a hun és a magyar. – Erről szól a krónikák eredetmondája is, a szarvast üldöző testvérek, Hunor és Magyar mondája. – A magyar ág azután megint kettéágazott: az egyik ága visszanyúlt Magna-Hungáriába, a másik idehajlott a Tisza-Duna mellékére.

Ennek a szép családfának a tövébe vágta bele a fejszéjét a finnugor összehasonlító nyelvtudomány. A nyelvészek egy másik családfát festettek egünkre: a finnugor nyelvek és népek nagy családfáját. Ennek törzsöke a finnugor ősnép. Ebből két nagy ág sarjadt: a finn, meg az ugor ág. Ezek aztán tovább ágaztak. A magyarság az ugor ág egyik hajtása.

Hát már most hol az igazság? Melyik az igazi családfánk? – Azóta dúl a háború az elvont tudományok világában. Akárcsak egy régi nemescsalád tagjai közt a birtokjogi per. És közben elúszik az örökség. Csakhogy az élet megha-

A tanulmányt kísérő képek *feleink* ábrázolásaiból adnak válogatást. Az első két ábra szibériai vogul, a harmadik, negyedik és ötödik ábrán tunguz fejedelmek kézjegyei láthatók a tizenhetedik századból. A hatodik és a hetedik ábrán osztják női ingek varrott himei, az utolsón karjalai finn kendő mintája látható.

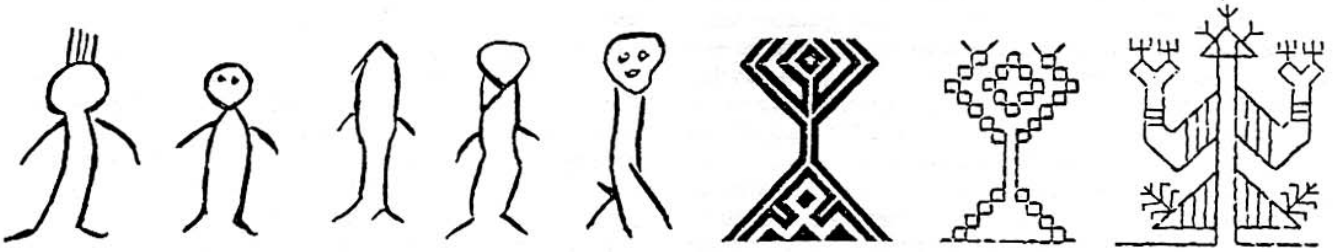

zudtol minden családfát. Mert ha származásom érdekel, nem feledkezhetem meg az édesanyámról sem. Sőt volt anyja apámnak is, nem csak apja. Anyámnak szintúgy. Négy öregszülémnek pedig nyolc édesszüléje és tizenhat öregszüléje volt. És mindőjüktől maradt rám valami. Nem ház vagy föld, sem bankbetét, hanem kitől egy gesztus, kitől egy halk mosoly. Aki ismerte szüleimet, fölismeri rajtam az ő vonásaikat, arckifejezéseiket, mozdulataikat. És ha ismerte volna öregszüléimet, azokét is felfedezhetné rajtam. Így ágaznak el gyökereim a múltban, sok-sok ősömben és nincs jogom megtagadni egyiket sem, azért, hogy személyesen sosem találkoztam velük.

Életem millió gyökerű, mondta Ady Endre nagy bölcsességében, melyhez nem érnek fel tudákos tudósaink. Ők a németvilágból örökölt alárendelő, absztraháló okoskodásukkal egyetlen őst keresnek, egyetlen emberből alkotnak vaskos fatörzset, mely ezer ágat hajt, az utódokat. – Hát hiszen igaz, hogy sokan vagyunk ma e családnak a fiai, de mindőnknek sok a gyökere, millió a hajszálgyökere.

És nem hasonló-e a népek származása is? Ne menjünk messzire, csak a magyar honfoglalás közvetlen előzményeire, melyekről írott emlékek is szólnak. Ezek szerint a besenyők elrabolták eleink asszonyait. Vajon honnan szereztek azután asszonyt a honfoglalók? Erről nem szól a krónika. De hogy szereztek, az már bizonyos. Hiszen mi ezeknek vagyunk a fiai. És hányszor megismétlődhetett ez az eset a történelem folyamán! Hunor és Magor meótiszi kalandjától a tatárjárásig, vagy még tovább is.

És most itt vagyunk. Keressük az őseinket. Hiába turkálunk a poros iratokban. Nézzünk inkább a tükörbe. Saját arcvonásainkon ismerhetjük meg őket legtisztábban. A lelkünk arculatán: a kultúránkban. Minket, mai magyarokat, már nem önmagáért érdekel a múlt, de nem is a – bolond fejjel az általa kivívhatónak vélt – „történelmi jog" bizonyítása késztet a kutatásra. Számunkra a történelem csak segédtudomány. Mert minket nem a múlt érdekel, hanem a jövő. És az sem a sokak jogos aggodalma folytán, melyet Ady Endre panaszolt el legszebben:

Jaj, jaj, be félek, félek, félek:
Mi lesz vajjon, jaj mi lesz holnap?
Messze világok szeszélyei
Nekem holnap mit parancsolnak?

Hogyan tiportat el a sorsom,
Hogyan hal el minden, mi drága?
Ó, örök titkoknak szomorú,
Borzasztó, egységes világa.

(A csodák esztendeje)

Nem! Bennünket az érdekel: hogy ha már élünk, mi a dolgunk itt, ezen a szép világon, (ezen az elcsúfított szép világon)? Milyen képességekkel ruházott föl bennünket múltunk folyamán a minden élőknek Ura?

Néhány évvel később, 1913-ban, már Ady is erről írt:

Szóljak próféták új szavával:
Nem kik mertek tagadni multat,
De kik nem magvak a Jövőnek,
Mindig azok, akik kihullnak:
Világok, népek, girhes eszmék.

(Az Idő rostájában)

Ősidők óta őrizünk egy ilyen magot kultúránkban s annak jelrendszerében, a nyelvünkben, de ennek a magnak a gyümölcse még sohasem volt annyira szükséges, mint a most megvalósuló Jövendőben. Figyeljük meg; senki más nem beszél úgy embertársairól, mint mi magyarok.

Nekünk nem idegen többé az, aki egyszer szóba áll velünk; akár szerelemből, akár megfontolt szándékkal tette. Ha „felel" nekünk, tudjuk, hogy megértett bennünket, s azt is érzékeljük, hogy barát-e vagy ellenség. De mindenképpen *felünk*: feleségünk, ügyfelünk vagy ellenfelünk, peresfelünk. Nála nélkül csak félember vagyunk, akit magányossága tudatában elfog a félelem. A mi számunkra az egyén csak absztrakció, különböző kulturális (társaslelki) viszonyulások egyik fele, mely magában életképtelen. – Másféle „szociális lényeket" lehetne nevelni ezen az alapon, mint amilyeneket az európai iskola nevelt eddigelé.

De erről nem írt sem a görög császár, sem az arab követek, sőt még a német barátok sem. Viszont ugyanúgy be-

Magyar szűr applikált posztódíszítése; honfoglaláskori magyar övdísz Kecelről (ezüstöntvény aranyozott háttérrel); dunántúli pásztor sótartója szaruból, fadugóval (Malonyay); erdélyi boroskancsók Korondról, (a Bukaresti Népművészeti Múzeum anyagából, ill. Malonyay nyomán).

szélnek, látnak és éreznek finnugor és török nyelvrokonaink. Közös öröksége ez valamennyiünknek, ezért „szívemnek fele" mind, aki így szólítja meg embertársát, akár a másik, a cseremiszek nyelvén *sümbel*-nek, akár a kazakokén *zsüregimon zsartüszü.*

Nem érdekelte ez sem a bíborban született Konstantinoszt, sem a bagdadi kalifát, azért ne is fagassuk őket efelől. Még a szentgalleni bolond barát sem vette neszét ennek a titkos jelnek, így hát mai nagytudományú unokái sem tudnak róla. De mibennünk megkondul az ütő, mikor ezt a szót meghalljuk.

Van ilyen igaz magyar szó több is. Csak nézzünk jobban a tükörbe. Egymás után fölismerhetjük évezredekkel ezelőtt élt anyáink és apáink arcvonásait, szeme villanását, esze járását. Mi szerintünk például feje van kezünknek is, meg lábunknak is. Így mondjuk: „kezem feje" és „lábam feje". – Bolond beszéd ez, mondaná a szentgalleni barát, sőt mondja is a pesti unokája. – Hát már hogy lehet összetéveszteni fennkölt gondolatokkal teli fejünket sárban, ganéban taposó lábunkkal, de még a sokszor piszokban, szennyben turkáló kezünkkel is?!

Pedig nem is olyan rossz szókép ez, mint nagyokosaink gondolják, német srófra járó eszükkel. Egy helytálló pszichológiai megfigyelés rejtőzik a mélyén. Mindnyájan észrevehettük már, hogy a megszokott munkára rájár a kezünk, nem kell örökké odafigyelnünk. Lábunk is megtalálja az ismert utat setétben is. És néha másfelé visz, mint amerre igyekeznénk, ha nem a szokott úton akarunk járni, de a válaszútnál valami más köti le a figyelmünket. Kezünkkel is megesik néha, hogy nem oda nyúl, ahova kéne, mert most a szokástól eltérő feladatot kellett volna végrehajtania. De hogy nem ügyeltünk eléggé, ő csak ment „a maga feje után". – Hát nem így járnak-e tudósaink is, mikor magyar tudományt szeretnének mívelni, de önkéntelenül németre vált az eszük. – Aztán meg kifejező ereje is több van sokszor egy-egy kézmozdulatnak, mint egy szónak, sőt egy-egy mondatnak is. Persze csak a falusi magyar mozdulatainak, nem a hadonászó pestieknek.

Kezem feje, lábam feje, – képes beszéd ez, jellegzetes fordulata nyelvünknek, sajátos terméke a benne megnyilatkozó keleti fantáziánknak is. Mert így gondolkozik ma is legtöbb északi és keleti rokonunk. Szomszédaink, meg nagy nyugati tanítómestereink viszont fejcsóválva hallgatják a mi oktalan beszédünket. S el nem ismernék, hogy filozófia rejtőzik ebben is.

De nézelődjünk csak tovább ebben a különös tükörben, mert újabbnál újabb vonásait fedezhetjük föl benne kedves jó öreganyánk arculatának. Ne is keresgéljünk még egyebütt, kezünkre és lábunkra tekintsünk még mindig, hogy lássuk, mennyi tanulnivalónk van egy szűk témakörben is. – Két keze van minden embernek, de csak mi tartjuk számon, hogy ez a kettő tulajdonképpen egy. Mert a legtöbb munkához mind a kettőre szükségünk van, s ha az egyiket elveszítjük, csak „félkezűek" vagyunk. – Furcsa számtan ez, mondja rá a német. Kettőnek a fele egy! „Az egyik kezem", – így mondja körülöttünk minden értelmes nácio. A kétszerkettő a mennyországban is annyi, büszkélkedett vele hajdani iskolamesterünk. De mi így beszélünk: „félkézzel is elbánok vele". Vagy: „sántít a féllábára". – Aki elvesztette a féllábát, nem tud járni, amíg mankót nem szerez. A két lába bizony csak együtt volt épegész. – Sajátos logika van ebben. Társaslogika. Mi és a nyelvrokonaink így gondolkozunk A matematika törvényei szerintünk itt nem érvényesek, csak az anyag világában. Az embernek is több fele is lehet és van is egyidőben. Társaságban sokan hallják szavaimat és ha megértik: felelnek nekem. Akkor pedig az én feleim ők. A „Halotti Beszéd" írója már így szólította meg hallgatóit: „Látjátok, feleim..." Ügyfelem és ellenfelem is lehet több is egyidőben és mégis mind külön-külön egyenrangú felem nekem. Energiámat jobban fölemészti, ha több felem van, mintha csak egy, de helyt kell állnom minden egyes felemmel szemben, különben elvesztem a pert; megsemmisülök.

De ki törődik ezekkel a nyelvi furcsaságokkal? A pesti vásárra beözönlő idegenek nem hajlandók elsajátítani és ma már ők diktálják a magyar nyelvet sajtóban, rádióban, tévében.

Nemsokára már semmi sem marad
Ez országban, mely külön álmunk ójja:
Germánnál, szlávnál ősibb álmokat
S a latinoknál furcsább furcsaságot...

Zöld selyemhímzés tiszavidéki suba válltányérjáról (Győrffy István nyomán); spanyolozott tükrös (dunántúli pásztorfaragás – Malonyay); osztják nyírfakéreg-díszítmény (Sirelius nyomán)

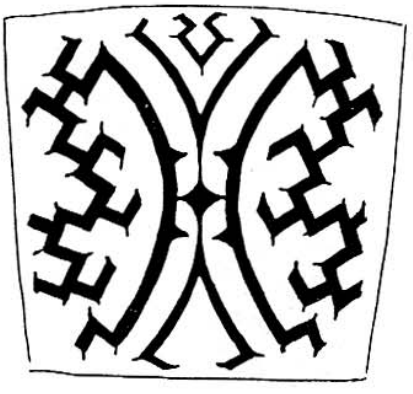

– írta Ady már 1912-ben (Margita élni akar). Pedig talán érdemes volna kipróbálni ezeket az álmokat is. Hiszen láttuk a germán és szláv álmok nagy kudarcát, és végigszenvedtük borzalmait. Talán mégis érdemes volna egyenrangú felünknek tekintenünk embertársainkat. Hiszen nélkülük csakugyan nem vagyunk épkézláb, egészséges emberek. Nem vagyunk lelkileg egészségesek, csak „félemberek".

És lám, nem is voltak olyan barbárok ezek a mi szerény őskori apáink-anyáink, ahogy mai elbizakodott tanítómestereink híresztelik. Nem nyomtatták ugyan papirosra szociológiai és pszichológiai megfigyeléseiket, hogy ott verjék fejünkbe a tudnivalót, de kultúrájuknak szerves részévé avatták, mert nyelvi formába öltöztetve állandó beszédtémává tették, felejthetetlenül belevésve lelkünkbe.

Ezek a mi szavaink nem absztrakt fogalmakat jelölnek – mutatott rá Karácsony Sándor fél évszázaddal ezelőtt – hanem konkrét tárgyak egymással való viszonyát. A legvaskosabb valóság mi vagyunk. Te meg én, amikor itt szót váltunk egymással, meg mindaz, amit mi itt közvetlenül érzékelünk, akár ember az (Ő), akár tárgy (Ez vagy Az). Minden más csak akkor konkrét valóság a mi értelmi világunkban, ha valamilyen viszonyban van velünk, vagy az általunk érzékelt tárgyakkal. Ezért mondjuk így: *anyám, anyád*, vagy *anyja*, és nem mondjuk soha személyrag nélkül. Csak az idecsődült idegenek, akik lusták megtanulni magyarul, azok beszélnek ilyenféleképpen: *sokgyermekes anya;* – magyarul azt mondjuk: *sok gyermek anyja. Kéz* sincs ember nélkül; valakinek a *keze* az mindig vagy az enyém, a *kezem*, vagy a tiéd, a *kezed*, vagy a másé, a *keze*.

A német viszont így mondja: die Mutter (az anya), der Hand (a kéz), das Buch (a könyv). Persze tudja, kinek az anyjáról, kezéről vagy könyvéről beszél, de nem árulja el. *Die Mutter ist zuhause* – ez a mondat szó szerint tolmácsolva, ahogy a jövevényeink beszélnek, így hangzik: *az anya otthon van*. Csak a körülmények ismeretében gyaníthatjuk, hogy kinek az anyjáról beszél.

Nehéz vele szót érteni. Ő az absztrakt fogalmak nevével jelöli meg beszéde tárgyát és mi nehezen találjuk meg annak konkrét jelentését. Mi látni szeretnénk azt lelki szemeinkkel. Nekünk, a mi jeleink, a mi szavaink hallatára megjelenik a tárgy, a jelenség belső látásunk előtt: ez a szó jelentése. Szemléletes a mi nyelvünk, állapította meg Karácsony Sándor a maga idejében,1938-ban. Ezt fejezik ki nyelvészeti műszavaink: a jel megjeleníti a tárgyat, jelenvalóvá teszi képzeletünk számára, úgy látjuk, mintha itt volna, jelen volna: ez a jel funkciója, a jelentése. – Nem tudósaink alkották ezeket a műszavakat. Ők elidegenedtek a magyar nyelv szemléletétől az idegen nyelvtudomány iskolájában. A német mind más és más tőből képezi ezeknek a fogalmaknak a neveit:

a jel	*das Zeichen* .
a jelentés	*die Bedeutung*
megjelenik	*erscheint*
jelen van	*ist zugegen*

Nem csak a német nyelv ilyen absztraháló, hanem valamennyi európai nyelv az, a mi rokonainkat kivéve. Ezek viszont a miénkhez hasonlóan mindig megjelölik szavaikon a tárgy személyi vonatkozásait. Íme néhány példája:

magyar	finn	török
anyám	*emäni*	*anam*
anyád	*emäsi*	*anan*
anyja	*emänsä*	*anasi*
kezem	*käteni*	*elim*
kezed	*kätesi*	*elin*
keze	*kätensä*	*eli*
könyvem	*kirjani*	*kitapim*
könyved	*kirjasi*	*kitapin*
könyve	*kirjansa*	*kitapi*

Hát ilyenféle arcvonásait. mutatja ez a tükör régen elporladt eleinknek A mi arcunkon mutatja meg a tőlük örökölt vonásokat. Életre való örökség ez majdmind. Azért igyekszik eltitkolni a gyarmatosító hatalmakat kiszolgáló, annak fényében tündöklő hivatalos tudomány és ennek ellenzéke, a szűklátókörű szakképzést is nélkülöző kontárok hada egyaránt.

Itt csak nyelvi emlékeit említettem régi kultúránknak. Költészeti, zenei és képzőművészeti emlékeiről már korábban hírt adtam. (*A magyar lélek formái*) Azóta persze sokszorosára növekedett ezek száma és elmélyült elemző módszerem is.

Ez a mi talentumunk, s ha ezt nem kamatoztatjuk, méltán veszi el tőlünk a mi Urunk.

A magyar művészet évezredei címmel szeptember 29-én nyílt meg Lükő Gábor kiállítása a székesfehérvári Művelődési Házban

Rombuszokkal szimbolizált *felek*: székely beretvatokon, osztják dohányszelencén, osztják női ingen, osztják ékszeresdobozon (Sirelius nyomán) és székely beretvatokon

AZ ÉG SÁTORA

Keresni egy bús kis országnak álmát,
Mikor az Ég piros sátra alatt
Játszódnak le hóhéros panorámák.
(Ady)

Sokféle sátort ismerünk, különböző népek más és más formában felállított sátrait, de egyik sem hasonlít annyira az égboltozat képéhez, mint a török és mongol népeké, a jurta.

Nem véletlen ez a hasonlóság. A szibériai népek mindmáig sátornak képzelték az eget. Még a jurta füstkiereszto nyílását is odaképzelték az égre.

Fontos szerepe volt ennek a felső nyílásnak az ő mitikus képzeletvilágukban. Ott távozott a halottak lelke a másvilágra és azon keresztül jött az újszülötteké ide, a földi világra. A sámán is itt ment át a szellemek világába, de persze csak jelképesen, a jurta füstlyukán bújva ki, vagy egy egetverő nagy fára kapaszkodva föl.

A szibériai népek találós kérdéseiben is a csillagos eget jelképezte a szegények kunyhóit borító „nyüves bikabőr". Ennek apró lyukacskái úgy fényeskedtek a sötét kunyhóban, mint a csillagok az éjszakai égen. – Nálunk is ismerték ezt a találós kérdést, de a sátort már kifeledték belőle. Így adták föl: „bivalybőrön babot borogatnak." Bizonyára tisztogatás céljából borították ki a hófehér babot a gyerekek elé, s a bivaly fekete bőre csak azért került a szokásos lepedő helyébe, hogy a bab ragyogjon rajta, mint a csillag.

De ha találós kérdéseinkből kimaradt is, azért még nem felejtődött el nálunk sem az ég sátora. Tovább élt az nyelvünk hangulatos költői képei közt. Azt mondjuk, beborult az ég, felhők borítják. Ahogy a sátort borítja a sátorponyva, a jurtát a nemez. A megkeseredett magyar azt kívánja ellenségének, hogy „szakadjon rá az ég". Ahogy az éjszakai álmában meglepett ellenségére szakajtotta rá a sátort valaha.

Arany János a hun-korszakba vetítette vissza az ég sátorát, s tudjuk, nem hibázott:

Csillagok a földön csillámlani szűntek:
Zárva le minden szem, tüzek is eltűntek;
De az ég nagy sátra, a magosan mélylő,
Szerte ragyog – s virraszt az örökkön élő.

Ady, láttuk, a jelenkorba hozta el az ég piros sátorát, s a „Véres panorámák tavaszán" egyre aktuálisabbá válik a haditechnika „örvendetes" fejlődésével.

Régi templomok dongaboltozata s bizánci bazilikák kupolája plasztikusan ábrázolta az eget. Sötétkékre festették, s rá arannyal, ezüsttel a csillagokat. A görögök talán a szkíták táboraiban látták az eget jelképező jurtát, ki tudja? Vagy a hunoknál? Talán tőlük kapták az eszmét, hogy ök is ilyenre építsék az „Isten házát".

A Volga, azaz a mi nyelvünkön az Etel folyó mellékén lakó török népeknél *tirme* vagy *terme* a jurta neve, s ez volt a neve az Árpád-kori magyaroknál is. Számos emléke él ennek helyneveinkben. Mert a régi világban azt nézték, hol ütötte fel a sátrát az, akit keresnek. És a fehér jurta messzire ellátszott, kivirított a zöld környezetből. Hozzá lehetett igazodni az úttalan világban, ahogy később a templomok tornyához. – Így jelöltek meg, így neveztek meg egy halastavat 1225 táján *Teremalja*-tónak a partján álló jurtáról, (az Oklevélszótár nem árulja el, melyik részén az országnak). Így neveztek meg egy határrészt 1664-ben Tereminek Nagyküküllő megyében. De falu is volt, és nem is egy, akit hajdani gazdája jurtájáról neveztek el. Ilyen volt Nyitrában Teremes és Baranyában Terehegy; ennek nevét ugyanis 1332-ben még Teremhegynek írták. (Lásd Györffy György Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. k.).

Nyelvészkedő tudósaink félreértették a helyneveinkben élő hajdani magyar szót és a terem név mai jelentését tulajdonították neki. Csakhogy a nagyobb épületek belső helységei (lovagterem, tanácsterem; táncterem) nem alkalmasak földrajzi hely megjelölésére, mert kívülről nem láthatók. Az Árpád-korban még nem valami tanácsterem jelent meg a magyar ember lelki szemei előtt a terem név hallatára, hanem a jurta. Ez volt a terem név jelentése. A magyar *terem* ragozott alakjainak töve ma is terme- (*termet, termek, termes*), ez pedig hangról hangra megegyezik a baskir és nogáj nevekkel. Ami pedig a név újabb magyar jelentését és a jelentésváltozás okát illeti, azt is könnyűszerrel megérthetjük keleti analógiák segítségével. A jurta nevét ott is átvitték a később divatba jött szilárd épületekre, de nem csupán egyik helyiségükre. Közép-ázsiában *uj* a jurta neve, de így nevezik korunkban a szilárd anyagból készült házat is. Mert a ház mellett, vagy annak egyik helyiségében azután is felállították a jurtát. Ünnepélyes aktusokra, vendégek fogadására tovább is ezt használták, mert hagyományos módon szőnyegekkel díszítve szebb volt, mint a csupasz falú ház. – Így történhetett ez nálunk is, mert csak így örökölhette a tanácsterem a jurta régi magyar nevét.

Nyelvészeink régebben, nem ismerve a jurta volgai török nevét az orosz nyelv *tyerem* szavából próbálták származtatni *terem* szavunkat. Kniezsa István is elfogadhatónak tartotta ezt a származtatást *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* (1955) című művében, de azzal a megjegyzéssel, hogy az orosz szó eredete ismeretlen: korábbi ősszláv magyarázata elfogadhatatlan, görög származtatása szintén, s így a magyarral való kapcsolata is bizonytalan. A magyar és az orosz szó töröknyelvi forrásait Ligeti Lajos fedezte fel 1967-ben, a *Magyar Nyelv* 63. kötetében. A magyar szónak csak újkori jelentését ismerte, s ezt tévesen azonosította az orosz szó jelentésével, azért úgy látta, hogy hozzánk orosz közvetítéssel jutott el a név.

Számunkra igen fontos világosságot deríteni *terem* szavunk eredetére, mert csak ennek ismeretében bontakozik ki előttünk a sátor kozmikus szimbóluma minden vonatkozásában. Ezért bővebben kell ismertetnem mind a magyar, mind az orosz szó jelentéskörét.

A magyar *terem* jelentései: 1. (régi, elavult) jurta, – 2. nagyszámú embert befogadó díszes, ünnepélyes helyiség, amit a német *Halle* és *Saal*, a francia *halle, salle*, az orosz pedig *zala, zal* szavakkal jelöl. – Az orosz *tyerem* jelentései között nem található meg a magyar terem egyik jelentése sem. Középkori jelentései Szreznyevszkij szerint (*Materiali dlja szlovarja drevnye-russzkava jazika po piszmennim pamjatnyikam*, III. Graz, 1956.) ezek: 1. magos ház, palota, – 2. eresz, baldachin, – 3. kupola, boltozat, – 4. sekrestye. – Újkori jelentései Dal' Vladimir szerint (*Tolkovij szlovár zsivava velikarusszkava jazika*, 2. kiadás IV. k. Szentpétervár – Moszkva, 1882.) ezek: 1. magos ház, vagy annak egy része,

– 2. kastély, régi lakótorony, – 3. nők, lányok szobája bojárok házában, az emelet – 4. (legújabb) padlásszoba, tornyocska a lakóház tetején.

A magyar *terem* név második, újkori jelentését úgy látszik, magyar nyelvészek ruházták rá az orosz *tyeremre*, öntudatlanul, a két hasonló hangzású név asszociációja folytán. A bemutatott adatokat figyelembe véve a magyar szó nem tekinthető orosz eredetűnek. A szavak hangalakjából inkább megfordított viszonyra következtethetünk. A magyar szó alanyesete eredetileg *terme* lehetett, mint a törököké. A *terem* alakot más magyar szavak analógiájára képezhettük ebből a tőből. Ilyenek *korom* és *kormot*, *barom* és *barmot*, *álom* és *álmot*. Az orosz *tyeremnek* minden ragozott alakjában teljes a töve (*tyerema*, *tyeremom*), azért a magyar szó új alanyesetű alakjából származtatható, mely már legkorábbi helyneveinkben megjelent. A török, kun *terme* átvétele esetén az orosz szó a *polje* típusú szavak közé került volna, melynek ragozott alakjai *poja*, *poju*, *pojem*, tehát ragozása *tyerme*, *tyermja*, tyermju, *tyermom* volna.

A jurtát jelentő török és magyar szavak közvetlen kapcsolatban voltak egymással. Erre vall hangalakjuk és eredeti jelentésük egyaránt. De továbbmenve: erről tanúskodik képes jelentésben való használatuk is. Ezt is Ligeti Lajos mutatta ki idézett cikkében, bátor nem ismerte fel a belőle következő történeti tanulságot. Középkori kódexeinkben a *terem* név következetesen a viselős asszony méhének jelölésére szolgál. Csak két példát idézek. A Nagyszombati Kódex írója szerint az angyal így adta hírül Máriának kiválasztatását: „*Kilenc hónappá te szűzi méhednek termében akarna lakozni.*" (383.1.). Itt még csak díszítő jelző a terem, az ünnepélyes fogadtatás szimbóluma. De a többi esetben már magában áll, s így jelöli a méhet. Az Érdy Kódex szerint például, mikor Mária meglátogatta Erzsébetet, „Lén, hogy hallotta vóna Erzsébet Máriának keszenetit, örüle a magzat ő termében." (382. 1.). S a XIV. század eleji Kun Kódexben ugyancsak *termäsindä* (= sátorában) olvasható Lukács evangéliuma megfelelő helyének kun fordításában. (Lásd Kuún Géza: *Codex Cumanicus*. Bp. 1980, 189. 1.) Az orosz *tyerem* hasonló, képes értelemben való használatáról nincs tudomásunk, de nem is volna erre alkalmas egyik ismert jelentésben sem. A mi terem-szimbólumunk pedig tovább fejlődött képzőművészetünkben. A sárközi; Tolna megyei asszonyavató főkötők egyik hímzett motívuma is a „*terem*" nevét viselte. Malonyay Dezső *A magyar nép művészete* című nagy műve IV. kötetében ezt írja egy kehely alakú virág képmásáról: „A virág üres belseje a terem, melyet apró pontok tarkáznak." (91. 1.) – Malonyay megfigyelése pontatlan. A sárközi virágok belsejében sakktábla-szerű hímzés látható. Ez csak parányi mérete következtében látszik néha pontozásnak. A nagyobb méretű párnafők virágain mindig fölismerhető a sakktábla-forma és nem csak Sárközben, hanem

Sárközi magyar hímzések asszonnyá avató főkötőkön a virág belsejében a *terem* motívumával, 1900 körül.

egyebütt is. E motívum egyes variánsai formai rokonságba kerültek az újabb oszmántörök és olasz hímzések „*gránátalma*" motívumával, belsejükben látható „*terem*" is ennek hatására vette fel mai sakktábla formáját. Mert neve elárulja, hogy eredetileg más volt a formája. A virág belsejének „terem" neve mindenkinek eszébe juttatja ugyan a magyar teremni igét, de ha jól meggondoljuk, el kell vetnünk azt a föltevést, hogy itt ennek az igének jelen idejű harmadik személyű alakjával van dolgunk. S megint csak egy keleti török analógia bizonyítja, hogy itt is a terem eredeti „*sátor*" jelentését kell számításba vennünk.

Tokarev Sz. V. a Szovjetunió népeit ismertető monográfiájában (*Etnografija narodov Sz.Sz.Sz.R.* – 1959) bemutatja a kirgizek és kazakok néhány szimbolikus hímzett motívumát. Ezek között találtam rá a sárközi virágmotívum rokonára. Csakhogy itt ferde rács tölti ki a virág kelyhét, a jurta rácsához hasonló. És készítői el is árulták, hogy ez a jurta rácsa. Sőt, tovább folytatva a mesét, a virág szirmainak is képes jelentést tulajdonítottak: a két szirom két folyóvíz, a rács pedig ezek összefolyásánál felütött jurta.

Kazak hímvarrás: *két folyóvíz összefolyásánál felütött jurta*; fafaragás kiskunsági beretvatokon, 1880.

Ez már nem egyszerű motívum, hanem egész kompozíció. Tájkép. S ennek fába metszett mását is megláthatjuk egy kiskunsági beretvatokon. Itt a virág szirmainak helyén a népművészet közismert „*vízfolyás*" motívuma húzódik, közöttük pedig ferde rácsozat de jóval sűrűbb, mint a kazak hímzésen, s így jobban hasonlít a jurta rácsára, mint amaz. A rács fölül kúpalakban végződik, a jurta fedeléhez hasonlóan, aljában pedig egy háromlevelű kis virág ül, a jurtában lakó asszony szimbóluma.

Idegenek szemében első tekintetre szokatlanul stilizált virágábrázolásnak tűnik ez a kompozíció. A téma megneve-

zése után már stilizált tájképnek tekinthető. Tokarev sem próbálta másként értelmezni. A költöző-pásztorok számára viszont ez a tájkép is szimbólum. Ők ugyanis, ahogy Tokarev is elmondja, nemzetségekre oszolva, egy-egy patak völgyében élnek. Nyáron a víz partján fölhajtják nyájaikat a hegyi legelőkre, télen meg ugyanazon az úton leereszkednek velük a síkvidékre. Itt a patakok vize egybeszakad, de itt találkoznak egymással a különböző nemzetségek lányai és legényei is. S az új házasok új jurtát állítanak. A két folyó tehát a két nemzetség, a két nem, a két szerelmes szimbóluma, akárcsak ebben a magyar népdalban:

Összefolyik a kis Tisza a Dunával.
Összeillik a szőke a barnával.
Mit bánom én hogyha illik, hogyha nem is ,
Barna a babám, barna vagyok magam is.

A jurta, illetve a ház pedig közismert szimbóluma a házasságnak. A házasodni jelentésű igét a török népek mind a jurta, illetőleg a ház nevéből képezték, akárcsak mi magyarok. A románoknál régi magyar és kun szomszédságuk révén szintén meghonosodott ez a szólásmód: *casa* a ház neve, *căsători* = házasodni.

Tanulságos ennek a kompozíciónak egy variánsa. Ugyancsak Tokarev mutatta be az idézett helyen. *Két kutya összeveszett egy csonton*, így adták meg az értelmét. A csontot szívalak jelzi, a kutyákat pedig kunkorodó farkuk.

Kazak hímvarrás: *két kutya összeveszett egy csonton*; fafaragás kiskunsági beretvatokon, 1842.

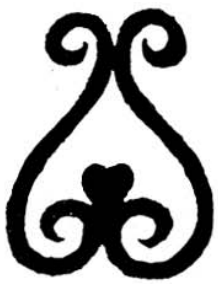

Ugyanezt a kompozíciót megtaláltam egy másik kiskunsági beretvatokon. A kompozíció középázsiai értelmezése persze szintén jelképes. A valódi téma: vetélytársak küzdelme egy lányért, vagy egy szép lóért, vagy bármi más igen megszeretett tárgyért. A két legény pedig már nem esik messze a két nemzetség fogalmától, a lány meg a házétól, melynek ő lesz a szíve, az érző és melegítő lelke. És az S alak, mely itt a kutya szimbóluma, általánosan ismert ábrázolása a kígyónak is, az pedig gyakran a férfi szimbóluma. A művészi fantáziát nem köti a logika.

E kompozíció egy másik magyar variánsában ferde rácsozással kitöltött „*gunyhó*" mellett tekergő „*kígyót*" ábrázoltak. Hasonlóképpen ábrázolták a kígyót, de a vízfolyást is egész Észak-Eurázsiában, mert a vizek szellemét kígyónak vagy sárkánynak képzelték. Visszajutottunk tehát a "*két folyó összefolyásánál felállított jurtá*„-hoz.

Az egyesülő folyóvizek szimbóluma réges-régen is

Gunyhós-kígyós csorgatott dísz tatai cserépkorsón, 1900 körül

mert már Keleten. A kínai Dalok Könyvében, a *Si-King*-ben majd három évezredes emléke olvasható. A mellőzött első feleség szól urához:

Iszapos a King a Vejtől.
Majd lehiggad, ha nem árad.
Ünnepled új feleséged:
Eltelt velem már a vágyad.
(Szabó Magda fordítása)

A régi Kínában mítoszok és varázserejű szokások fűződtek ehhez a szimbólumhoz. Marcel Granet könyvéből (*La civilisation chinoise*, Paris 1929, 216. l.) értesültem, hogy a folyók áradásában az őket megszemélyesítő sárkányok küzdelmét látták, egy hím és egy nőstény sárkányét. Mert két egyesülő folyó isteneit mindig különböző neműnek tekintették. És mikor kizöldült a vetés, fiúk és lányok csapatosan vonultak ki a folyók torkolatához, hogy átkelve a vízen megjátsszák a sárkányok küzdelmét és termékenyítő esőt kérjenek a sárkányoktól. – A két folyóvíz az exogám nemzetségek szimbóluma volt, mondja Granet.

Hasonló kozmikus mítosz emléke maradt fenn a török népek őshazájában, az Altáji hegyekben, a két legnagyobb folyóvíz nevében. Ezek orosz neve – *Bija* és *Katuny* – török eredetű. Az altáji törökök *Pi-szu*-nak (= Úr vize) és *Kadin*-nak (= Úrnő) nevezik ma is ezt a két folyót, melynek egyesüléséből keletkezik a hatalmas Ob vize. A Bija torkolata közelében áll *Bijszk* városa. Ennek török neve *Prtuzari* = Úr városa. (Az altáji *pi* a köztörök *bej* és *bég* szavak megfelelője.) Itt már egész város lett a két folyó összefolyásánál felvert jurtából, de itt is a férfi házasodott meg.

A törökségnél régen a fehér és fekete szín a nemek megkülönböztetésére szolgált, s úgy látszik, ezért nevezték el a két ágból eredő folyóvizeket Fehérnek, illetve Feketének. Így különböztették meg a Volga két nagy ágát Fehér- és Fekete-Etel néven:

kazáni	*Ak-Idil*	*Kara-Idil*
csagatáj	*Ak-Edil, -Etil*	*Kara-Edil, -Etil*
csuvas	*Sur-Adil*	*Khur-Adil*

Az oroszok későn és más irányból közelítették meg a két ág egyesülésének helyét, azért másként nevezik a két folyót. A Fekete-Etelt, mely Novgorod közeléből indul, régóta ismerik és Volgának nevezik, a Fehér-Etelt viszont észak felől érkezve ismerték meg, azért a Káma mellékfolyójának tekintették, s alsó szakaszára rá is ruházták a Káma nevét, felső szakaszát pedig, török nevének csupán jelzőjét tartva meg, Fehér-víznek nevezték el a maguk nyelvén: *Bjelája*.

Az altáji tatárok hite szerint az Ég-istene, Tengri, férfi, neki fehér színű lovat vagy juhot áldoztak. Vele a jóindulatú „fehér sámán" útján jutottak kapcsolatba. A Föld szellemét viszont női lénynek képzelték s gonosznak. Hogy ne ártson, neki is áldoztak, de mindig fekete állatot. Vele a rontó

„fekete sámán" útján érintkeztek. A fehér sámán rendszerint férfi volt, a fekete meg nő. A magyar javas és boszorkány távoli rokonai.

A két nem ilyenféle megkülönböztetése a patriarchális társadalom exogám rendszeréből következett. A nemzetség fejei, a férfiak, őseiktől kértek segítséget, azoknak a szellemét idézték meg szomszédaikkal való háborúskodásaikban. De feleségük éppen ezeknek a lányaiból került hozzájuk, s félős volt, hogy velük beférkőzik ezeknek a segítő szelleme is, az pedig rontani fogja az övék erejét. Ezért nem engedték áldozóhelyükre az asszonyokat, ezért tartották őket tisztátalanoknak, különösen havi tisztulásuk idején. Mert a vérben is a nemzetség él, az ősök szelleme. – Föltehető, hogy a pogány magyarok törzsei is két exogám félből álltak. Régi törzseink közül csak a *Gyarmat* névből származó helynevekben található a fekete és fehér jelzőkkel való megkülönböztetés, *Feketegyarmat* pedig éppen a *Feketekörös* partján épült. *Fehérgyarmat* viszont már messze esik a *Fehérköröstől*, ami persze a lázongók erőszakos szétszórásának a következménye is lehet.

Nálunk csak két ilyet vizet tudok, a Tisza, meg a Körös forrásait. Igaz, hogy a Körösnek három forrása van, de egyes jelek arra vallanak, hogy eredetileg csak a Sebeskörös viselte ezt a nevet. A Sebeskörös forrásánál van *Körösfő*, ez az egyik. A *Fehér* és *Fekete* névpár összetartozása a másik. Gyanítható, hogy ezeket eredetileg nem illette meg a *Körös* neve, hanem *Fehér-* és *Fekete-víz*, vagy *Fehér-* és *Fekete-jó* volt a nevük. S talán nem véletlen, hogy itt éltek legtovább a pogány hagyományok. A lázadás leverése után Vata szállláshelyén, a Fehér- és Fekete-Körös összefolyásánál épült *Békés* vára, a lázongók megfékezésére. Történetíróink helytelenül antedatálják *Békés* nevét, azt írva, hogy Vata békési volt. Békés beszélő név és párja *Heves*nek. Ugyanolyan, mint a századokkal később a székelyek fenyegetésére épített *Székely-támad* és *Székely-bánja* nevű várak. – Egész Tiszántúl az egri püspökséghez tartozott, amíg Szent László meg nem alapította a váradi püspökséget, és ki nem szakította ennek részére Bihar és Békés megyéket. De rajtuk túl Zaránd megye tovább is az egri püspök fennhatósága alatt maradt. – Eger mellett épült Heves vára, a lázadók székhelyén viszont Békés. Értsen belőle mindenki.

De térjünk vissza a jurtához: az ég sátorához, mely az egész népet óvja, a nemezsátorhoz, mely a család oltalma és az anyához, kinek a méhe magzatának lakóháza. A három biológiai egységre filozófiai jellegű világkép épült. Az ég sátorát nevezhetnénk makrokozmosznak, az anya méhét meg mikrokozmosznak a valóságos nemezsátorhoz, az emberi élet világához viszonyítva. Ez volna tehát maga a kozmosz, a rendezett világ mintaképe. De nem valami statikus világ ez, mert egységei az időben következnek egymás után: az anya méhében az élet előtti világ, a sátorban az élő világ, az ég sátorán felül pedig az életen túli világ. És, bár misztikus színezete van, mindhárom reális valóság. A születendő gyermek is itt él köztünk a szerelem, s az ösztön szinte ellenállhatatlan erejében s a halott is a példa morális erejében. Egyiket sem lehet kitudni a világból, csak önmagunk megcsonkítása árán; mely gyakran halálos merényletnek bizonyul.

Buddha, Mózes, Jézus éltek velünk,
Igemálhákkal rakott az agyunk...

– írta Ady. Aki igazán élt, azt nem lehet elfeledni. Hazajár kísérteni. És ha bajba jutunk, megidézzük szellemét, segítséget várva tőle. Buddha sem csak a legújabb kori filozófia közvetítésével jutott el hozzánk. Köztudomású, hogy az iszlám térhódítása előtt a török népek jórésze buddhista volt. S a magyarság ezek hatáskörében élt. Azt már csak Kerényi Károly vette észre, hogy a vogulokhoz is eljutott Buddha. Már 1940-ben megírta, hogy a vogulok legkedveltebb istene és segítő szelleme, a Világügyelő férfi Buddhával azonos. (Kerényi K. – Jung C. G.: *Das göttliche Kind in mythologischer und psychologischer Beleuchtung.* 1940. 28. 1.) Az ő nyomán elindulva évek során át hatalmas buddhista emlékanyagot fedeztem fel a vogul mitológiában, a permi művészetben és a magyar folklórban, képzőművészetben. Ennek bemutatása nagyobb teret igényel és előkészületben van. Itt mégis meg kell említenem egy idevágó részletét. Láttuk, hogy a jurta szimbóluma korán társult a virágszimbólummal. Magán a jurtán plasztikusan ábrázolták a virágszirmokat, mint az indiai templomok oszlopain, hasonlóképpen későbbi palotáikon, hímzett terítőiken pedig, mint már láttuk, virág kelyhébe helyezték a jurtát. Hasonló képekkel találkozunk a szibériai népek költészetében is. A vogulok sorsénekeiben például nem egy helyt olvasható: „Fűszár fejéhez (= virágához) hasonló szép sátorkát állítottam." (Munkácsi Bernát fordítása – *Vogul Népköltési Gyűjtemény* IV.k.). Hasonlóképpen dicsérik jurtáikat a mongolok is lakodalmas énekeikben (lásd: Róna Tas *A Nomádok nyomában.*1961. 241. 1.).

Lányok, asszonyok szimbólumaként talán világszerte ismeretes a virág, de nálunk még a *leány* név is alighanem a lótuszvirág buddhista nevéből származott (vesd össze annak kínai és mongol nevével: *lián*, mely képes jelentésben a lányok megnevezésére is használatos). A magyar szó finnugor származtatásának kísérlete elhibázott. A leány fogalma ellentétes az anya fogalmával, neve tehát nem lehet egy „kicsi" és egy „anya" jelentésű szó összetétele.

A lótuszvirág, tudjuk, a világmindenségnek is szimbóluma a buddhista mítoszok világában. A közismert imaszöveg, *Om mani padme hum* (Lótuszvirágban igazgyöngy) az anyagi világban rejtőző isteni szellemet jelképezi. Indiai mítosz szerint Brahma, a világszellem, lótuszvirágban született meg. Brahma neve és születésének mítosza is eljutott a vogulokhoz. Neve a vogul nyelv szabályainak megfelelően *Pálm* és *Pólem* alakokban él ott. (Munkácsi: *Vogul Népköltési Gyűjtemény* I. k. 1889. 33. 1.) Nálunk már csak lírai dalokban él e mítosz emléke: *„Nem anyától lettél, Rózsafán termettél"*. (A máriknál még *„Fű hegyén termettél."*)

A virágkehelybe foglalt jurta (terem) szimbolikus tájképe ezek szerint a hindu misztikus világkép, az *Om mani padme hum* ábrázolásának is tekinthető, s valószínűleg buddhista eredetű. De benne rejlik a józan ember primitív filozófiája is, mely szembeállítja az ismert világgal az ismeretlent, a sátor belsejében folyó élettel a rajta kívül áradót. – Sőt az ismeretlen világban is megkülönbözteti nagy méretei miatt megismerhetetlent, a „nagyvilágot", a világűrt az ég sátra alatt, a parányi mivoltában megismerhetetlentől, a mikroorganizmustól, az anyaméh sátorában. Hiszen mai életünk is e két pólus között feszül. „Keressük egy bús kis országnak álmát, mikor az ég piros sátra alatt játszódnak le hóhéros panorámák."

Manfred Schmidt-Brabant

A TEMPLOMOS ÉPÍTÉSZETI IMPULZUS

Előadás 1994. október 17-én, az International Forum Man and Architecture dornachi konferenciáján (részletek)

... A már említett összes irányzat közül az egyik legjelentősebb a templomos rendé, amelyet az építőművészet egész történetének fordulópontján találunk. Mindenekelőtt néhány történelmi dátumot említenék, amelyek azonban sokmindent elárulnak: a XI. század végén vezetik az első nagy keresztes hadjáratot Jeruzsálembe, hogy a várost felszabadítsák a muzulmánoktól. 1099-ben ez a keresztes sereg meghódítja Jeruzsálemet. Ha megnézzük e keresztes hadjárat okait, akkor a motívumoknak három, egymásra épülő rétegét találjuk. Az első, külső réteget, a felszínt annak idején egész Európa megismerte: a Szent Sír felszabadítása a hitetlenek kezéből. Emögött azonban egy másik motiváció rejlett, amelyet a régi misztériumok bölcsességét továbbvivő körök dolgoztak ki. A XI. században a katolikus egyház az egyik legnagyobb pápa, VII. Gergely révén hihetetlen hatalmi igénnyel lépett fel, mely szerint minden földi hatalom – a királyokétól a császárokéig – a pápának rendeltetik alá. Ismeretes, hogy a kiátkozott IV. Henrik német királynak Canossában mezítláb kellett a hóban a pápa elé járulnia. Mindezek következtében a keresztes hadjárat vezetőjében, Bouilloni Gottfridben és a vele kapcsolatban álló ezoterikus körökben megerősödött a szándék: eltávolodni Rómától, visszsza a kereszténység eredeti színhelyeire! A harmadik motívumrétegről később lesz szó. Jeruzsálem meghódítása után a keresztes hadak megalapították a Jeruzsálemi Királyságot. Bouilloni Gottfrid nem akart királyi koronát viselni azon a helyen, ahol Krisztus élt, de rokonai, először I., majd II. Baldvin megkoronáztatták magukat.

A külső rétegben a történet úgy szól tovább, 1118-ban hét frank lovag érkezik Jeruzsálembe. Rendet szándékoznak alapítani a zarándokok védelmére. Később még két lovag érkezik hozzájuk, de néhány év múlva, 1127-ben közülük hatan visszatérnek Frankhonba, azaz csak három testvért hagynak hátra, ami katonai akciók végrehajtására kicsit kevésnek tűnik. Egy évvel később, 1128-ban a Párizstól délre fekvő Troyes-ben nagy, általános zsinatot rendeznek, amelyet az akkori idők egyházi beavatottjainak legnagyobbja, Clairvaux-i Bernát hív egybe és vezet. E zsinatnak kifelé látszólag nem volt egyéb célja, mint a templomos rend ünnepélyes megalapítása, működésének szabályozása, stb. Amikor a templomos lovagok megérkeztek Jeruzsálembe, II. Baldvin a templomtéren jelölt ki nekik lakóhelyet; azon a téren, ahol Salamon temploma állt. A lovagok pedig hamarosan, már Troyes előtt elnevezték magukat *Krisztus és Salamon temploma szegény testvéreinek.* A zsinatot követően a rend meglepő gyorsasággal egész Európában elterjedt. Európa nemessége gazdag ajándékokat, hatalmas uradalmakat ajándékozott a rendnek, melynek a zsinat után néhány évtizeddel már több tízezer tagja volt, végtelen földbirtokokkal rendelkezett, és óriási hatalomra tett szert. Nem kétséges, hogy ez a siker a szellemi irányzat titkos rugóinak volt köszönhető. A rend mintha egyidejűleg két különböző irányzatot követett volna. Az egyik szerint ápolta, mintegy befelé fordulva a mély keresztényi ezoterikát és spiritualitást. Rudolf Steiner is említi, hogy a templomos lovagok közül nagyon sokan valódi beavatottak voltak szellemi összefüggések érzékelésébe, észlelésébe. A másik irányzat egy olyan impulzust követett, amelyet az összeurópai viszonyok újjáépítésének nevezhetnénk. Számtalan területen – pénzforgalom, útépítés, piacok kialakítása – tevékenykedtek közel kétszáz éven keresztül. Ez a tevékenység egész idő alatt szoros kapcsolatban volt a cisztercita renddel, amelynek egyik legjelentősebb apátja Clairvaux-i Bernát volt. A templomosok és a ciszterciták együttműködése idején a ciszterciták ösztönzésére Európa egész földje megművelésre került. Majdnem minden, amit Európában megművelt kultúrtájként tartunk számon, a ciszterciták működésére vezethető vissza. A templomosok voltak azok, akik ugyanabból a szellemi forrásból, a keresztényi testvériség eszméjéből kiindulva újjáalakították a szociális viszonyokat. 200 esztendővel később, 1307-ben a pápa és a francia király közösen rettenetes csapást mértek a rendre, és azt alapjaiban szét is rombolták.

Ennyit egyelőre áttekintésként, és most térjünk vissza a Troyes-i zsinathoz! A zsinatra meghívták Franciaország szinte valamennyi magas rangú tisztségviselőjét; érsekeket, püspököket, a legnevezetesebb apátokat. Közülük sokan szoros barátságban álltak egymással; a kapcsolatok akkoriban sokkal áttekinthetőbbek voltak. Clairvaux-i Bernát körül is kialakult egy kicsiny, de különleges baráti kör. Miután ezek az emberek elhagyták a Troyes-i zsinatot, a következők történtek:

A baráti társaság tagjainak egyike, a Párizstól északra fekvő St. Denis-i királyi apátság hírneves apátja, Sugar rövid, négy éves építés után 1144-ben felavatta Európa első gótikus karzatát. A másik barát, Henri Sanglier, Saens érseke már 1130-ban elkezdte, és 1164-ben fejezte be az első gótikus katedrális építését Párizstól délre, Saens-ben. A harmadik barát, Gottfrid, Chartres érseke 1147-ig megépítteti a dóm nyugati, első gótikus homlokzatát.

Az első tehát a St. Denis-i Suger, aki 1144-től kezdve vendégül látta egész Franciaországot, hogy az új építészeti stílus eme csodájában gyönyörködjenek. Ő írta meg a még ma is élvezettel olvasható iratot, amely bemutatja a stílust, melyet természetesen még nem gótikának hívtak; az egy későbbi korból származó szitokszó. Sugar így fogalmazott: *szeretnénk visszatérni Salamon templomához.*

Ismeretes, hogy Salamon templomát a Biblia is leírja, és eszerint az nagyon egyszerű, szinte pajtához hasonlatos épület volt. Mire gondolhatott Sugar, amikor visszatérésről írt? Annak idején az emberek egyértelmű nézeteket vallottak arról, hogy mi a szakrális építmény. Az ember a kozmoszba tekintett, és úgy gondolta, hogy ezt a kozmoszt szellemlények, angyalok és istenek népesítik be. Az volt az érzése, hogy ami a kozmoszban működik, visszatükröződik a földi építményekben. És ezzel a szemléletmóddal mindig Salamon templomát tekintették minden, a földön valaha is létrehozott építmény archetípusának. Salamon templomát magának a világépítmény tükörképének vélték. Már a Bib-

liában is szó esik a világ mindenható építőmesteréről. Az a nézet, hogy van egy Építőmester, és a világ az ő építménye, ezekbe a misztériumi időkbe nyúlik vissza. Az emberben a kozmoszt képviselő építmények hatására az a kép alakult ki, hogy az emberek közösségi viszonyait is ők határozzák meg. Ezek az épületek mágikus hatással voltak az emberekre. Amikor a körmenet útját bejárták, vagy egy egyiptomi templom oszlopcsarnokain haladtak végig, az egyszerűen megváltoztatta, átformálta az embereket. Az akkori idők emberének, aki nem rendelkezett a mai független öntudattal, szinte testére szabott volt az ilyen külső alakító, formáló vezetés, irányítás. Ezt a jelenséget, mely egykor az épületekből sugárzott, mágikus kötésnek, vagy inkább mágikus betagozásnak lehetne nevezni. Betagozásnak a közösségi, vallási, sőt gazdasági életbe. Ez persze csak annak a közelségnek révén volt lehetséges, amelyben az akkori ember a szellemi világgal, Salamon templomával élt, kereken ezer évvel az új idők fordulója előtt. A történelem további menete során a misztériumok visszaszorultak, és ezzel egyidejűleg egyre erősebb szabadság ébredt az emberben is. Nem véletlenül beszélünk az idők fordulójának meghatározott helyéről, ahol az emberiség fejlődésének egyik mélypontján olyan esemény történik, amely az ember szabadságát megszilárdította, és lehetővé tette, hogy megkezdődhessék a felemelkedés, a szellemi világhoz történő közeledés.

A templomosok körében élt egy sejtelem, a megérzés, hogy olyan idő közeledik, amelyben az ember nem rendeltetik alá többé a szellemi világnak, hanem magára vállalja az istenekkel való párbeszédet. Olyan idő, amikor az építészeti megformálás régi áramlata véget ért, és valami új akar elkezdődni.

Ez az új áramlat az, amit ma *gótikának* nevezünk. Ez először is a kereszténységtől és az ember mivoltától tökéletesen áthatott épülettest. Az élményt ma is pontosan átélhetjük. Ennek az áramlatnak a megjelenéséig minden a régi módon történt, a román stílus hatása alatt. Menjenek be az egyik legszebb román stílusú dómba, a jeruzsálemi Sainte Madeleine-be! A kerek formákban a lezártságot, a befejezettséget; az oszlopfők csodavilágában a megvilágosító, kozmikus imaginációt élhetjük át, az előcsarnok timpanonján a Napnyugat egyik legcsodálatosabb Krisztus-ábrázolását láthatjuk, és az az érzésünk, az ember csak alázattal képes befogadni azt, ami az istenek világából hatalmas erővel árad felé. Aztán menjenek el a párizsi Notre Dame-ba, vagy még inkább Chartres-ba, és hirtelen átélhetik az ébredést, a kitörést; az ablakok hatalmas világán át kitekinthetünk a szellemi világba; a pillérkötegek, a támpillérek mintegy felemelik az embert, s nem okkult fejezetek, hanem valódi, figurális szobrok koronázzák az egészet. És az ember azt érzi, hogy amíg a régi építőművészet mágikus betagozódást jelentett a közösségbe, addig a gótikával valami olyasmi kezdődik, amit az ember építészeti formák által közvetített mágikus megszabadulásának nevezhetnénk.

Természetesen már sok kutatónak feltűnt ez a különös összefüggés; a templomos rend megalapításának, és a gótika felvirágzásának egybeesése. Így keletkezett egy felszínes legenda, amely szerint a templomosok Jeruzsálemből áthozták Európába a templom építésének titkait. A templomos irodalom nagyon gazdag; nemcsak az utóbbi évtizedekben, hanem tulajdonképpen a múlt század vége óta. Nagyon sok könyvet puszta szenzációhajhászásból írtak, és az összes létező gonosz kultusszal megvádolták a templomosokat. Ilyen az a legenda is, hogy a templomosok titokban elhozták Jeruzsálemből Európába az elrejtett frigyszekrényt, mert abban voltak elzárva az építmény titokzatos méretarányaira, belső összefüggéseire vonatkozó ismeretek.

Rudolf Steiner hívta fel a figyelmet arra, hogy a salamoni templom óriási jelentősége nem abban áll, ami rajta külső formaként jelenik meg. A külső formát jelentős részben Hiram, a nagy építőmester alkotta meg, de ez a forma azáltal vált jelentőssé, hogy a templommal kapcsolatba kerülő lelkeket segítette, hogy hozzáférhessenek ahhoz, ami tulajdonképpen körülvette a templomot. A templomot egy éteri szövedék ölelte körül, amelyben a kozmosz valódi építészeti titkai tükröződtek vissza. És ez volt az, amit az ezoterikus áramlatból származó templomosok átültettek az akkori jelenbe. Átültették a kozmosz építészeti titkait, amelyekben benne rejlett az emberiség egész fejlődése; a jövőbeli építészeti intenciók is. Ezzel olyan mozgást indítottak el, amelyben – mint majd látni fogjuk – a mai napig benne vagyunk. Hiszen közben tovább élt a másik áramlat is, amelyben a mágikus kényszer továbbra is érvényesült az emberi környezetben.

Amit a templomosok áthoztak Európába, nem egyszerűen egy eszme volt, hanem az ahhoz kötődő fizikai méretarányok is. A templomos rend nagymestere méltósága jeleként egy pálcát tartott. Ezen a pálcán egymástól szabálytalan távolságban apró jelekkel megjelölt méretbeosztások voltak, melyek építészeti vonatkozásait csak a templomos rend tagjai ismerték.

A templomosok nemcsak pénzzel támogatták a nagy katedrális-építkezéseket, hanem kialakították saját építészeti formáikat is. A templomos hatások elleni, valójában 1307-től a mai napig tartó nagy megsemmisítő hadjárat rovására írható, hogy saját építményeikből szinte semmi nem maradt meg. (Az egykor magyarországi Lékán épen maradt templomos kápolnát 1991/3. számunkban ismertettük.) Gondoljunk bele: a templomos rend virágkorában 7000 kápolnát és templomot épített Európában, és alig néhány maradt meg belőlük. A londoni Temple Church különösen ritka emlék. Mi volt itt az építészeti koncepció? Egy centrális épület kapcsolódik a hosszházhoz. Van tehát egy helyiség, elsősorban a templomosok számára, amelyben az istentisztelet folyik. Ez a tér kör alaprajzú, és közepén celebrálják a sajátos templomos rituálét. De ez a kör egy hosszházba nyílik, amely a szokásos templomépítészet szellemében az oltár felé irányul, térdelő emberek soraival vagy padjaival.

A háttérben az emberről alkotott sajátos felfogás állt: azt mondták, hogy a földi ember két nagy tevékenységre van hangolva. Mint földi lénynek, igazodnia kell a gyakorlati élethez, a *vita activa*-hoz, egyidejűleg azonban szellemi lény is, ezt pedig a *vita contemplativa*, a szellem felé fordulás által kell megélnie. A paradicsomi embernek mindkettőt tökéletesítenie kellett volna, a bűnbeesés következtében azonban erre képtelenné vált. Vezetésre és irányításra volt szüksége. A *vita activa* számára szüksége volt az államra, képletesen a császárra. A *vita contemplativa* számára pedig az egyház, képletesen szólva a pápa volt elengedhetetlenül szükséges. A templomosokban kulturális misszióként élt a gondolat, hogy az embert ismét a saját lábára állítsák; meg-

adják neki a lehetőséget, hogy a bűnbeesés következményeit saját individuális erői révén legyőzze, hogy a saját maga királya és pápája legyen. Ez volt tehát a Bouillon-i Gottfridet körülvevő emberek cselekedeteinek harmadik motívumrétege; úgy átmenteni a régi építészeti misztérium titkait, hogy általuk az ember felszabadulása megkezdődhessék.

A templomos rendnek voltak laikus tagjai, akik – bár beavatottak voltak – kint a mindennapi életben tevékenykedtek. E beavatottak egyike volt Dante. Ma már közismert, hogy az Isteni Színjátékban a templomosok egész beavatási útját ábrázolta. A művet azzal kezdi, hogy az embert életének sötét erdejében három szörnyű fenevad fenyegeti, talál egy vezetőt, Vergiliust, aki először abba a szakadékba viszi le, ahonnan a fenevadak származnak. Vergilius végigviszi őt a Pokol különböző körein, ahol megfigyeli, hogy a bűnök világa miként hozza létre az ember-ént megsemmisítő vadállatokat. Ezután Vergilius egy titkos úton a megtisztulás, a bűnből való kilábalás világába, a Purgatóriumba vezeti tovább, és a különböző planéták körein áthaladva megtanulja, hogy az ember miként gyűjt erőt, hogy ellenálljon a bűnöknek és a vadállatoknak. Amikor lezárul a tanulóút, a Purgatórium, akkor – Dante szerint – az ember megvilágosodva, tisztán látva jut el a szellem, az abszolútum világába, a Paradicsomba. És mielőtt a Paradicsomba lépne, lezárván a tanulás útját, tanítója, Vergilius így szól hozzá: *Az akaratod most szabad, légy tehát most a saját magad pápája, a saját magad császára.*

Érthető, hogy sem a pápa, sem a király nem volt elragadtatva ezektől a nézetektől. V. Kelemen, és mindenekelőtt a francia Szép Fülöp összefogtak – tény, hogy Kelemen Fülöp bábja volt – és együttes erővel kiirtották a rendet, amely ezt a felszabadulás-élményt újra és újra el akarta juttatni az egész európai népességhez.

Megfigyelhető, hogy milyen csodálatosan szövődik össze a *vita contemplativa* ezoterikája. Csak az érdekeltek együttléte határozza meg ezt az ezoterikát, s nem egy nagymester, vagy valaki más. Ismeretes, hogy a templomosok egy-egy csata előtt lovastul bevonultak ezekbe a kör alaprajzú épületekbe, majd kört alkottak, és így zajlott az áldozati ünnep. Az volt a felfogás, hogy ami ott ezoterikusan a *vita contemplativában* kimunkálódik, az mintegy átsugárzik oda, ahol a nép ül, azaz átadódik a vita activába.

Egy templomot szeretnék még említeni, mert ez mintegy példázza a kettős építmény egész rejtélyét. Ez a templomos rend kicsiny temploma Veracruzban, Spanyolországban, Segovia peremén.

Megvan a szokásos körépítménye, és a főhajó három, egymással összekötött apszisban végződik. Az egyik, középső apszisban áll az oltár. A körépületnek a közepén azonban egy második körépület is emelkedik. Meghatározott magasságban az innen induló lépcsőkön juthatunk fel egy kultikus helyiségbe, amely embermagasságnyival a megszokott templompadlózat többi része fölött fekszik. Ott is áll egy oltár. Ez a helyiség olyan nagy, hogy 12-15 lovag is összegyűlhetett benne. A zárt falba egy nyílást törtek úgy, hogy a fenti oltártól látni lehet a lenti oltárt és fordítva; az alant miséző pap látja a fenti oltárnál állót. Ha valakit tehát érdekel ez a dolog, Segovia felé járva ne mulassza el megnézni ezt a figyelemreméltó épületet, a keresztény Európa misztikus építőművészetének egyik csodáját.

Bár a templomos rend hanyatlásával és megsemmisítésével az irányzat szinte eltűnt, a templomosok lelkülete, szellemisége tovább él. Rudolf Steiner bemutatja, hogy a templomos lelkek ezreinek áramából évszázadokon keresztül szakadatlanul áradt a közösségek társadalmi és művészeti életéhez az inspiráció. Az az ember pedig, akiben ezek az inspirációk összpontosultak, Johann Wolfgang Goethe volt. A templomos rend megsemmisítése után titkos utódszervezetek ápolták tovább az ezoterikus hagyományokat. Goethe is ilyen utódszervezethez tartozott, s ez készítette fel arra, hogy valódi szellemi inspirációkat fogadjon be. Steiner szerint Goethe mélyen be volt avatva a templomos tanokba. Goethétől indult ki az a valami, ami nélkül az igazán emberi építés és alkotás a jövőben lehetetlenné válna; ez pedig a színek, formák, stb. érzéki-erkölcsi hatásainak az észlelése. Az ősi épületek természetfölötti észlelésből, imagináció útján keletkeztek. Azt lehetne mondani, hogy az építőmestereket mintegy megragadta, inspirálta a szellem hatalma. Most a felismerésből, a szabadságból, a formák melletti szabad döntésből olyan építésmódnak kell megkezdődnie, amelyet az ember maga választ és alakít. Ez egyáltalán nem lehetséges anélkül, hogy fel ne figyelnék – éppen az érzéki-erkölcsi érzékemmel, vagy erkölcsi-érzéki hatásokra reagáló érzékeimmel – arra, hogy a színek, felületek, hajlatok, stb. ilyen vagy olyan módon hatnak az emberekre. A templomosok tudásában volt valami, amit ma absztrakt módon így nevezhetnénk: *erők, amelyek összefüggenek bizonyos talajkonfigurációkkal.* Az antropozófiában úgynevezett *étergeográfiáról* beszélünk, amely szerint egy adott tájon a legkülönbözőbb talajerők, a levegő, a fény, stb. éteri ereje többféleképpen jelentkezhetnek. Vannak vidékek, ahol például a hangzáséter az uralkodó, más vidékeken más erők hatnak. Állíthatjuk, hogy a templomosok számára magától értetődő volt az épületformák olyan kialakítása, hogy azok összhangba kerüljenek a föld erőivel. Ez olyan tudomány, amely kétségtelenül igen messzi időkbe nyúlik vissza, hiszen már az ősidők megalitjait, menhireit, dolmenjeit is tudatosan a föld bizonyos pontjain állították fel. Így van ez a Goetheanummal is. Rudolf Steiner egy kevéssé ismert írásában olvasható, hogy az alapkő helyéhez a világmindenség különféle áramlatai vezették, és azt szinte kijelölték; ide kell kerülnie. És így Rudolf Steiner arról beszél, hogy ezt az egész építményt a *Jura-erők* konfigurációjából kiindulva alakították ki. A Goetheanum nyugati homlokzatához egy sor kisebb menhir vezet. Talán nem mindenki tudja, hogy ezek a formák a kalcit kristályformái, és találhatunk olyan kalcitmintákat, amelyekben ezek az alakzatok kicsiben megjelennek. Az elv, hogy az építészeti formák alkalmazkodni akarnak egymáshoz, és össze akarnak csengeni az éteri erőkkel, a társadalmi rendekre is érvényes. Rudolf Steiner, aki minden ideológia esküdt ellensége volt, mindig azt mondta: a Föld minden egyes pontján másként kell kialakítani a szociális formákat, mert mások a feltételek.

Így kapcsolódhatunk ahhoz, ami a templomosok építészeti titka volt; ahhoz a követelményhez, hogy az épületformák, a társadalmi formák és az étergeográfiai talajerők összhangban működjenek és egységet képezzenek. Úgy vélem, minden építésztől, aki organikus építményt szeretne alkotni, elvárható, ha az épületével kapcsolatban feltegye a három kérdést: olyan-e az épület, amit építek, hogy a benne

élő embert alkotó kezdeményezésekre sarkallja? Szívélyesebbé tudják-e tenni az általam alkotott formák az emberek találkozását? Forma, szerkezet és szín, amit létrehoztam, olyanok-e, hogy az ember közöttük valóban eleven, szabad gondolatokra juthat?

Mindez az építész szeme előtt lebegett, amikor az első Goetheanummal megalkotta a templomos alaprajz elragadó metamorfózisát. A régi Goetheanumban, a kis kupolában az ott ülő emberek által újra lejátszódtak a kultuszok. Lehetővé kellett tenni, hogy az ember naponta szabadon befogadhassa azt, amit a színpadon a misztériumjátékok, az előadások, a művészet, az euritmia közvetített. A Goetheanum tűzvész martaléka lett, nem kis részben azon körök ösztönzése révén, amelyek mindmáig ki akarnak irtani minden templomos impulzust. De a második Goetheanumban, amely Steiner vázlatai alapján épült fel, nyilvánvalóbbak azok a nagy, eleven akarati gesztusok, amelyekre a ma emberének szüksége van.

Az ember nem élhet pusztán a természetadta funkciók észlelésével, szüksége van a funkciók művészi észlelésére is. Ebben rejlik egy olyan összefüggés, amellyel eljutottunk előadásunk végéhez; minden művész, különösen azonban az építőművészek legnagyobb titkához. Az ember ugyanis nemcsak fizikai test. Áthatják, átpulzálják az életerők – ezt nevezzük étertestnek. A fizikai test alá van rendelve a természet törvényeinek, de nem így az étertest. A titok egészen egyszerű formulában rejtezik: *az ember éterteste művészi szempontok szerint van megformálva.* És csak az hat rá, az eleveníti föl, az izgatja, ami szintén művészien van megformálva. Kedves barátaim, minden szakmának megvannak az elméleti és gyakorlati ismeretei. Minden foglalkozásnak megvannak a maga szakmai titkai, megvan a maga ezoterikája. Minden szakmában van valami, amit úgy nevezhetnénk: a foglalkozás vallása. Van az orvosnak, a tanárnak, a földművesnek. Az építész, az építőmester azzal, amit csinál, belehelyezi magát a föld és az emberiség egész történetébe. A föld és az emberiség története egy nagy menetelés a múltból a jövőbe. Régen úgy mondták, hogy az egész fejlődés a bölcsesség kozmoszából ered. Ezt nevezték a *régi Jeruzsálemnek.* És úgy látták, hogy a fejlődés továbbhalad egy kozmikus állapot, a szeretet állapota felé. És ezt úgy nevezték: az *új Jeruzsálem.* És nem más, hanem az építész kapta a kérdést: bele akarod-e helyezni magad tevékenységeddel a világ fejlődésébe, amely át kell, hogy vezessen a bölcsességgel teli konstrukcióból a szeretet formáiba? Aki ennek valódi értelmét felfogja, az a legkisebb épülettel is az új Jeruzsálem egy darabkáját hozza létre.

(Nagy Tamásné fordítása)

Magyar Adorján

Magyar Adorján
AZ ŐSMŰVELTSÉG

Hosszúra nyúlt várakozás után a Magyar Adorján Baráti Kör kiadásában, de lényegében Csontos Péter anyagi áldozata és lelkes munkája eredményeképp megjelent a szerző nézeteit részletesen taglaló főműve. Teljes elmélete most fekszik először az olvasók előtt. Reméljük, hogy a későbbiekben avatott szakértő véleményét is közreadhatjuk majd; ezúttal csak a figyelmet szeretnénk felhívni a gazdagon illusztrált, 1080 oldalas könyvre, amely Csontos Péternél (1111 Budapest, Kende utca 11. – Telefon: 1855-998) a bolti árnál 1200 forinttal olcsóbban, 3000 forintért megvásárolható. Részletek a szerző bevezetőjéből:

E művem először még egészen fiatalon, 25 éves koromban, 1911-1912 években írtam volt meg *Az ősvallás* cím alatt, amely azonban még igen kezdetleges és tökéletlen mű volt, bár tárgya és tartalma már azon állapotában is őstörténelmünkről és ősműveltségünkről szóló sok értékes és eddig teljesen ismeretlen új adat volt. Miután azonban itt Zelenikán (Dél-Dalmácia) a vagyonom, sőt életem sem lehetett mindig teljes biztonságban, annál inkább nem, hogy háború kitörése is várható volt, az egész kéziratot egy könyv alakba kötött másolatba leírtam, azon szándékkal, hogy ezt Budapesten élő nagybátyámnak (Jaczkó Manó, honvédelmi miniszteri tanácsos) küldjem el megőrzésre. E másolatban a rajzokat, amelyek a szöveg magyarázatául és ahhoz egyúttal bizonyító anyagul is szolgáltak, csak leegyszerűsítve és nem is valamennyit, vázlatosan készítettem meg. Erre azonban az első világháború kitörése miatt már nem került sor. Nekem be kellett vonulnom katonának, nagybátyám pedig meghalt. A két világháború közötti időben azonban készítettem e művemről még egy, sokkal jobban s érettebb elmével kidolgozott, javított másolatot, szintén saját rajzaimmal illusztrálva, amelyet viszont nem sokkal a második világháború kitörése előtt Budapestre küldtem Pethő Tibor dr. törvényszéki tanácselnök barátomnak, aki a mű kiadatását vállalta volt, de amire meg a második világháború kitörése miatt már nem kerülhetett sor. Említett barátom Németországba menekült, a kézirat pedig elpusztult.

Ezért tehát most, 71 éves koromban, hozzákezdek e mű újbóli megírásához, még ha kétes is, hogy vajon be fogom-e fejezhetni. Az elveszett kéziratban megvolt pontos adatok, idézetek, rajzok, ábrázolatok, amelyek bizonyító anyagot képeztek, a kézirattal együtt elvesztek, viszont ma az egészet sokkal rendszeresebben és okszerűbben fogom összeállítani tudni, mint régen, fiatalkoromban, úgyhogy bízom abban, hogy e jelen kéziratom, ha befejeznem még sikerül, állításaim helyes voltát ugyanúgy avagy talán még jobban is bizonyítandhatja, mint az elveszett.

Helyénvalónak tartom még a következőket elmondani:

Még 16-17 éves koromban ismerkedtem volt meg Désy Ferenc székely öregúrral, aki nekem először beszélt arról, hogy magyar őseink egyáltalán nem voltak olyan műveletlen nemzet, mint amilyennek őket főképp ellenségeink állítják, de amit az idegen befolyás alatt álló magyarok is

már elhisznek, és hogy hiszen műveletlen népek nem tudnak írni, olvasni, holott őseinknek már a keresztény kor előtt is saját, gyönyörűen fejlett írásuk volt: a rovásírás. Mondotta volt nekem, hogy Csodaszarvas-regénkről se gondoljam, hogy az csak amolyan költői, de naiv és valótlan rege, mert annak minden szava csak jelképezés, aminek értelmét azonban ma már senki sem tudja, és hogy annak máig fönnmaradott alakja egy ősrégi nagyszerű egésznek csak utolsó maradványa.

Ő, Désy, mondotta volt nekem azt is, hogy a mi ősműveltségünk ezredévekkel régibb az árja és sémita népek keletkezésénél is, valamint ő mondotta volt nekem azt is, ne hinném hogy ősvallásunk amolyan csak lóáldozatokból és holmi babonákból álló barbár valami volt, amilyennek ellenségeink és a tudatlanok mondják, tanítják és hiszik.

A magyar nyelvből is magyarázgatott nekem akkor egyet-mást, amit azonban, még félig gyermekésszel, nem értettem és komolyan venni sem tudtam, később pedig az általa mondottakra visszaemlékezve, mindazt téves fejtegetéseknek tartottam, mert hiszen akkor még kevés nyelvismereteim voltak, és én is az *ázsiai nomádság* elmélete befolyása alatt állottam, abban hittem. Holott ma belátom, hogy habár Désy állításai részben tényleg tévesek; de mégis egy még ismeretlen de nagyszerű valóság derengései voltak, amelyet ő székely őseitől, atyáitól örökölt. Úgyszintén észrevettem, hogy hiszen többi állításai is mind egy a kereszténység elfogadása következtében feledésbe merült, de ott, az erdélyi havasok és erdőségek között, a világtól elszigetelve élő székely-magyaroknál homályos és az idegenek megvetése és kárhoztatása miatt csak titokban mégis még élő hagyomány részei. Mondotta volt nekem azt is, hogy őseink vallása erkölcsi alapjai a kereszténységnél sokkal fennköltebbek voltak. Akkor ezt alig hittem volt el neki, de később *A lelkiismeret aranytükre* című művem megírásakor Désy ez állítását már igazoltnak kellett belátnom.

Désy halála után tanításait részben már feledni is kezdtem, részben pedig téveseknek tartottam, és művészként már inkább csak a magyar népművészet és a magyar ornamentika iránt kezdtem érdeklődni, utóbb, még mindig igen fiatalon megismerkedtem a szintén ősmagyar dolgokkal foglalkozó öreg Fáy Elekkel, és a vele folytatott beszélgetések nyomán ősműveltségünk és ősvallásunk iránt ismét mind lelkesebben kezdtem érdeklődni, úgyhogy 1907-ben beálltam katonának Erdélyben, a 2. számú huszárezredhez, hogy ott, mivel ezt anyagilag másképpen nem tehettem volna, három évig a magyar népet tanulmányozhassam. Miután egyszer Désyt említettem, Fáy meglepődten mondotta volt el, hogy hiszen Désy Ferencet ő is ismerte, sőt hogy ősműveltségünkről és ősvallásunkról szóló egész elmélete alapeszméit is tulajdonképpen az öreg Désytől kapta, és hogy ő az egészet csak továbbfejlesztette, jobban kidolgozta, bővítette, de természetesen kihagyva Désy nyilvánvaló tévedéseit. Mikor azután 1910-ben Fáy könyve is megjelent, és ő ennek egy példányát nekem is megküldötte, azt olvasgatva győződtem meg teljesen afelől, hogy úgy Désynek, mint neki is sok dologban mennyire igaza van. Mindaz tehát, amit elveszett művemben megírtam és itt most újból megírok, nem más, mint folytatása és továbbfejlesztése a Désy által megállapított elméletnek, amelynek alapjait ő a székely hagyományokból örökölte volt. (1958)

Kovács József

FA HARANGLÁBAK ÉS HARANGTORNYOK

A szerző évtizedeken át kutatta, rendszerezte a Magyarországon még álló fa haranglábakat. Nagy terjedelmű kéziratából készült az itt következő összefoglalás. A gyűjtőmunka területileg Szlovénia, Burgenland, Kárpátalja és a Felvidék országhatár-közeli, magyarlakta területeire is kiterjedt, de nem foglalkozik a Bánát, Erdély és a Partium szakirodalomban már alaposabban feldolgozott emlékanyagával. Az alábbiakban először az általános bevezetőt, a következőkben pedig az egyes csoportokba sorolt emlékek részletes ismertetését közöljük.

A harang

A haranglábak és harangtornyok bemutatása előtt röviden ismertetem a harangot, amelynek működtetéséhez elengedhetetlenül szükséges a jó felfüggesztést és mégis szabad mozgást biztosító stabil állvány. A harang anyaga hagyományosan bronz, de ismeretesek vasból öntött, újabban pedig alumínium-ötvözetű harangok is. A harangtestet formába öntéssel, egy darabban állítják elő, még ma is általában kisüzemi módszerrel. Falvastagsága változó; legvastagabb az alsó perem közelében, ahol a legnagyobb az igénybevétel, ahol a harangnyelv erős ütései érik. Hajdanán a vándor harangöntők a felállítás helyszínén készítették el a harangokat.

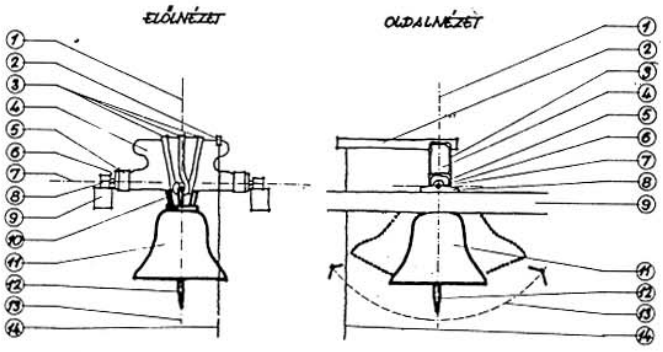

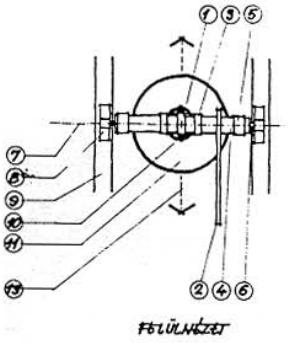

Harang és tartozékai:

1. Harangtest függőleges tengelye
2. Billentő-, könyökszár húzókar
3. Felerősítő kovácsoltvas bilincs
4. Keményfa tengely, lengőtengely
5. Kovácsoltvas pánt a fa tengely csapjának befogására
6. Vas forgótengely
7. A forgás tengelye
8. Tengelycsapot tartó persely
9. Tartógerenda
10. Felfüggesztő korona
11. Harangtest
12. Harangnyelv
13. Lengésirány, lengéssík
14. Harangkötél

A harang megszólaltatására a harangnyelv szolgál. Valamivel hosszabb, mint a harang magassága; lenyúlik a harang pereme alá. A harangnyelv felső végét régebben szíjjal rögzítették a harang tengelyéhez, ma már gyakoribb vaspánt. A harang a felette lévő lengőtengely segítségével billenthető. A tengely hagyományosan keményfából készül; nagyobb harang esetében több darabból ácsolják össze.

A harangok felfüggesztésére egybeöntött, négy vagy hatágú koronára emlékeztetőtartórész szolgál. Ezek az úgynevezett koronás vagy füles harangok. Legtöbbjük értékes, védett műtárgy. A koronás harangot a korona nyílásaiba fűzött kovácsoltvas szalagpántok kötik szilárdan a felette lévő fatengelyhez.

Érdemes röviden a harang történetére is visszapillantani. A kínai hagyomány azt tartja, hogy náluk az első harang a Krisztus előtti harmadik évezredben készült. A legrégibb ismert harang asszír eredetű; az időszámításunk előtti 8. századra datálható. A pápa 605-ben rendelte el a harangnak az istentiszteletek kezdetének jelzésére való használatát. Ezidőtájt tehát már széles körben használták vallási célra. Bizáncban a harang csak a 800-as évek végére terjedt el. Feltételezhető, hogy a magyarság a XI. századi egyházi építkezéseknél már harangot is elhelyezett, legalábbis a jelesebb templomokban.

A harangok sok esetben egymagukban szolgálnak,; ilyenkor a meghatározott hangszín nem követelmény. Ha több harang kerül egymás mellé, azokat össze kell hangolni.

Haranglábak

A néprajzi és a népi építészeti sajátosságokkal összefüggésben az állomány áttekintésekor első lépésként meg kell vizsgálni a hagyományt őrző jegyeket. Szerencsénkre a nagyobb részt még napjainkban is a hagyományos haranglábak képezik. Ezek az alkotások három csoportba sorolhatók: *lábak, tornyok* és *szilárd falazatra helyezett lábak.* Kisebb csoportot képeznek a nem hagyományos, de szokványos faszerkezetek. A szokványos tartószerkezeteknél is kisebb számban vannak a sajátos, egymástól is jelentősen eltérő funkciójú és szerkezetű, újabbkori építmények. Közülük elsőként a *harangállványok* említendők, mint a hagyományostól merőben eltérő építmények. A műemléki templomok mellett, azok helyreállításával összefüggésben keletkezett haranglábak gondosan megtervezett, korszerű szerkezetek. Kicsiny, de egyre bővülő csoport az emlékhelyi haranglábak. Valamely történelmi vagy kegyeleti helyen felállított, többnyire képzőművészeti alkotások.

A fentiekben a harangtartó szerkezeteket különböző, egzakt módon nem mérhető sajátságok alapján csoportosítottuk. Annak érdekében, hogy egységes és teljeskörű rendszert alkothassunk a haranglábak összeségéről, közös és összehasonlítható jellegzetességeket kell meghatároznunk. Ennek a célnak legjobban a legfontosabb szerkezeti elem, a harangot tartó főoszlopok száma szerinti osztályozás felel meg, akár kicsiny ágasról, akár nagy toronyról van szó. Tehát következetesen a legfontosabb építőelem, a közvetlenül a harangot hordó oszlopok számát vesszük az osztályozásnál figyelembe. Eszerint léteznek *egyoszlopos, kétoszlopos, háromoszlopos, négyoszlopos* és kivételesen *nyolcoszlopos* haranglábak.

Ugyanezen kritériumok figyelembe vételével a harangtornyok lehetséges változatai: *négy-, öt-, hat-, nyolc-, kilenc, tíz-* és *tizenkét* oszlopos.

Az alul falazott toronytörzsre ültetett fa harangház a harangtartó oszlopok számát tekintve *négyoszlopos* és *nyolcoszlopos* változatban létezik. Ez a meghatározási módszer nem tesz különbséget érték vagy kor tekintetében, de alkalmas arra, hogy rajzok vagy irodalmi adatok alapján az elpusztult emlékeket is a rendszerbe illesszük.

Haranglábaink többsége, és harangtornyaink szinte mindegyike bonyolult ácsszerkezet; első pillantásra erdőnyi fa látható bennük. Más esetekben kívülről jóformán semmi sem látható a szerkezetből, mivel az oldalak és a tetők mindent eltakarnak. Olykor a ferde dúcok, támaszok, andráskeresztek jóval nagyobb számban találhatók, mint a főtartók. A lényeg mégis a főoszlopok száma, mivel a többi szerkezet az oszlopok összeerősítésére, egymáshoz kapcsolására, gyámolítására és térbeli merevítésére összeségében az állékonyság biztosítására illetve a csapadékvédelemre, valamint a burkolat formai kialakítására és díszítésére szolgál.

Az általános köznyelv haranglábnak nevezi a kicsiny ágast és a magas harangtornyot is, bár az utóbbit gyakran toronynak hívják. Megítélésem szerint mindkét elnevezés elfogadható, hiszen adott környezetben mindenki egyazon épületre érti a megjelölést. Talán amiatt, hogy harangláb jóval több van, széles körben inkább ez az elnevezés használatos. Én is ezt a szót alkalmazom, amikor ezekről az építményekről átfogóan beszélek.

Visszatérve a főtartók száma szerinti osztályozásra, hangsúlyozni kell, hogy az oszlopszámra alapozott rendszer minden előforduló esetet magába foglal, ám egyes típusok csak néhány példányban, mások pedig tömegesen fordulnak elő. Van olyan objektum is, amely kategóriájában egyedülálló. Viszonylag alacsony az egy- illetve háromoszlopos haranglábak száma, ám számtalan két- és négyoszlopos haranglábunk van sokféle variációban. Tömegesen a négyoszlopos terjedt el. Különleges, páratlan darab a felvidéki *Kisszeren* található nyolcoszlopos, sajátosan sudaras tömegével. Harangtornyaink esetében is hasonló a helyzet, mivel az öt-, hat-, nyolc- és tízoszlopos csoportban csak egyet-egyet tudtam fellelni. Tipikusnak a kilencoszlopos torony tekinthető.

A harangtartó oszlopok általában, de nem kizárólag függőleges helyzetűek. A természetes növésű ágasfák gyakran elhajlóak, elágazásuk aszimmetrikus. Ritkábban a kétoszlopos lábak, gyakrabban a négyoszloposak oszlopai a függőleges tengely irányába felfelé haladva bedőlnek, néha igen erősen sudarasodnak. A szélső oszlopok harangtornyoknál is lehetnek függőlegesek vagy terpesztett állásúak. A Felvidéken különösen szép, erősen szétterülő oszlopállású toronyszerkezeteket találhatunk. Ilyen a *cserényi* tizenkétoszlopos torony.

A haranglábak talajhoz rögzítésére kétféle megoldás terjedt el. Az ősi változat az ágas oszlopaként gyökeres élő fa alkalmazása. Irodalmi adatok több ilyen haranglábra utalnak. Szegényebb vidékeken, kis lélekszámú közösségek még gyümölcsfákat is használtak haranglábként. Később a harangtartó oszlopokat egyszerűen a földbe ásták, bedöngölték és szükség szerint további megerősítést is alkalmaztak.

A tartóoszlopok és támszerkezetek alapozásának másik módja a talpgerenda. Ilyenkor a tartó vagy merevítőszer-

kezet nem kerül a földbe, az egész építményt hordozó talpgerendák is a terepszint fölé emelkedő szilárd alapokra fekszenek, hogy ne korhadjanak el. Az oszlop alsó végét csatolással kötik a talphoz. Ilyenkor szükség van a főoszlop ferde irányú megtámasztására, elsősorban lengésirányban, de legtöbbször oldalirányban is. A támaszok legtöbbje mindenképpen az oszlopmagasság felénél magasabban, a felső harmad körül támasztja meg a harangtartó lábat.

Hogy ezeket az oldalsó, ferde helyzetű támelemeket a csapadéktól megvédjék, a magas támaszokra védőtetőt helyeztek. Ez először a támaszok felső végénél jelent meg, később lenyúlt a talajszintig, védve a talpgerendázatot is.

A *támasztetős*, keskenyebb tetősávú sátortetős megoldás legegyszerűbb módjára példa a *Lentiben* volt egyoszlopos ágas harangláb, amelynél a támaszok nem lengésirányban, hanem átlósan helyezkedtek el. Napjainkban ilyen, vagy hasonló kialakítású álló harangláb már nem ismeretes. Kétoszlopos haranglábak esetében a lengésirányú páros támaszok külső síkját végigdeszkázták. A tetőháromszög alatt kialakult, de mindkét oldalon nyitott tér adott kis védettséget a szerkezeteknek és a harangozónak (*Máriaújfalu*). Ebből a földig lenyúló nyeregtetőből fejlődött tovább a harangozóhely körben zárt térré, amikor a támaszok külső oldalát függőleges síkban is bedeszkázták. Ahol a kétoszlopos lábat oldalirányban rögzítő támaszok külső, ferde síkját befedték, az előbbinél nagyobb méretű, hatoldalú gúla alakú harangozótér keletkezett (*Lukácsháza*). A földig lenyúló tetejű haranglábat *hosszúszoknyásnak*, vagy *mélyszoknyásnak* is nevezhetjük. Kettőnél nagyobb oszlopszámú támasztetős lábról nincs tudomásom.

A harangot és tartozékait minden haranglábon önálló tető védi. A rendszerint laposabb síkú süvegtető fontos szerepet játszik a hang irányításában, szétterítésében is.

Néhány harangláb a harang alatt, de az emberi fejmagasság felett keskeny tetőt is kapott, amely süvegtetőnél nagyobb védelmet nyújt a szerkezetnek. Ezeket a kis közbenső tetőket, amelyeket nem tartanak külön oszlopok, a harangláb *kötényének*; az ilyen szerkezeteket *kötényes* haranglábaknak nevezzük.

Valószínűleg ez az eredetük a napjainkig fennmaradt hagyományos formájú, úgynevezett *szoknyás* haranglábaknak. Néhány egyoszlopos, földbe ásott darabtól (*Kercaszomor*) a négyoszloposig tartó haranglábak esetében (*Zalacséb, Felsőszenterzsébet, Náprádfa, Nemesnép*), sőt nagy harangtornyaink legtöbbjénél is a legfelső tető alatt az egész talpgerenda-rendszert felülről borító, önálló oszlopokkal alátámasztott alsó védőtető készült, amely alatt tartózkodni lehetett. Ezeknél a szoknya eresze magasan van, s ezért lehet őket *magasszoknyásoknak*, vagy *rövidszoknyásoknak* hívni. A szoknyás haranglábakra is az oszlopok száma a legjellemzőbb, így a következő variációk lehetségesek: az *egyoszlopos* mindig ágasfás, az ágak között a haranggal. A *kétoszloposnál* a harang mindig a két oszlop között függ, még akkor is, ha két harang kerül egymás fölé. A *háromoszloposok* oszlopai mindig egy síkban állnak, rendszerint eltérő oszlopközzel, s a köztük függő két, eltérő méretű harang is egymás mellé, a két oszlopközbe kerül. A *négyoszloposok* főtartói alaprajzilag egy négyzet sarkainál helyezkednek el.

A szoknyás harangláb lehet oldalt teljesen nyitott, ez a *vázas* típus (*Nemesnép*). Ha félmagasságú deszka- vagy léckerítés övezi (*Bárszentmihályfa*), vagy teljesen zárt, (*Böde, Kustány*), akkor *házas*.

A négyoszlopos, talpas, szoknyás haranglábakkal megegyező formájúak, strukturálisan mégis igen eltérő változatot képeznek azok az építmények, amelyek harangtartó oszlopai nem a talpgerendákra, hanem a szoknyatartó felső koszorúkra fektetett tartógerendákra támaszkodnak. Ezeket *vállas* haranglábaknak nevezhetjük. (*Egyházashollós, Csejke*) A szoknyarész a vállas haranglábaknál mindig négynél több oszlopból készül. A szoknyatető feletti harangház lehet oldalt nyitott, másutt részben vagy teljesen zárt.

A négyoszlopos, szoknyás haranglábak szoknyatető feletti függőleges oldalait sok esetben részben vagy teljes egészében bedeszkázták. Az építmény hatásában vaskosabbá, zártabbá vált, de minden esetben maradt megfelelő számú és méretű hangvető nyílás (*Molnaszecsőd*). Kedvelt, barokkos megoldás a harangház oldalainak részbeni vagy teljes berácsozása kettős, ferde irányú lécezéssel (*Kútfej*). Sajátos forma a feltűnően magas, nyúlánk harangház (*Kerkaújfalu*). Van harangláb, melynek ferde támaszai teljesen nyitottak, de felül a harangháza zárt, így a nehézkes harangház tömege uralja az építményt (*Lentiszombathely*).

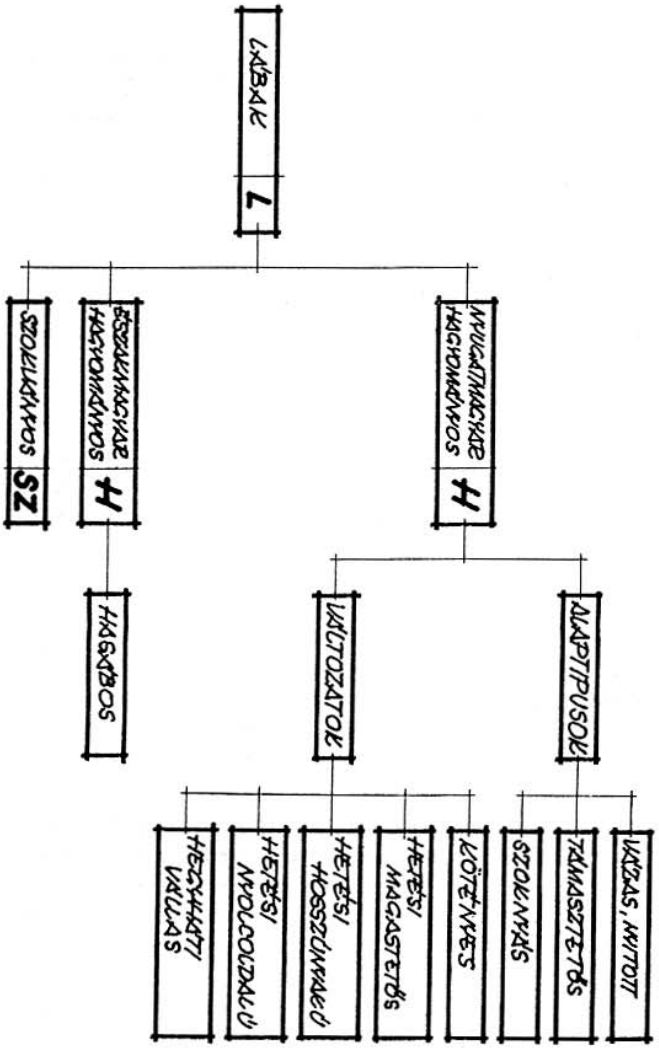

A haranglábakat összefoglaló ábra bemutatja a jellemző földrajzi tájegységek, iletve etnikai csoportok szerint kialakult alaptípusokat, és a sajátos, kistáji változatokat.

Két- vagy háromoszlopos harangláb esetében a tetőszerkezethez toldott szerkezettel történt a zárt harangház kialakítása (*Pajzsszeg, Lentiszombathely*). Mivel kevés ilyen megoldás létezik, e változatok annál becsesebbek.

Nagyobb létszámú, külön családot alkotnak a függőleges falú haranglábak, melyeket *hasábosnak* is nevezhetünk. Rendszerint négy sarokoszloppal rendelkeznek, sátortetejük sok esetben egészen lapos, de formája mindig gúla alakú. Egy részüknél az oszlopok földbe ásottak (*Váraszó*), mások talpgerendások (*Felsőgagy*). Vannak közöttük oldalt nyitottak, részben zártak, néhányuk pedig teljesen körbezárt. Általánosan előfordulnak határainkon túl is; legkedveltebbek az északi, és főként északkeleti vidékeken. Több harang esetén azok mindig egymás mellett, azonos magasságban helyezkednek el. Ha a földbe ásott oszlopok alsó végei elkorhadnak és meggyengülnek, azokat keményfa oszlopgyámmal, mostanában előregyártott vasbeton támelemekkel vagy idomvas-toldalékkal erősítik meg.

Harangtornyok

A köznyelvi használatban a fa harangláb és a fa harangtorony megkülönböztetése bizonytalan. Létezik kisebb méretű, alacsonyabb torony, de torony formájú harangláb is, ezért meg kell határozni e két építményfajta közti konkrét, műszaki különbségeket. Valójában nyelvünk, az etimológia, a műszaki tudományok, az etnográfia, illetve az építészetelmélet sem adtak eddig erre a kérdésre határozott, egyértelmű választ. Olyan funkcionális és szerkezeti jellemzőket kell találni, amelyek minden esetben megbízható megkülönböztetést adnak. Ilyen építészeti alkotóelem a belső, beépített lépcső, ami haranglábaknál sohasem készült, a harangtornyoknak azonban elmaradhatatlan alkotóeleme. A harangházi padlószint is minden toronynak tartozéka, bár később néhol eltávolították (*Nagyszekeres*). Ezt a felfogást erősíti meg az őrségi *Nemesnépen* álló harangláb, amely az egész Dunántúlon a leghatalmasabb: 10,5 méter magasságú. Nincs azonban beépített lépcsője; a harangháznak nincs padlózata, a harangház feltűnően kis méretű, a szoknya eresze pedig nagyon alacsony. Nem kérdéses, hogy a haranglábak családjába tartozik. Hasonló kritériumok alapján ellenpéldaként hozható fel a nyírségi *Piricsén* álló harangláb, amely kis méretben ugyan, de külsőre hasonlatos a környék nagy harangtornyaihoz, de mégsem torony, mert nincs belső lépcsője és harangházi padozata.

Négyoszlopos harangtorony mindössze hat ismeretes.

Ötoszlopos harangtorony csak a volt Nógrád vármegyei *Ipolybalogon* áll. Négy, sarkon álló főoszlopa között, az építmény középpontjában áll az ötödik, a *vezérfa* vagy *császárfa*. A talpgerendákon nyugvó, magas szoknyával rendelkező, oldalt teljesen zárt torony komor hatású. Jellegzetesen palóc építmény. *Hatoszlopos* a *Csarodán* álló kisebb torony, melynek sajátos oszlopkiosztása van. A négyzetes alaprajzú harangházban éppen a lengésirányra merőlegesen három pár főoszlop található. Császárfája – akárcsak *Szabolcsbáka nyolcoszlopos*, magas tornyának – nincs.

A harangtornyok hatvan százaléka kilenc főoszloppal épült. Ezek hazánk legnagyobb harangtornyai, igazi remekművek; legtöbbjük több száz éves műemlék. Általános jellemzőjük, hogy talpgerenda-rácsokon állnak, és szoknyások. Négy sarok-, és négy közbenső főoszlopuk van, s az építmény függőleges tengelyében császárfa áll. Két, jelentősen eltérő változatot különböztetünk meg, ezek etnikai és földrajzi helyzete is különböző.

A Palócföldön valószínűleg eredetileg is kevés volt a Nógrád-Heves vidéki típusból, amelyből napjainkra mindössze három építmény maradt. Jellegzetessége a tömör, zárt forma. A harangház és a toronytörzs viszonylag széles és rövid, lezárása mindig lapos, alacsony süvegtető (*Cered*).

A keleti formajelleget tükröző, Kelet-Magyarországon elterjedt nagyszámú torony alapjellegzetessége a vertikalitás, legkivált a magas, csúcsos zárósüvegek tekintetében. Ugyanakkor a magas süvegű tornyok annyira sokfélék, hogy kis túlzással azt állíthatjuk: ahány ház, annyiféle. Az eltérések, az egyes építmények egyéni jellegzetességei a részletmegoldásokban mutatkoznak, ám ezek sokszor karakteres és meghatározó formák.

Néhány torony kilenc főoszlopnál többel épült, ám ezek nem tipikusak, inkább sajátos, egyedi építmények. *Tízoszlopos Berzék* harangtornya, ahol a harangtartó oszlopok rövidek, és csak a harangházat képezik, mivel a hegyháti haranglábakhoz hasonlóan *vállas* szerkezetű.

A *tizenkét* főoszlopos tornyok jelentősen eltérnek egymástól, mind oszlopállásuk rendszerében, mind pedig építészeti megjelenésük tekintetében. A *Radostyánban* lévő torony alaprajza hatszög, szabályos hatoldalú a szoknya, a toronytörzs és a tetők mindegyike. Emellett telt hagyma formájú és párnatagos tetőidomai más tornyainktól kifejezetten elütő, keleti jellegűek. A tizenkét főoszlopból hat szinte egymáshoz érve a függőleges főtengely körül tömörül, míg a másik hat ezekkel szemben sugárirányban, a harangházi toronytörzs sarkainál áll. A másik két tizenkétoszlopos torony a Felvidéken található. Tömegképzésük és formai megjelenésük leginkább hasonlatos nagy hazai tornyainkhoz. A főoszlopok háromszor négyes derékszögű hálóban állnak, az alaprajzi befoglaló forma négyzetes. Jellegzetes, hogy a szélső oszlopok erősen sudaras, terpesztett állásúak. A Besztercebánya környéki *Cserény* különleges harangtornya zárja e sort. Ez a torony is négyzetes alaprajzú, és négyszer hármas raszterben elhelyezett tizenkét oszloppal készült. Formailag a felvidéki, erősen kúpos tömegképzés kitűnő példája. Sajátossága, hogy nem szoknyával, hanem kötényes megoldású alsó tetővel rendelkezik.

Harangtornyaink elterjedési területük, illetve formai jellegzetességeik alapján négyfelé választhatók. Három csoport önálló tájegységekben, nagyobb régiókban keletkezett. Egy építményt sajátos, bizáncias formája miatt kell különválasztanunk.

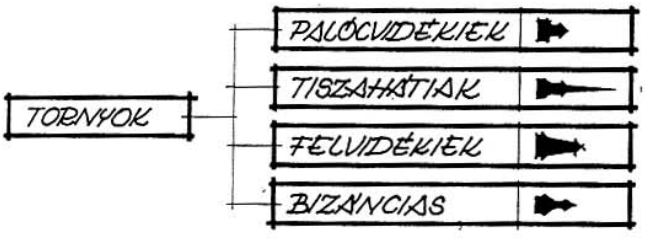

A harangtornyok csoportosítása földrajzi tájak, etnikai sajátosságok és megjelenési formák szerint.

KAPUK

– Egy új iskola indulásáról –

A **Jelenlét Szabad Művészeti Iskola** terve 1994 őszén fogalmazódott meg néhány, a zene; a festészet, a dráma területén dolgozó és tanító művész fejében.

Néhány sor az Iskola tájékoztatójából:

„Célunk, hogy a minden művészetek lényegében benne rejtőző, nehezen megfogható, mégis valóságosan létező semmi-*hez,* nincs-*hez próbáljunk közelebb kerülni. A zene, a dráma, a festés iskolánkban egyenrangú, egymást segítő társak, s együttműködésük középpontjában a teljes ember áll. Ezen belül a figyelem iskolázása a legfontosabb. Figyelmünket az üres térre, az érintetlen felületre, a csöndre, s az ebben újra és újra megszülető hangra, színre, mozdulatra, a művészet élő anyagára akarjuk összpontosítani. A festésben, a zenében, a drámában a figyelem az ember más-más* kapuit *nyitja meg. Második célunk tehát a látás, a hallás, a mozgás és a kommunikációs készség fejlesztése. Programunk gyakorlati foglalkozásokra épül, szeretnénk, ha iskolánk kísérleti laboratórium lenne, ahol tanárok és tanulók együtt dolgoznak és gondolkodnak. Szabadok akarunk maradni mindenféle ideológiától és művészeti irányzattól. A hangsúlyt a tapasztalásra helyezzük."*

Az egyéves előkészítő munka során kialakult az a kis csapat, amely az Iskola meglehetősen kemény feltételeit is vállalva 1995 októberében megkezdi a munkát a Marcibányi téri iskolában.

Az előkészítő táborra Csöngén került sor augusztus 14-20 között. Csönge aprócska falu Vas megyében, a Rábavölgy mentén fekszik, legközelebbi tájegysége a négy falut magába ölelő Cserhát. Weöres Sándor szülőfaluja. A költő – Cina, ahogy itt nevezik – gyermekkora idején a falu kétezer lelket számlált, ez mára alig öt-hatszáz főre zsugorodott. Weöres Sándor és édesanyja még eljártak a faluban és a közeli Celldömölkön is működő antropozófus körbe. Mára az utolsó értelmiségi is elköltözött a faluból. Az öt szép kúriából egyet sem találunk – lerombolta őket a népharag. Az egyetlen, amely áll, Weöres Sándor szüleié. S mögötte, alig pár száz méterre az egykori birtokon felépült a disznótelep, amelynek illata széljárástól függő erősséggel érezhető.

A házon tábla hirdeti – nem a költő születését, hanem hogy Kodály Zoltán egyszer itt vendégeskedett. A kertben néhány éve állított kopjafa a költő emlékének szól; név azonban sehol. A falu kulturális központja a gyönyörű falusi kocsma, árkádsorral, kocsifordulóval, zegzugos termekkel. Még a szocialista átalakítások sem tudták elrontani hangulatát, amelyet a falubeliek meg a kocsmárosné vendégszeretete, kedvessége tart fenn.

Nagy szó ebben az álmodó, felejtő faluban, hogy minden idegentől való félelem ellenére a helybeliek jóváhagyásával művészeti táboroknak is alkalmas hely kiépítése kezdődött meg a lakatlan evangélikus parókián Nemes Gyula lelkész kezdeményezésére, sőt a kultúrház és az iskola termeiben is dolgozhattunk.

Van valami Csöngén, ami Weöres Sándor óta nem változott. Ami a költőt vonzotta, taszította, de – ahogy maga mondja – centripetális erőként tartotta itt jó harminc évig. Ez pedig Csönge csöndje. Csönd a szó legteljesebb értelmében – szellemi és fizikai csönd. Ijesztő, mert benne minden megszólalás felerősödik, és vonzó, mert ha valaki mégis képes megszólalni, akkor táplálójává válik ez a csönd, segítője lesz az alkotásban. Csönge kicsi, ahogy vállalkozásunk is az; üres tér, érintetlen felület, csönd, amelyre mint feltételre mindig is vágytunk elképzeléseink megvalósításához.

A tábor előkészítő és kóstoló kívánt lenni mindahhoz, ami a Jelenlét Iskolában várható; átfogó témája *a kapu* lett. Ez kötötte egybe a csoportos és egyéni feladatokat, és ezáltal szólhatott az egy hét a találkozásról. A kapu konkrét és jelképes szinten is két életteret, két minőséget köt össze. Valahonnan valahová térést, találkozást jelent. Csöngén találkoztak a falubeliek a tábor huszonnégy résztvevőjével, az iskolába jelentkezők egymással és a tanárokkal, valamint a három művészeti ág. A résztvevők közül sokak számára egy feledésbe merült, vagy teljesen új nyelvvel való találkozást is jelentett a tábor. Ezért a legelső kapu, amelyhez mindnyájunknak el kellett jutnunk, az volt, ami mögött az alkotásra való készség lakik. A gyermekkorban még természetesen meglévő, a játékban való jelenlét képessége ez. Meg kellett találnunk a befogadó figyelem kapuját, mert csak ezen átlépve tudtunk önmagunkra és egymásra figyelni. Átlépve ezt a kaput, hagyhattuk el a gondolatot, hogy valaminek a megvalósítása legyen a cél. A kapu túloldalán nyílt meg az a világ, ahol maga az alkotófolyamat a fontos.

A nap Renata Petchman német származású szobrásznő foglalkozásaival kezdődött. Agyagozás közben tudtunk előbbre jutni a környezetre való odafigyelés képességében. Délelőttönként a Bognár János vezetésével a tér, a mozdulat és a hang új lehetőségeit kerestük Thornton Wilder *Hosszú karácsonyi ebéd* című drámájával való foglalkozás során.

Ezt követte a Hegedüs Miklós által vezetett vizuális foglalkozás. Ő figyelmünket a bennünket körülvevő világ szépségeire, titkos életére igyekezett irányítani.

A délutáni festészeti foglalkozásokon Döbröntei Zoltán vezetésével kerestük, honnan születik és hová lesz a kép, amikor a világba kerül. Új megközelítést kaptunk, egy új kaput, amin keresztül a kép világába lehet lépni.

A zenei foglalkozásokon Gajdos András vezetett be a zenei játékok, a dalok, kánonok, hangok világába. Különös, szépséges, és mégis mindenki által használható hangszerekkel fedeztünk fel hangzást, hangulatot. Hallgatni is tanultunk, a hangok eredetéhez, a Csöndhöz kerülve közelebb.

Az elkészült munkákból a szomszédos ostfiasszonyfai művelődési ház kiállítást készít. Talán ezzel sikerül az ott élők figyelmét is felkelteni az őket körülvevő szépségekre, az önmagát megújítani képes élet lehetőségeire.

A táborból úgy indultunk haza, hogy új kincseinket, a megtalált és megnyitott kapuinkat magunkkal vittük. Így a kapcsolattartás kapuján át találkoztunk néhány nap múlva, hogy nevet adjunk az egész csöngei hétnek: KAPUK.

A csöngei tábort a Művészeti és Szabad Művelődési Alapítvány támogatta. Az október elején induló rendszeres foglalkozások iránt érdeklődők az alábbi címen kaphatnak felvilágosítást: Mesterházy Mária és Döbröntei Zoltán; 1091 Budapest, Üllői út. 55. – Telefon: 2162-709

Marikovszky Andrea és Mesterházy Mária

HÍREK

A FORMA Rt. Nyugdíjbiztosító Pénztáráról kérdeztük Németh Lászlót, a részvénytársaság elnökét.

Németh László: 1994 decemberében a Forma RT. főfoglalkozású dolgozói úgy döntöttek, hogy nyitott, országos szervezetként megalapítják a nyugdíjpénztárat. A decemberi alapítást követően és az összes egyeztetés után a jóváhagyást is megkaptuk; ez elég hosszú folyamatHuszonketten alapítottuk meg a nyugdíjpénztárat; a FORMA dolgozói és családtagjaik. Az alapító tagok mellett a nyugdíjpénztár tagja a cégünk is, mint önálló jogi személy. Ez azzal az előnnyel jár, hogy a cég részéről a tagoknak történő befizetések a következő évben adókedvezményben részesülnek. A befizetett összeg ötven százaléka, maximálisan 100.000 forint az adóból levonható, ugyanakkor a pénztár szolgáltatásai jövedelemadó-mentesek.

A másik ösztönző motívum, hogy a tagok nagy része ötven év közelében van, és a kötelező tízéves takarékossági ciklus végén kerülnek abba a korba, amikor a nyugdíjpénztár nyújtotta egzisztenciális biztonságra szükségük lesz. Ha akarják, tovább forgathatják a pénztárban lévő részüket, de felvehetik egy összegben, vagy meghatározott időre szóló rendszeres nyugdíjikegészítésként is.

Országépítő: Pontosan mennyi pénzről van szó, és milyen módon gazdálkodik vele a pénztár?

Németh László: Az alapszabályunk szerint a tagok kötelező befizetése havi 1000 forint, de lehet többet is fizetni. A Forma RT. azt vállalta, hogy dolgozóinak jövedelméhez igazodóan egy meghatározott százalékot fizet be havonta, ami a cég anyagi helyzetétől is függ. Az is lehetséges, hogy a kedvezményezett megjelölésével alapítványi befizetésként fizessen be valaki a pénztárba. Ez esetben a befizető élhet az alapítványi támogatásra nyújtott kedvezményekkel.

Természetesen arra is gondoltunk, hogy az összegyűjtött összegekkel a fővállalkozói tevékenységünk, vagy ahhoz kapcsolódó tevékenységek révén jól kamatozó vállalkozásokba kezdhetünk. Ezt akkor érdemes megindítani, ha a pénztár már jelentősebb tőkével rendelkezik, ezért szívesen vennénk, ha a saját szakmai köreinkben több érdeklődés lenne. A jogszabályok meghatározzák a kötelező banki tartalék mértékét, és azt is, hogy befektetésekre mekkora rész fordítható. Amíg kisebb összegről van szó, addig a jelenleg legjobban kamatozó államkötvényekbe helyeztük el a pénzt.

A tagok bármikor információt kérhetnek saját elkülönített betétszámlájukról, illetve a pénztár anyagi helyzetéről. A pénztár évente tart egy közgyűlést, ahol részletesen beszámolnak a helyzetről, és a tervezett befektetésekről.

Országépítő: Milyen jellegű befektetésekre gondoltok?

Németh László: A mi fővállalkozásainknál gyakran van olyan lehetőség, hogy üzletrész vagy részvények megvásárlásával kedvezően lehet befektetni. De biztosabb, ha megfelelő tőkével a nyugdíjpénztár maga indít el egy konkrét beruházást. Ennek több hozadéka lehet, mint a jelenlegi legmagasabb kamatok. Az Egyesülésen belül megvan az a szellemi kapacitás, hogy kis kockázattal és nagy haszonnal járó befektetési lehetőségeket találjon.

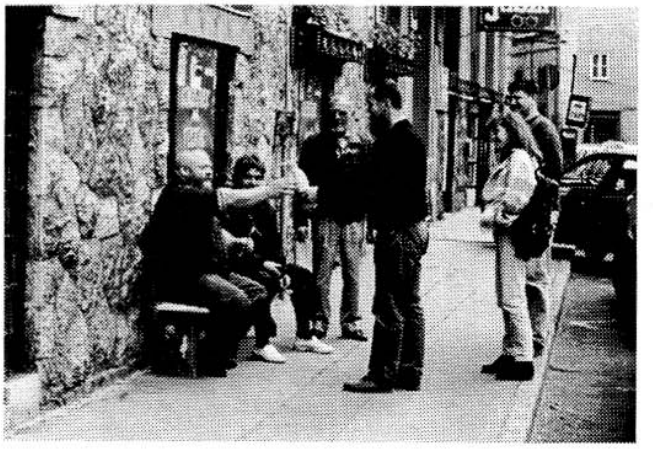

AZ EKLER ÉPÍTÉSZ KFT. elköltözése alkalmából szállítható lócákat ajándékozott a Tölgyfa utcai taxisoknak. Az iroda új címe 1039 Budapest, Czetz János utca 54.; Telefon, fax: 1609-394

BAKONYI TIBOR: ***MAGYAR EDE*** című könyvét angol nyelven adta ki az Építési Piac Kiadó. A korábban az Architektúra-sorozatban magyarul megjelent kötetet új, részben színes fotóanyag, valamint Fekete György és Koczor György írásai egészítik ki. A kötet megrendelhető vagy megvásárolható a kiadónál; 1032 Budapest, Visegrádi utca 57., ára 594 Ft.

SÁROS LÁSZLÓ TERVEI SZERINT készült el Vácott a piac új épületegyüttese. Az itt bemutatott fotókat ifj. Lőrincz Ferenc és Sáros László készítették.

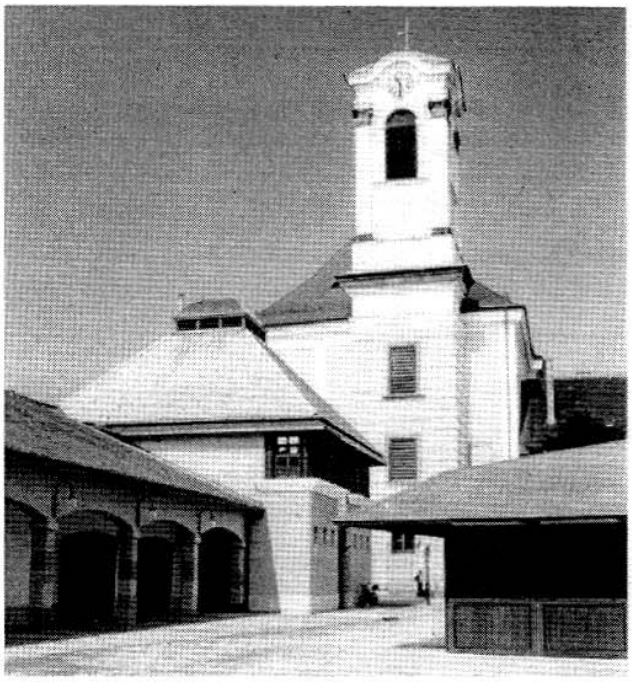

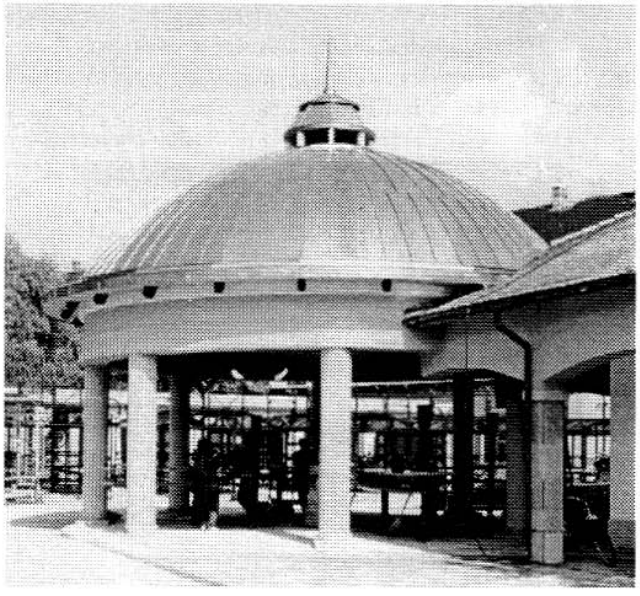

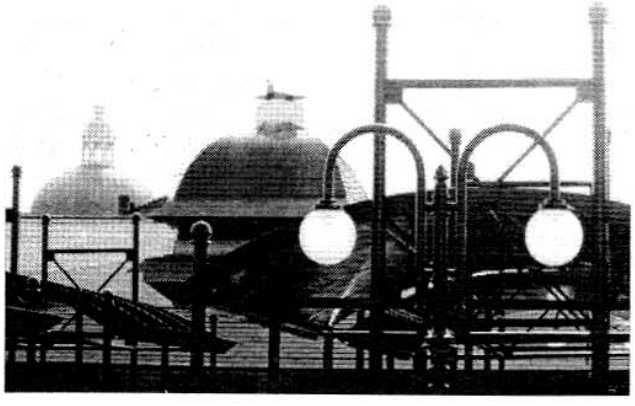

A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS őszi konferenciájának témája Kampis Miklós születésnapi köszöntése és a szokásos építész-szalon mellett a média jelenlegi helyzete lesz. Meghívott előadók: Sára Sándor, a Duna TV elnöke és Kristóf Attila, a Magyar Nemzet főmunkatársa.

A Kós Károly Alapítvány Kuratóriuma a szeptember 11-i Magyar Nemzetben a napilap sorsáért aggódó nyílt levelet tett közzé.

ORSZÁGÉPÍTŐ – CSENGER 1987-1995 címmel Olasz Ferenc készített dokumentumfilmet a Duna TV megbízásából a Csengerben folyó városfejlesztési munkákról. A filmet szeptember 15-én láthatták a nézők.

A POZSONYI MŰSZAKI FŐISKOLA Medium Galériájában szeptember 7-én nyílt meg az a Kós Károly-kiállítás, amely Anthony Gall gyűjtőmunkájának mindegyre gazdagodó eredményét mutatja be. A kiállítás anyaga Erdélyből érkezett Pozsonyba a sepsiszentgyörgyi, székelyudvarhelyi és csíkszeredai bemutatók után. A pozsonyi kiállítás társrendezője az ottani Magyar Kulturális Központ.

A megnyitón megjelent vendégeket, köztük Csehország, Lengyelország és Románia követségeinek képviselőit, a Magyar Polgári Párt elnökét a főiskola rektora, dr. Stefan Slachta köszöntötte. A rendezők kérésére a megnyitót a Kós Károly Egyesülést képviselő Gerle János mondta el. Beszédében a pozsonyi Kós-kiállítás, és az ősszel várható budapesti Jurkovic-kiállítás kapcsán a két építész életútjának és munkásságának párhuzamaira és különbségeire hívta fel a figyelmet. Míg az azonos érdeklődésű, ihletettségű és társadalmi elhivatottságú két művész pályáját döntően befolyásolta körülményeik ellentétes alakulása; – Jurkovic a magyar királyságtól függetlenné vált Szlovákiában válhatott kultúraszervező tekintéllyé; Kós ezt a szerepet az államalkotó szerepét elvesztett erdélyi magyar kisebbség körében küzdötte ki magának – építészeten belüli eredményeik, egymás mellé állítása a közép-európai népszellemekben meglévő hasonlóságokra mutat rá. A saját, nemzeti formavilág kialakítására tett kísérletek lényegében azonos nemzetközi körülmények között, azonos befolyások hatására, azonos folyamatokként játszódtak le. Jurkovic ugyanúgy fedezte fel a népművészet korszerű alkalmazásának lehetőségét, ugyanúgy járt gyűjtő- és felmérőutakon, vázlataiból ugyanúgy jelentetett meg néprajzi-építészeti köteteket, saját műteremházán ugyanúgy kísérletezett eszméinek gyakorlatba való átültetésén, mint Kós. Az eredmény pedig ugyanúgy egy nemzetközi áramlatba; a *plebejus historizmus*-nak is nevezhető nemzeti-romantikus vonulatba tartozik.

A mai helyzet tekintetében alapvető különbség, hogy a Szlovákiában nagy megbecsülésnek örvendő Dusan Jurkovicról igényes monográfiák készültek. Tavaly hatalmas, az életművet bemutató kiállítást rendeztek tiszteletére, ugyanakkor szellemi inspiráló hatása, példaként való jelenléte az építészek körében alig érzékelhető. Ennek fordítottja érvényes Magyarországon, ahol a Kós Károly Egyesülés jelenléte és határokon túlra mutató kisugárzása egyedülálló jelenség. Ugyanakkor csak remélhetjük, hogy a jövőben sorra születnek majd Kós Károly és a magyar építészet más nagyjainak munkásságáról méltó kiállítások és hiánypótló publikációk.

MAGYAR VÉRTANÚK KÁPOLNÁJA a Rákoskeresztúri Köztemető 298-as parcellája mellett

Faddy Ottmár ferencesrendi pap kezdeményezésére a Pro Patria 1996 Alapítvány minden magyar mártír emlékét megörökítő kápolna építését készíti elő. A terv elkészítésével Makovecz Imrét bízták meg, aki az alábbi vázlattervet készítette.

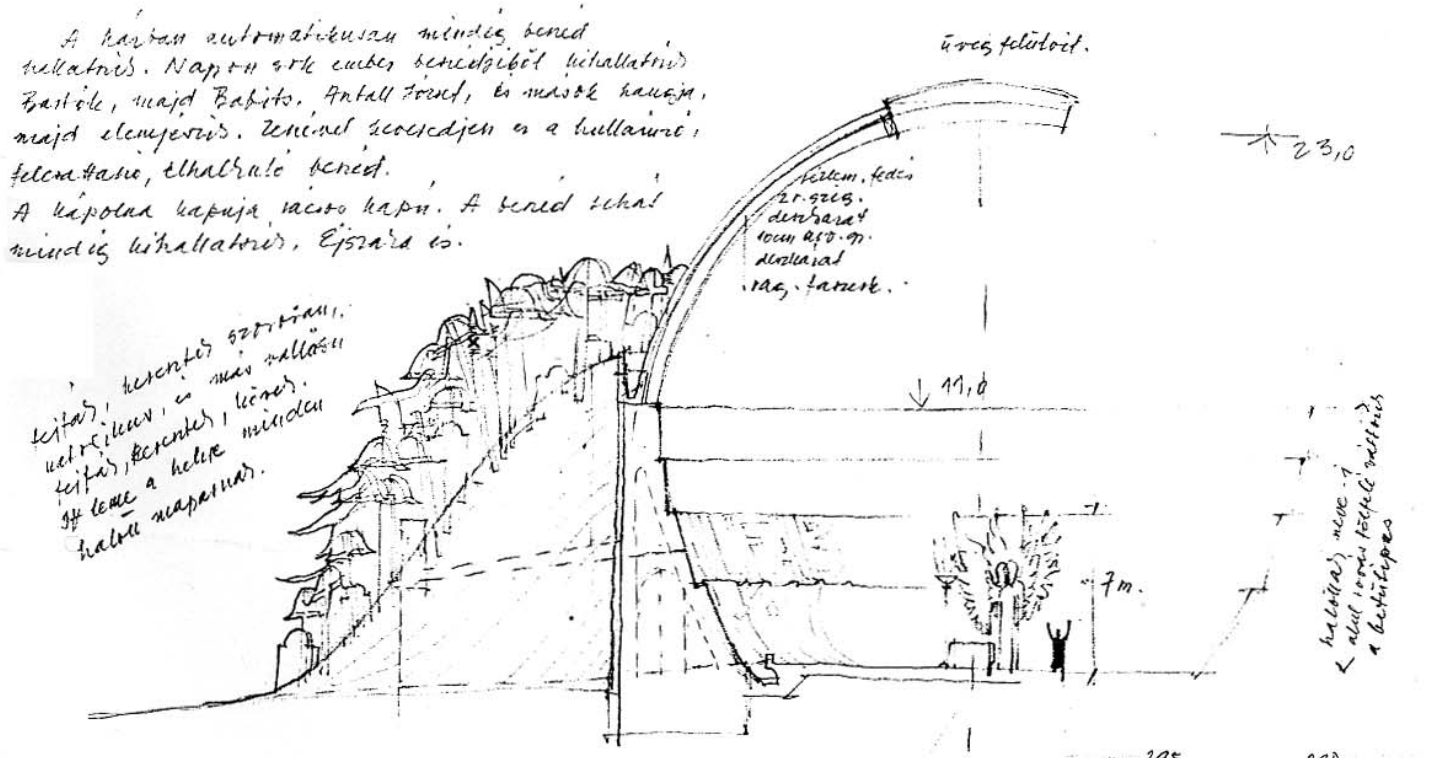

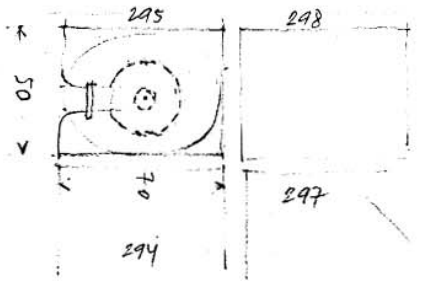

A betűöntőtől hengeres belsejű a boltozat.
A belső felületen átütnek a nyomok.
A nyomok, ámeddig 1400 kő tartanak, azt mondják ennél sokkal több van.
A szomszéd parcella a 298-as. Egy kicsi, itt három méter mély halott van. Az most szabadban van. Rendben van.
A 285-ös kápolna két fala tőszomszédja a pap is. A végtelen nyugtott van. Innen a szentek láthatók, melyek szemmel töltik az üreget.

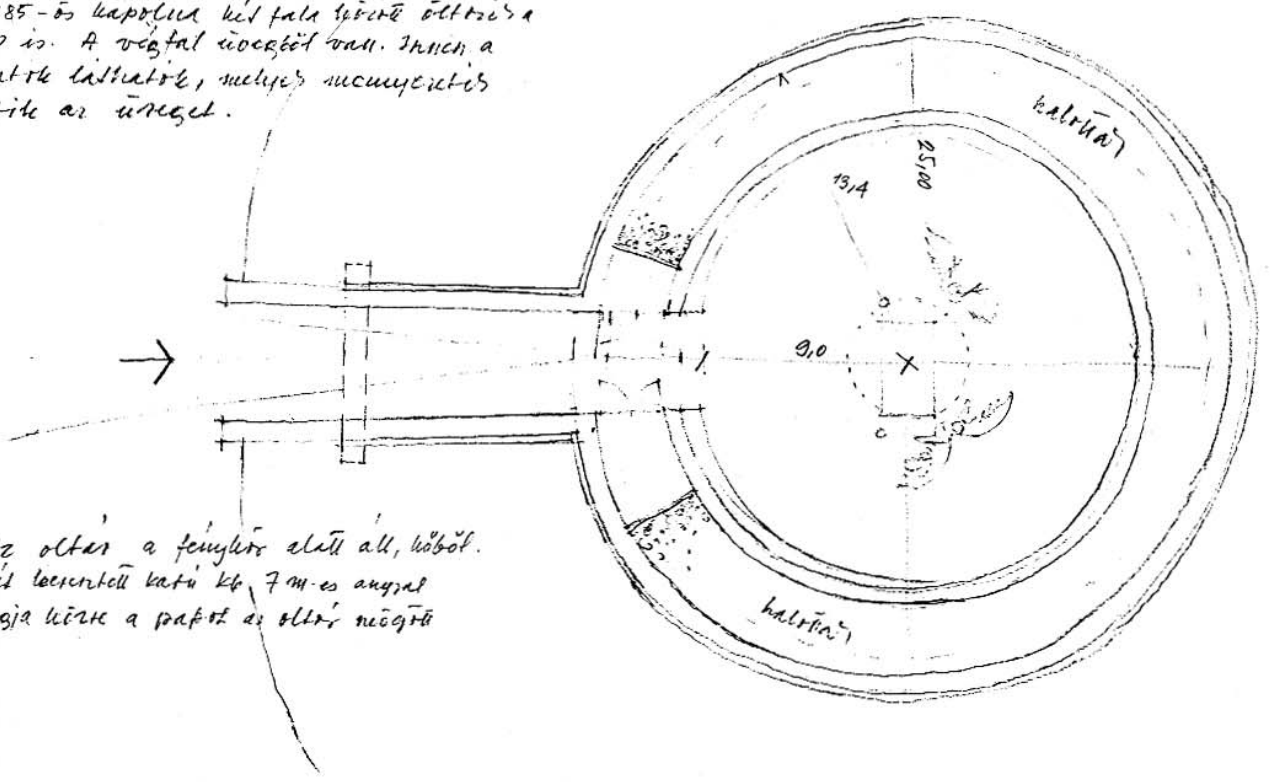

Az oltár a fénykút alatt áll, kőből.
Két lecsentett katú kb. 7 m-es angyal fogja körül a papot az oltár mögött

KŐS KÁROLY EGYESÜLET

A tartalomból

A nemzetközi tájökológiai konferencia előadásai:
Makovecz Imre, Kálmán István, Kampis Miklós
Válogatás Széchenyi István írásaiból
Arthur Koestler: Az alvajárók - Epilógus
Lükő Gábor tanulmányai
Vándoriskolai felvételi pályázat eredménye

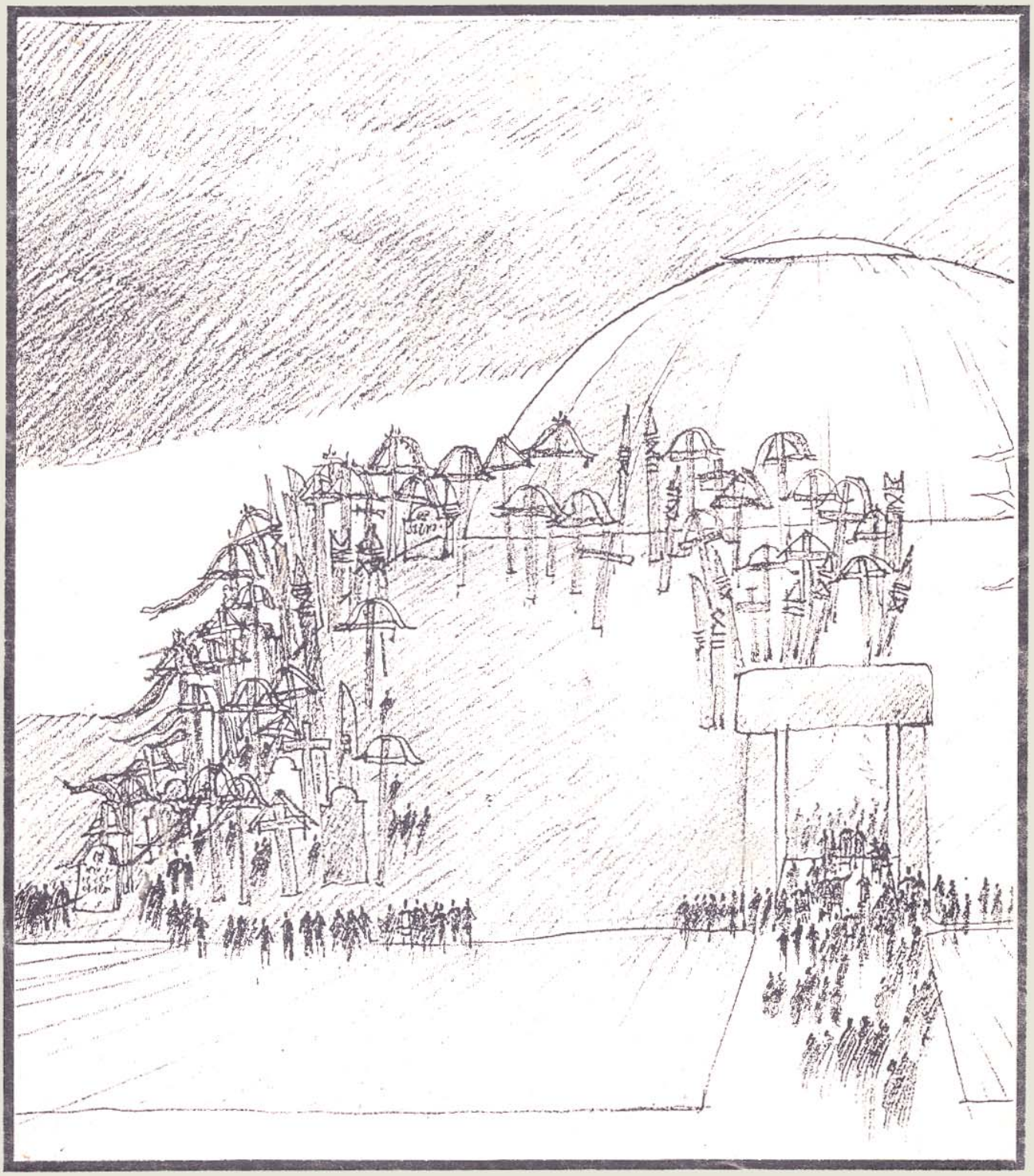

250 Forint